

TC.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

**1982 ANAYASASI'NIN KABULÜ VE DEĞİŞİKLİKLERİNİN TÜRK SİYASAL
HAYATININ DİNAMİKLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEGÜM SAZLIK

20340101008

EYLÜL 2022

TC.

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

**1982 ANAYASASININ KABULÜ VE DEĞİŞİKLİKLERİNİN TÜRK SİYASAL
HAYATININ DİNAMİKLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BEGÜM SAZLIK

20340101008

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. AHMET NOHUTÇU

EYLÜL 2022

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Begüm SAZLIK

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU

İMZA SAYFASI

Begüm SAZLIK tarafından hazırlanan “1982 Anayasasının Kabulü ve Değişikliklerinin Türk Siyasal Hayatının Dinamikleri Kapsamında Değerlendirilmesi” başlıklı bu yüksek lisans tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Doç. Dr. Hamza Burak Eryiğit

Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Sezai Öztop

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 01.09.2022

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu günden, hatta Osmanlı'nın son dönemlerinden bugüne kendi askeri ile karşı karşıya kalmış, kendi iradesine yeşil renk sürülmesine defalarca kez şahit olmuştur. Anayasal tarihi ise bu darbeler peşine inşa edilmiş ve aynı yeşil renk ile başlıkları kanla yazılacak şekilde şekillenmiştir. Her seferinde üniformayla hazırlanan anayasa, takım elbiseye uyum sağlayamamış ve sonucunda yeniden üniforma müdahalesine maruz kalmıştır. Kabul edildiği günden bugüne 18 kez değiştirilen 1982 Anayasası sivilleşmek adına yamalı bohça haline gelmiş ve hükümet sistemi değişikliği ile birlikte bazı yerleri tamamen çıkarılmıştır. Bu çalışmada 1982 Anayasasına götüren süreci ve sonrasında 1982 Anayasası'nın 16 Nisan 2017 tarihine kadar gerçekleşmiş olan tüm değişiklikler incelenmiş olacaktır.

Lise dönemlerimde hâkimlik mesleğini hayal etmem vesilesiyle bir isimle tanıştım. Benim varlığımdan dahi haberi olmamasına rağmen, gittiği yoldan gitmeye kendimce söz verdim. Yollarımızı kesiştirebilmek adına onun bulunduğu hukuk fakültesini tercih etmeye karar verdim. Üniversite sınavına bir aksaklık sebebiyle biraz geç kaldım. Sözünü ettiğim hukuk fakültesini kazanamadım.. Ufak bir geç kalmışlığın bana en büyük hayalimin kapılarını açtığından bihaber, hocamın yolunda, siyasal bilgiler fakültesindeydim. Yaklaşık 3 ay sonra, bir anayasa konferansında, henüz çok da aşına olmadığım bir sesle kendime geldim. Aynı sene ikimiz de aynı okula gelmişiz. Dizlerim titreyerek ve gözlerim dolu dolu ilk defa “Hocam beni eğitir misiniz?” diye yanına gittiğimde beni geri çevirmeyip elimden tuttuğu için, bana inandığı için, pek çok öğrencisine ve bana bir hocadan çok daha fazlası olduğu için, kalbindeki ışıkla hepimize yol gösterdiği için ve bu tez vesilesiyle hayalimin gerçekleşmesine olanak kıldığı için hocam Prof. Dr. Ahmet Nohutçu'ya çok teşekkür ederim.

Begüm SAZLIK

ÖZET

1982 ANAYASASININ KABULÜ VE DEĞİŞİKLİKLERİNİN TÜRK SİYASAL HAYATININ DİNAMİKLERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Sazlık, Begüm

Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ahmet Nohutçu

Ağustos 2022, 110 sayfa

Bu çalışmanın temel amacı 40 yıldır yürürlükte olan ve değişen koşullara ayak uydurabilmek adına 18 kez değiştirilen 1982 Anayasasını sistem değişikliğine götüren 16 Nisan 2017 değişiklikleri de dâhil olmak üzere tüm değişikliklerini incelemek ve bu değişiklikler altında yatan siyasi süreci araştırmaktır. Türkiye'nin anayasacılık tarihine bakıldığında, tıpkı Huntington'un Demokratikleşme Dalgaları teorisinde bahsettiği gibi her olumlu demokratikleşme adımı, ters demokratikleşme adımıyla karşı karşıya kalmıştır. Anayasalarına bakıldığında her anayasanın bir darbe peşine hazırlandığı görülmektedir. 1921 Anayasası Kurtuluş Savaşı koşullarında hazırlanmış bir olağanüstü anayasadır. 1924 Anayasası halkın dahi asker gibi hareket etmek zorunda kaldığı Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi verdiği Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardına hazırlanmış bir anayasadır. 1961 Anayasası kendi başbakanını, kendi dışişleri bakanını ve kendi maliye bakanının idam edilmesi sonucu hazırlanmış bir anayasadır. Asıl konumuz olan 1982 Anayasası ise 50 idam ve işkenceler üzerine hazırlanmıştır.

Demokrasiye karşı yapılan darbe sonucu oluşan anayasanın demokratikliği 30 yıl boyunca sürekli sorgulandığından ve eleştirildiğinden ötürü, 1982 Anayasası 40 yıl boyunca 18 kere değiştirilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde anayasa, anayasacılık, referandum demokrasi ve bürokrasi kavramlarının çerçevesi çizilmiş ve Türk Anayasacılık tarihi Huntington'un Demokratikleşme Dalgaları bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'yi 1980 Darbesine götüren siyasi süreç, 1980 darbesinin gerçekleşmesi ve sonrasında 1982 Anayasası'nın hazırlanış ele alınmıştır. Üçüncü bölümde 1982 Anayasası üzerinde gerçekleşen ilk değişiklik olan 1987 Anayasa Değişikliği'nden, AB'nin AB üyeliği için belirlediği kısa vadeli hedefler olan 2001 Anayasa Değişikliğine kadar olan anayasa değişiklikleri ve altında yatan siyasi süreç incelendikten sonra, dördüncü bölümde ise AK Parti döneminde 2002 senesinden, 2017 senesine kadar gerçekleşen tüm değişiklikler siyasi süreci ile birlikte incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Anayasa, Anayasacılık, Demokrasi, Anayasa Değişikliği, Referandum

ABSTRACT

An Assessment of Acceptance of the 1982 Constitution and it's Amendments under the Dynamics of Turkish Political Life

Sazlik, Begum

Master Thesis, Political Science and Public Administration Department

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet Nohutcu

August 2022, 110 pages

The main purpose of this study is to examine all the amendments of the 1982 Constitution, which has been in effect for 40 years and amended 18 times in order to keep up with the changing conditions, including the April 16, 2017 amendments that led to the system change, and to investigate the political process underlying these changes. When we look at the constitutionalism history of Turkey, every positive democratization step has been faced with a reverse democratization step, just as Huntington mentioned in his theory of Waves of Democratization. Looking at their constitutions, it is seen that every constitution is prepared for a coup. The 1921 Constitution is an extraordinary constitution prepared under the conditions of the War of Independence. The 1924 Constitution is a constitution that was prepared just after the War of Independence, in which Turkey fought for independence, in which even the people had to act like soldiers. The 1961 Constitution was prepared as a result of the execution of its own prime minister, its foreign minister and its own finance minister. Our main subject, the 1982 Constitution, was prepared on 50 executions and countless tortures, most of which we do not know.

Since the democracy of the constitution, which was formed as a result of the coup against democracy, has been constantly questioned and criticized for 30 years, the 1982 Constitution has been amended 18 times over 40 years. In the first part of the study, the framework of the concepts of constitution, constitutionalism, referendum democracy and bureaucracy was drawn and the history of Turkish Constitutionalism was examined in the context of Huntington's Democratization Waves. In the second part of the study, the political process that led Turkey to the 1980 coup, the realization of the 1980 coup and the preparation of the 1982 Constitution were discussed. In the third part, after the constitutional amendments and the underlying political process from the 1987 Constitutional Amendment, which was the first amendment on the 1982 Constitution, to the 2001 Constitutional Amendment, which are the short-term targets set by the EU for EU membership, and the underlying political process, in the fourth part, from 2002 during the AK Party period. All the changes that took place until 2017 were investigated together with the political process.

Key words: Constitution, Constitutionalizm, Democracy, Constitutional Amendments, Referandum

“Anayasayı siyasetçiler yapar, hukukçular yazar”

Ahmet Nohutçu

İÇİNDEKİLER

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ	i
BİLDİRİM	ii
İMZA SAYFASI.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
TABLO LİSTESİ	xii
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM I:

ANAYASA ÜZERİNE	7
1.1. Anayasa	7
1.2. Anayasa ve Siyaset İlişkisi.....	10
1.3. Halkoyu (Referandum)	11
1.4. Anayasacılık.....	13
1.5. Anayasacılık, Demokrasi ve Bürokrasi İlişkisi	15
1.6. Türkiye’de Anayasacılık Hareketleri	17

BÖLÜM II

DEMOKRASİYE MÜDAHALE: 12 EYLÜL DARBESİ	28
2.1. 12 Eylül 1980 Darbesi Öncesi Türkiye	28
2.2. 12 Eylül 1980 Darbesi	35
2.3. 12 Eylül 1980 Darbesi Sonrası.....	36
2.4. 1982 Anayasasının Hazırlanışı	37
2.4.1. Kurucu Meclis	38

BÖLÜM III

İLK DEĞİŞİKLİKLER: 1982-2001 DÖNEMİ ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ	43
3.1. 17.05.1987 Referandumu	43
3.2. 25.09.1988 Referandumu	45
3.3. 08.07.1993 Değişikliği.....	46
3.4. 23.07.1995 Değişikliği.....	47
3.5. 1999 Değişiklikleri.....	49
3. 5. 1. 18 Haziran 1999 Anayasa Değişikliği.....	49
3. 5. 2. 13 Ağustos 1999 Anayasa Değişiklikleri	52
3. 6. 2001 Değişiklikleri.....	52

BÖLÜM IV

AK PARTİ DÖNEMİ ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ.....	56
4. 1. 19.02.2002 Anayasa Değişikliği	56
4.2. 07.05 2004 Anayasa Değişikliği	59
4.3. 2005 Anayasa Değişiklikleri	61
4.3. 1. 25 Haziran 2005 Anayasa Değişikliği	62
4. 3. 2. 29 Ekim 2005 Anayasa Değişikliği	63
4. 4. 13.10.2006 Anayasa Değişikliği	64
4. 5. 21.10. 2007 Anayasa Değişikliği	64
4. 6. 09.02.2008 Anayasa Değişikliği	67
4. 7. 12.09.2010 Referandumu	70
4. 8. 16.04.2017 Referandumu	73
SONUÇ ve GENEL DEĞERLENDİRME	79
KAYNAKÇA	85

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Türkiye'de Referandum.....	13
Tablo 2: 1971-1980 Arası Hükümetler ve Görev Süreleri	33
Tablo 3: Danışma Meclisi Üye Seçimi.....	38
Tablo 4: 7 Kasım 1982 Referandum Sonuçları	41
Tablo 5: 1987-2001 Yılları Arası Anayasa Değişiklikleri	43
Tablo 6: Ak Parti Dönemi Anayasa Değişiklikleri	56

GİRİŞ

Türkiye anayasacılık tarihi her demokratik adım karşısında, ters bir demokratik hareketle karşı karşıya kalmıştır. Ayanlar ile uzlaşmak amacıyla Türk tarihinde ilk defa padişahın yetkilerinin kısıtlandığı Sened-i İttifak ile başlayan bu süreç, Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla devam etmiştir. Söz konusu belgeler birer anayasa değil, anayasal belge niteliğinde belgelerdir. Türk tarihinin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi 1876 yılında ilan edilmiş fakat Abdülhamit tarafından askıya alınmıştır. Askıya alınması sonucu ters demokratik dalga gerçekleşmiş ve halk ayaklanmıştır. Bunun sonucunda II. Meşrutiyet başlamış ve Kanun-i Esasi yürürlüğe girmiştir. 1918 yılında I. Dünya Savaşı patlak vermiş ve Osmanlı bu savaştan çok büyük bir yenilgi ile çıkmıştır. Türkiye'nin kurtuluş mücadelesi verdiği yıllarda, Osmanlı Devleti yıkılıp yerine yeni bir Türk Devleti kurulmuştur. Yeni Türk Devleti savaş döneminde olağanüstü ve çerçeve bir anayasa olan 1921 Anayasası'nı hazırlamıştır. 1924 Anayasası Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardına hazırlanmış Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasasıdır. 1961 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi başbakanı, dışişleri bakanı ve maliye bakanını idam etmesi sonucu hazırlanmış, buna rağmen yine de hukukçular ve siyaset bilimciler tarafından kabul edilen en demokratik anayasadır. 1982 Anayasası ise diğer darbelerin aksine, çok daha şiddetli gerçekleşen 1980 darbesi peşine hazırlanmıştır.

1960 darbesinden sonra düzeleceğine inanılan Türkiye, 1970'li yıllarda çok daha çalkantılı bir hal almıştır. Siyasi istikrarsızlığa, günden güne bozulan ekonomi de eklenince halk çıkışı sağ ve sol düşüncelerde bulmuş ve bu sebeple tamamen kutuplaşmıştır. Asker 1972 yılında muhtıra yayınlamış ve ilk uyarısını yapmıştır. Buna rağmen faili meçhul cinayetler, suikastlar artmaya devam etmiş; meclis içerisinde koalisyonlar birlikteliklerini devam ettirememişlerdir. 1980 yılında cumhurbaşkanı seçimlerinin gerçekleştirilememiş olması orduda bardağı taşıran son damla olmuş ve sonucunda emir komuta zinciri içerisinde ve üst düzey askerlerden oluşan Milli Güvenlik Konseyi tarafından 1980 darbesi gerçekleştirilmiştir. Darbe sonrası yeni bir anayasa hazırlamak üzere 160 üyelik bir Danışma Meclisi kurulmuş ve bu Danışma Meclisi'nden seçilen on beş kişi tarafından Milli Güvenlik Konseyi'ne sunulmak üzere yeni bir anayasa taslağı hazırlanmıştır. MGK tarafından onaylandıktan sonra cumhurbaşkanı seçimiyle birlikte halkoyuna sunulmuş ve %91,37'lik bir oranla hem yeni anayasa, hem de darbenin lideri olan Kenan Evren'in cumhurbaşkanı seçilmesi onaylanmıştır. Hükümet kurma

hususuna gelince halk, Evren'in desteklediği asker kökenli partileri değil de koalisyon dönemine damga vuran isimlerden Süleyman Demirel'in yanında yetişen Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi'ni seçmiştir (bkz.2.bölüm).

Turgut Özal ve hükümeti darbeden sonra sivil demokrasinin ilk lideri olmuştur. 1987 yılında, demokrasi adına siyasi yasaklıların kaldırılması hususunda ilk anayasal referandum gerçekleşmiştir. Özal, partisinin menfaatleri için bu yasakların kaldırılmamasını istememesine rağmen referandum evet ile sonuçlanmıştır. Seçim propagandasının sonuna doğru, referandumun evet olacağını anlayıp, seçimlerden önce anayasanın 127. maddesinde seçimlerin bir yıl erkene seçilmesi hususunda değişiklik yapılmasını istemiştir. Bu sebeple 1988 Referandumu gerçekleşmiş ve 1988 referandumu Türkiye'nin ilk ve tek hayır ile sonuçlanan referandumu olmuştur. Darbe sonrası gelen yasaklardan bir tanesi radyo ve televizyon yayınlarıdır. Özel olan radyo ve televizyonlar kapatılmış, sadece TRT üzerinden yayın yapılmaktaydı. Bu yayınlarda sadece darbeyi ve Kenan Evren'i haklı göstermek üzere yapılmaktaydı. 1993 yılında ANAP tarafından demokratikleşme paketi kapsamında anayasanın ilgili 133. maddesinde değişikliğe gidilmiştir.

Türkiye, Demokrat Parti döneminden itibaren Avrupa Birliği'ne girme çabalarında bulunmuş ve gerek darbeler, gerek siyasi istikrarsızlıklar sebebiyle görüşmeler kesintiye uğramıştır. 1989 yılında Türkiye yeniden birlik ile temasa geçmiş ve topluluk müzakerelerin açılması için bir tarih belirlememiş fakat Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ilişkilerin gerçekleştirilmesini önermiştir. Bu hususta Türkiye 1995 yılında AB üyeliğini düşünerek yeni bir anayasa değişikliğine gitmiştir.

1999 yılında iki defa anayasa değişikliğine gidilmiştir. İlk olarak Devlet Güvenlik Mahkemeleri sivilleşmiştir. Bu hususta AB uyarısı göz önüne alınmıştır. Terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yargılanmasının hemen öncesinde mahkeme sivilleştirilerek insan haklarına saygı hususu vurgulanmıştır. İkinci değişiklik ise yabancı sermayenin Türkiye'de yatırım yapmalarını kolaylaştıracak bir anayasa reformu şeklinde yapılmıştır.

AB tarafından 8 Kasım 2000 tarihinde Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmıştır. Bu belgede Türkiye'nin kısa ve orta vadede gerçekleşmesi gereken bazı hedefler yer almaktadır. Türkiye bu hususta kısa vadeli hedefler için 2001 değişikliklerini gerçekleştirmiştir. 1982 Anayasası hazırlanışı itibariyle özgürlükten çok otoriteye önem veren bir anayasadır. Söz konusu 2001 değişiklikleri bu dengede özgürlüğü vurgulayan ve otoriteyi azaltan değişikliklerdir. En kapsamlı dört değişiklik paketinden birisidir.

Ak Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan 1997 yılında okuduğu bir şiir yüzünden tutuklanmıştır. Milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olma engelinin kaldırılması için 2002 yılında milletvekili seçilme yeterliliği hususunda değişikliğe gidilmiştir.

Katılım Ortaklığı Belgesi'nde sözü edilen uzun vadeli hedefler 2004 değişiklikleridir. Türkiye 2004 yılında hedeflenen değişiklikleri gerçekleştirirse 2005 yılında müzakerelere katılabilecektir. Bu hususta ifade ve toplanma özgürlüğü, işkence ve kötü muamele ile sivil-asker ilişkilerini iyileştirmeyi, ölüm cezasını kaldırmayı, cinsiyet eşitliğini güçlendirmeyi ve yargıyı bağımsızlaştırmayı hedefleyen değişiklikleri gerçekleştirmiştir.

2005 yılında iki defa anayasa değişikliğine gidilmiştir. İlk olarak gerçekleştirilen değişiklik ile radyo ve televizyon özelleştirilmiştir. İkinci değişiklik ise bütçe kapsamına uyum sağlanmış ve Sayıştay'ın denetim kapsamı genişletilmiştir. 2006 yılında yapılan değişiklik ile milletvekili seçme ve seçilme yeterliliği ile ilgili değişikliklere gidilmiştir.

Türkiye için bir dönemin başlangıcı olan 2007 referandumu ile Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi onaylanmıştır. Türkiye yıllarca laiklik kavramının tanımını bir türlü yapamamıştır ve bu sebeple sürekli kendi içerisinde tartışmalar yaşamıştır. Özellikle kadınların devlet kurumlarına başörtüsü ile girememesi hususu pek çok kadının eğitim hayatına mal olmuştur. 2008 Anayasa değişikliği ise anayasada geçen söz konusu kılık kıyafet uygulamasında başörtüsü yasağının kaldırılması hususunda gerçekleşmiştir.

2010 Anayasa referandumu ise insan hakları ve cinsiyet eşitsizliği üzerine yapılan değişikliklerin yanında, Kamu Denetçiliği Kurumu'nun kurulması, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolunun ve 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştirenlere yargı yolunu açmasıyla bilinmektedir. Söz konusu değişiklikler beraberinde yeni bir anayasa hazırlama hususu gündeme gelmiş ve bu fikir gerek parti çıkarları ve gerekse anlaşmazlıklar sebebiyle kabul edilmemiştir.

2007 yılında cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi onaylandıktan sonra 10 Ağustos 2014 yılında Recep Tayyip Erdoğan Türkiye Cumhuriyeti'nin halk tarafından ve halkın iradesiyle seçilen ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Parlamenter sistemde Cumhurbaşkanı temsili bir yetkiye sahipken, halkın seçmiş olduğu bir Cumhurbaşkanı temsili olamazdı. Cumhurbaşkanının aktif olduğu bir yerde başbakanın da aktif olması görev çatışmasına sebep olmaktaydı. Bu hususta çeşitli tartışmalardan sonra hükümet sistemi değişikliğine gidilmiş ve

Türkiye 17 Nisan 2017 referandumunu ile birlikte yeni sistemin gerektirdiği değişiklikler ile birlikte Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçiş yapmıştır.

Çalışmanın Konusu:

Türkiye'nin Anayasacılık tarihine bakıldığında her demokratik adımın bir ters demokrasi dalgasıyla karşı karşıya kaldığını ve her anayasanın bir darbe sonucu olduğu görülmektedir. 1982 Anayasası halkın iradesine yapılan bir 12 Eylül 1980 darbesi sonucu, halka özgürlükler vereceğini ileri sürerek, aslında halkın özgürlüğünü halktan toplayan bir anayasadır. Zaman ilerledikçe gerek özgürlükleri geri almak, gerek dünyaya uyum sağlamak, gerekse ihtiyaçlara cevap verebilmek adına ve en önemlisi demokratikleşmek adına 18 kez değişikliğe uğramıştır. Bu çalışmanın konusunu söz konusu değişiklikler ve bu değişikliklerin altında yatan siyasi değişiklikler oluşturmaktadır.

Çalışmanın Amacı:

Bu çalışma kapsamında halkın iradesine yapılan bir darbe sonucu oluşturulan 1982 Anayasasının sivilleşme ve demokratikleşme yolunda gerçekleştirdiği değişiklikler ve bu değişikliklerin altında yatan siyasi süreç araştırılacaktır. Bu doğrultuda literatüre; bu konuda çalışmalar yapacak olan araştırmacılara katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Yöntem:

Çalışmanın konusunun temelinde yatan sorunlar niçin, nasıl, ne şekilde gibi sorulara cevap bulmak amacı ile kullanıldığı için bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın Sınırlılıkları:

1980 darbesi, özgürlükleri sadece anayasal bağlamda sınırlamamış, gündelik hayatın özgürlüklerini de tesiri altına almıştır. Söz konusu işkenceler insanların gözünü korkutmuş ve insanlar her şeyi tüm gerçekliğiyle literatüre aktaramamıştır. 2010 yılında gerçekleştirilen değişiklik paketi ile askeri hükümler ve yasaklar darbeden 30 yıl sonrasında anayasadan çıkarılabilmiş ve darbeyi gerçekleştirenlere yargı yolu açılabilmiştir. İnsanlar o zamandan sonra korkmadan düşüncelerini aktarabilmeye başlamıştır. Bu konuyu araştırırken tarafsız araştırma yapmak ve dönemin kaynaklarına ulaşabilmek hususu literatürü sınırlandırmıştır.

Çalışmanın Dayandığı Hipotezler:

Bu çalışma, aşağıda ifade edilen çeşitli hipotezler çerçevesinde gerçekleştirilmiştir:

Temel Hipotez: Anayasal değişiklikler siyasi süreç içinde şekillenmekte ve her anayasa değişikliğinin altında mutlaka siyasi bir olay ya da durum yatmaktadır.

- Sivil siyasete geçildiği andan itibaren anayasa değişikliği hususu gündeme gelmeye başlamış ve hükümetler değiştikçe anayasa değişikliği fikri baki kalmıştır. Her yeni gelen hükümet çağın gereklerine uyum sağlayabilmek ve demokrasiyi yeniden kazanabilmek adına anayasa değişikliğini gündeme getirmiştir.

- 1982 Anayasasında gerçekleştirilen her değişiklik bir diğer değişikliği gerekli kılmış ve tetiklemiştir. Nitekim 2007 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi hususu kabul edikten sonra hükümet sistemi değişikliği de zorunlu hale gelmiştir.

Çalışmanın Kapsamı:

Çalışma genel bir literatür taramasıyla gerçekleştirilen bir analize dayanmaktadır. İlk olarak anayasa, anayasacılık, demokrasi ve bürokrasi ifadelerinin kavramsal çerçevesi çizilip, Türkiye'nin Anayasacılık Tarihi incelenmiştir. Devamında Türkiye'yi 1980 darbesine götüren süreç incelendikten sonra anayasanın hazırlanışı araştırılmıştır. Sonrasında ise asker kaleminden çıkmış olan bu anayasanın sivilleştirilmesi ve demokratikleşmesi hususunda gerçekleştirilen değişiklikler; ilk değişiklikler ve Ak Parti dönemi değişiklikleri olmak üzere iki grupta incelenmiştir.

Bölümlendirme:

Birinci bölümde; anayasa, anayasacılık, referandum, demokrasi ve bürokrasi terimlerinin kavramsal çerçevesi çizilip, Türkiye'nin Anayasacılık tarihi Huntington'ın Demokratikleşme Dalgaları bağlamında ele alınmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde Türkiye'yi 1980 Darbesi'ne götüren siyasi süreç 12 Mart 1971 Muhtırasından itibaren ele alınmış olup, bölümün devamında 1982 Anayasası'nın hazırlanışı ele alınmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde sivil demokrasiye geçişim dördüncü yılında gerçekleşen 1987 anayasa değişikliklerinden, AB'nin AB üyeliği için Türkiye'ye şart koştuğu kısa vadeli hedefleri içeren 2001 Anayasa Değişiklikleri 'ne kadar olan dönemdeki anayasa değişiklikleri altında yatan siyasi süreç ile birlikte İlk Değişiklikler başlığı altında incelenmiştir. Dördüncü ve son

bölümünde ise 2002 senesinde iktidara gelen ve halen iktidarını devam ettiren Ak Parti döneminde gerçekleşmiş anayasa değişiklikleri ele alınmıştır.

BÖLÜM I

ANAYASA ÜZERİNE

1.1. Anayasa

Antik Yunan döneminde Aristo ve diğer yunan düşünürler az sayıdaki kişinin talip olduğu siyasal iktidarın nasıl bölüşüleceği sorusuna yanıt arayarak anayasa kavramını ortaya çıkarmışlardır. Romalılar yasalar karşısında herkesin eşit olması gerektirdiğini ifade etmişler ve bu şekilde anayasa düşüncesini geliştirmişlerdir (Coşgun, 2015: 24).

İnsan sosyal bir varlıktır ve bu sebeple toplumsal yaşama uygun bir varlıktır. İnsan davranışlarını kısıtlayan bir şey olmadığından bir düzensizlik oluşması kaçınılmazdır. Bu sebeple insanlar bir arada yaşamak için bazı kurallara uymak zorundadır. İnsan davranış ve eylemlerini toplu halde yaşamaya uygun hale getirmek üzere kısıtlamalara giderek tavizlerde bulunmalıdır. Söz konusu kısıtlama bireyin özgürlüğünü kısıtlamak üzere değil, bireyi daha çok özgürleştirmek üzerinedir. Bu şekilde bireyin kendi sınırlarını bilmesi ve hareketlerini bu sınırlara göre yönlendirmesi sağlanmaktadır. İnsanlar bireysel çıkarlarını değil, toplumun çıkarlarını düşünerek hareket ederse kendi bencilliğini arka plana atıp topluma faydalı eylemlerde bulunabilmektedir. Aksi bir durum düzensizlik oluşturmaktadır. İnsanlar akıllarını kullanabilmeleri yoluyla diğer canlılardan ayrılmaktadır. Hiçbir kurala ya da otoriteye sahip olmayan insanlar hayvanlardan farksızdır. Bu hususta toplum sözleşmesi insanların bir arada yaşayabilmesi için oluşturulmuş bir sözleşmedir. Toplum Sözleşmesini en net şekilde ortaya koyan Jean Jacques Rousseu'ya göre bu sözleşme insanları toplu halde yaşamaya uygun ve bencillikten uzak şekilde yararlı bir birey haline getirmeyi amaçlamaktadır. Eğer devlet bireylerin güvenliğini sağlayacak, bireylerin mülkiyetini koruyacak ve toplumsal barışı sağlayacak şekilde oluşturulursa, o toplumda barış ve huzur ortamı olabilmektedir. Yani insanların toplumsal hayata adapte olabilmeleri için bir otoriteye ihtiyaçları vardır. Bu otorite ise devlettir (Rousseu, 2020: 1-44).

Söz konusu Toplumsal Sözleşme aynı zamanda anayasa kavramını da içermektedir. Sözleşmenin amacı yukarıda da bahsedildiği üzere bireylerin özgürlüklerinin tanınması ve güvence altına alınmasıdır. Dolayısıyla erkin mantıklı bir şekilde bir araya getirilen örgütlenmeye ilişkin kurallarla sınırlandırılması gerekir. Bu noktadan hareketle anayasa

kavramı bir yandan örgütlenmeye, diğer yandan da yapısal duruma ilişkin kurallar bütünüdür. Anayasa ile kamusal yetki kullanan kişiler, siyasi erklerin kullanılmasına ilişkin şartlarla bağımlı hale getirilirler. Hükümet edenler erki ele geçirmede, erki kullanan makamları işgal etmede ve erkten kaynaklanan yetkileri kullanmada keyfi hareket edebilme imkânına sahip değildir (Atay, 2005: 508).

Gerçek anlamda yeryüzünün ilk anayasası, 1787 Amerika Birleşik Devletleri Anayasası ve ikinci anayasası 1791 Fransız Anayasası'dır¹. 1700'lü yılların sonunda anayasalar olsa da hiçbirisi anayasa niteliği taşımamakta, anayasal belge olduğu kabul edilmektedir. Çünkü bu anayasalar hiyerarşide üstün olarak kabul görmemekteydi ve bu anayasaların değiştirilmesi için ekstra sert kurallar bulunmamaktaydı. Fakat yine de ilk anayasalar diye sözü edilen anayasalar, bu anayasal metinlere dayanmaktadır. Dünyanın ilk anayasal belgelerinden biri 623 yılında Hz. Peygamberin Medine'ye hicretinden sonra kabul edilen 47 maddelik Medine Vesikası'dır (Nohutçu, 2022: 5). Yine, 13. yüzyılda İngiltere'de yayınlanan Magna Charta (Büyük Ferman)² ilk anayasal belgelerden olarak kabul edilmektedir (Coşgun, 2015: 24-26).

Yukarıda da bahsedilmiş olduğu üzere modern anayasa batıda 18. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşmış ve 19. yüzyılın anayasacılık hareketlerinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Tarihsel ve ontolojik açıdan anayasanın varlık sebebi egemenliği kurallarla sarmalayıp sınırlamak ve yönetilenlerin temel hak ve özgürlüklerini güvenceye almaktır (Sancar, 2008: 2).

Anayasacılık ve ihtilal hareketleri İngiltere'de başlamış, Amerika'da gelişmiş ve Fransa'da kökleşerek yeni dünyanın siyasal yapısını derinden etkilemiştir. Türkiye de bu durumdan etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı günlerde, 3 Kasım 1939 günü, Gülhane Meydanı'nda Reşit Paşa tarafından okunan fermanla; bütün vatandaşlara eşit haklar

¹ Onları sırasıyla şu anayasalar izlemektedir: 1809 İsveç Anayasası, 1812 İspanyol Anayasası, 1814 Norveç Anayasası, 1831 Belçika Anayasası, 1848 İsviçre Anayasası, 1848 İtalyan Anayasası (Statuto Al-bertino), 1848-1850 Prusya Anayasası, 1849 Danimarka Anayasası, 1849 Lüksemburg Anayasası, 1864 Yunanistan Anayasası, 1866 Romanya Anayasası, 1876 Osmanlı Anayasası, 1887 Hollanda Anayasası ve 1889 Japon Anayasası, 1860 Arjantin Anayasası ve 1891 Brezilya Anayasası.

² Magna Carta, Latince 'Büyük Sözleşme, Büyük Ferman' anlamına gelmektedir ve Orta Çağ'ın en önemli hukuki belgesidir. Anlaşma, feodallerin kral karşısındaki haklarını garanti eden ve Hukukun üstünlüğüne vurgu yapan ilk hukuki metindir. Günümüzdeki demokrasinin temel referans belgelerinden addedilmektedir. Bu belge ile kral ilk kez yetkilerini kısıtlamış halka bazı hak ve özgürlükler tanımıştır.

ve mal ve can emniyeti vaat edilmiş aynı zamanda malî, askeri ve adlî sahalarda bazı reformlar yapılacağı ilân edilmiştir. Tanzimat Fermanının ilâhından sonra Batılı devletlerin baskılarıyla Islahat Fermanı ilân edilmiştir. Hıristiyan azınlıklara bu fermanla daha fazla imtiyazlar verilmiştir. 23 Aralık 1876'da ilk "Osmanlı Kanunî Esasîsi" Batıcı aydınların baskısıyla ilân edilerek, Mebusan ve Ayan Meclislerinden meydana gelen bir parlamento sistemi kurulmuştur. II. Meşrutiyet 23 Temmuz 1908'de ilan edilmiş, ittihat ve Terakki Cemiyeti devletin yönetimini ele geçirmiş ve Birinci Dünya Savaşı'na girilmek zorunda kalınmıştır. Savaş sonrasında Sevr Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma ile İtilâf devletleri Anadolu'yu paylaşmak istemişlerdir. Bu ağır antlaşma sonucu Osmanlı Devleti yerini başka bir Türk Devleti'ne bırakmıştır. 20 Ocak 1921'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu isimli anayasa kabul edilmiştir. Kurtuluş Savaşı döneminde hazırlanmış bu olağanüstü anayasa, savaş bitiminde yerini 20 Nisan 1924'te kabul edilen 1924 Anayasası'na bırakmıştır. 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleşen darbe ile 1924 Anayasası lağvedilmiş 9 Temmuz 1961 yılında yapılan referandum ile 1961 Anayasası kabul edilmiştir. 12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye'de yeni bir darbe daha gerçekleşmiş ve bu sefer de 1961 Anayasası lağvedilmiştir. 7 Kasım 1982 tarihinde 1982 Anayasası referandum sonucu kabul edilmiştir (Kayıran & Metintaş, 2017: 1-39)

Anayasa kavramının çeşitli açılardan yapılmış pek çok tanımı bulunmaktadır. En genel tanımıyla anayasa, devletin temel kurumlarını, organlarını, ana erklerini, teşkilatlanmasını, yapı, işleyiş ve ilişkilerini, yani devletin hukuki statüsünü belirleyen; devlet-vatandaş ilişkilerinin dayanacağı temel ilkelerin ne olduğunu gösteren; yönetilenlerin temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen ve devletin saldırı ve ihlallerine karşı hukuki güvenceler ve korunma sağlayan hukuki kurallar bütünüdür (Nohutçu, 2022: 5).

Aynı zamanda anayasa, siyasal ve toplumsal yapıya ilişkin temel tercihlerin açık kurallar halinde yer aldığı üstün hukuksal belgedir. Bu nedenle, “anayasa”, siyasal hukuk olarak da adlandırılmaktadır (Sancar, 2008: 1).

Anayasa mutabakat sözcüğünü çağrıştırmaktadır. Kaboğlu'na göre (2010: 11) bu nedenle anayasaya toplumsal uzlaşma belgesi denilmektedir. Aynı zamanda anayasa sınırlama ve güvence kavramlarıyla da nitelenmektedir. Bu hususta mutabakat, usul ve yöneme³;

³ Esas olan anayasanın hazırlık aşamasında farklı siyasal akım ve grupların temsili ve farklı toplumsal kesimlerin katılımıyla müzakere ortamında demokratik ilkelere uygun biçimde oluşturulmasıdır.

sınırlama ve güvence ise amaca⁴ vurgu yapmaktadır. Anayasanın tanımı ise bu ikili amaç etrafında şekillenmektedir. Belli bir yeryüzü parçasında yaşayan insanlar için barış, güvenlik, özgürlük ereğinde siyasal örgütlenme şemasını ortaya koymaktır. Bu hususta anayasa devlet adı verilmiş olan siyasal örgütlenmeyi hukuk kuralları⁵ bütünüünün belirlediğini ifade etmektedir. Bu sebeptir ki devletin kimliği anayasa ile belirlenmektedir.

1.2. Anayasa ve Siyaset İlişkisi

Anayasa pek çok bilimde farklı anlama gelmektedir. Örneğin, iktisatta mali politikaların uygulanmasının bir aracı, hukukta bir bağlayıcılık unsuru ve siyasette ise iktidarı sınırlandıran siyasi bir belge olma özelliği taşımaktadır (Turinay, 2012: 165). Siyaset bilimi uzunca bir zaman felsefe tarih veya hukukun bir uzantısı olarak görülmüş (Andrews,1992; Berdntson,1991) ve 19.yüzyılda söz konusu bilimlerin vesayetinden kurtularak bağımsızlık kazanmıştır. Yine de tarih, felsefe ya da hukuktan tam anlamıyla kopamamıştır. Siyaset bilimi için özellikle anayasa hukuku özel bir yer tutmuş ve anayasalar her zaman siyaset biliminin içinde kalmıştır (Gönenç, 2015: 96)

Hukuk ve siyaset birbirinden ayrılmaya çalışıldığında akla ilk gelen ayırım noktası siyasetin sebep, hukukun ise sonuç olduğu yönündedir. Siyaset pek çok olayın iç içe geçtiği bir alandır. Fakat hukuk siyasetteki olaylar sonucu uzlaşılarak veya zora dayanılarak oluşturulan kuralların ifade ettiği sonuçtur. Anayasa ise içerisinde hem sebebi hem sonucu barındırmaktadır. (Turinay, 2012: 167-168). Siyaset bilimi farklı yaklaşımlarıyla çağdaş anayasal problemlerin anlaşılması ve anlatılmasında hukuk bilimine bir alternatif oluşturarak, bıraktığı boşlukları doldurmaktadır (Gönenç, 2015: 96).

Teziç'e göre (2009: 4) anayasa devlet içinde siyasi iktidarı, toplum içinde de devlet iktidarını sınırlamaktadır. Hem genel ölçekte devlet iktidarının hem dar ölçekte siyasi iktidarının sınırlanması anayasanın siyasi niteliğini göstermektedir.

Thomas'a göre (2008: 6-8) anayasa hükümetin halk için yapması gerekenleri ve halkında hükümet için yapması gerekenleri belirttiğinden bir ülkedeki yazılı kurallar topluluğudur. Pek çok anayasa, vatandaşların kendilerini temsil etmesi için kaç kişiyi seçeceklerini, bu kişilerin kanunları yapacaklarını ve kaldıracaklarını söylemektedir. Ayrıca bu temsilcilerin nasıl seçileceği, halkın mevcut temsilcilerin icraatlarından hoşlanmazsa bir daha seçmeme imkânı da anayasada yazılmaktadır. Mahkemelerin uyması gereken kurallar ile bu kuralları

⁴ Amaç hem siyasal iktidarı sınırlandırmak, hem de hak ve özgürlükleri güvence altına almaktır.

⁵ Hukuk devleti hukuk kuralları bütünü olarak tanımlanmaktadır.

yorumlamak ve uygulamak zorunda oluşu da anayasalarda yer almaktadır. Kendi kurallarının nasıl değiştirilebileceğini de çoğu zaman düzenlemektedir.

Parayno'ya göre (2011: 5) anayasa egemenlik kudretini kullananların uyguladığı kurallar bütünüdür, halk iktidarını anayasa vasıtasıyla kullanmaktadır. Halk, kendisini adaletsizce icra edilen hükmetme gücünden, kendini temsil edecek görevlileri belli aralıklarla tekrarlanan seçimlerle seçmek suretiyle korumaktadır. Bir anayasa, halkın kendisinin yürürlüğe koyduğu, devleti yaratan temel kanundur (Turinay, 2012: 169).

Soysal'a göre (1977: 6) Anayasa, devletin temel yapısını çizen ve bu yapının başlıca işleyiş kurallarını gösteren belgedir.

1.3. Halkoyu (Referandum)

Referandum kelimesi, geri almak veya getirmek anlamına gelen Latince referre kelimesinden türemiştir (Online Etymology Dictionary). TDK referandumı, halkın türlü siyasi ve toplumsal sorunlar karşısında olumlu veya olumsuz görüşünü belirlemek için başvuru olan oylamadır şeklinde tanımlamaktadır (TDK). Kubalı ve Şahbaz'a göre ise (1971:278; 2006: 78) "halk oylaması" olarak tercüme edilen referandum, Anayasa, yasa veya karar hakkında halkın düşüncesini sormak anlamına gelen Latince kökenli bir sözcüktür.

Referandumun teorik kökeni, J. J. Rousseau'nun Halk Egemenliği Teorisi'ne dayanmaktadır (Kubalı, 1971: 278; Şahbaz, 2006: 80). Rousseau'ya göre; egemenlik halkındır, başkasına devredilemez ve temsilciler aracılığıyla da kullanılamaz. Halk egemenliği teorisine göre, yönetim biçimi olarak doğrudan demokrasi⁶ ya da en azından yarı doğrudan demokrasi⁷ kabul edilmektedir (Rousseau, 2020: 1-96). Çünkü temsilcilerin yaptıkları işlemler halkın kararı olmadan geçersizdir.

Referandumun ilk uygulamaları "Landsgemeinde" adı ile İsviçre'de görülmektedir. Referandum, doğrudan demokrasinin gereği olarak İsviçre'de uygulanan eski Landsgemeinde'nin geniş insan topluluklarına uyarlanmış hali olarak kabul edilmektedir. Fakat aralarında farklılıklar mevcuttur. Landsgemeinde'de halk, karar vermek için bir yerde

⁶ Doğrudan demokrasi, halkın egemenliğini bizzat ve doğrudan doğruya kullandığı demokrasi türüdür. Siyasi kararların, çoğunluk esasına göre, yurttaşların oy çokluğu ile doğrudan doğruya şehir halkı tarafından alındığı yönetim şeklidir.

⁷ Yarı doğrudan demokrasilerde halk bir yasama organı seçmekte ve yasaların yapılmasına da katkı sağlamaktadır. Bunun için halka tanınan yetkilerin başında halkoylaması gelmektedir, meclis tarafından kanun hazırlanmakta ve halkoyuna sunulmakta; bu halk oyu sonucunda halk kabul etmekte ya da reddetmektedir.

toplanmaktadır fakat referandumda insanlar ayrı ayrı oy vermektedir. Günümüzde referandum, Landsgemeinde'nden farklı olarak bir doğrudan demokrasi aracı değildir. Temsilcilerin yanında halk iradesinin egemen kılındığı bir yarı doğrudan demokrasi aracı olarak kullanılmaktadır (Köroğlu, 2009: 29).

Modern dönemdeki ilk referandum uygulaması ABD'de gerçekleşmiştir. Massachusetts Anayasası 1778 ve 1780'de, (Birincisinde referandumla reddedilmiş ikincisinde kabul edilmiştir), New Hampshire Anayasası 1780'de referanduma sunulmuştur. 19'uncu yüzyıla gelindiğinde ise Iowa ve Texas 1845'te, Wisconsin 1846'da, California ise 1856'da anayasa taslaklarını referanduma sunmuşlardır. Günümüzde, ulusal düzeyde 111 ülkede referandum aracı kullanılmaktadır (Yıldız, 2010: 62-63).

Halkın görüşünün alındığı her halk oylaması, referandum olarak isimlendirilmemektedir. Bir halk oyunun referandum olarak nitelendirilebilmesi için; oylamanın konusu, işlevi ve yönteminin referanduma uygun olması gerekmektedir (Köroğlu, 2009: 28).

Referandumların hukuki niteliğine dair üç görüş bulunmaktadır. Referandumlar icazet⁸, tasvip⁹ ve bağımsız işlem¹⁰ niteliğindedir. En hâkim olan görüş referandumların bağımsız bir işlem olduğu hususundadır. Bu görüşe göre meclis ile halkın iradeleri birbirinden bağımsızdır fakat aynı zamanda tek başına tam olmayan fakat bir araya gelmeleri durumunda hukukilik kazanabilecek bir olaydır (Yıldız, 2010: 63-65).

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde toplam 7 kez referanduma gidilmiştir (detay için bkz: Bölüm 2 ve 3)

⁸ Meclis yasama yetkisini halkın vekili olarak kullanmaktadır. Halkın referandum sonucunda meclisin işlemini kabul ve tasdik etmesi icazet niteliğinde bir işlemdir.

⁹ Referandum alt derecede yer alan idari makamın aldığı bir kararın üst derecede yer alan idari makam veya vesayet mercii tarafından uygun görülmesi niteliğindedir.

¹⁰ Halk referandumla meclis tarafından yapılmış olan yasama tasarrufuna kendi yasama tasarrufunu eklemektedir. Dolayısıyla meclis ile halkın iradeleri birbirinden bağımsızdır.

Tablo 1: Türkiye'de Referandum

Tarih	Konu	Katılım	Evet	Hayır
9 Temmuz 1961	1961 Anayasasının Kabul Edilmesi	%81	%61.7	%38.3
7 Kasım 1982	1982 Anayasasının Kabul Edilmesi	%91.3	%91.4	%8,6
6 Eylül 1987	1982 An. Geç.4 maddesi ile getirilen siyasal yasakların kaldırılması	%93.6	%50.2	%49.8
25 Eylül 1988	1982 An.127.md yerel seçimler 1 yıl erkene alınması	%88.8	%35	%65
21 Ekim 2007	Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi başta olmak üzere pek çok anayasa değ. yapılması	%67.5	%68.9	%31.1
12 Eylül 2010	AYM ve HSK'nın yapısındaki değişiklikler başta olmak üzere pek çok anayasa değ. yapılması	%73.7	%57.9	%42.1
16 Nisan 2017	Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ve geçişin gerektirdiği değişiklikler için anayasa değ. yapılması	%85.43	%51.41	%48.59

Kaynak: ysk.gov.tr; RG: 9 Temmuz 1961; RG: 7 Kasım 1982; RG: 6 Eylül 1987; RG: 25 Eylül 1988; RG: 21 Ekim 2007; RG: 12 Eylül 2010; RG: 16 Nisan 2017

1.4. Anayasacılık

19.yüzyıl'da devletler yönetim düzenini, vatandaşlarının haklarını ve özgürlüklerini yazılı belgelere dayandırma girişimine başlamışlardır. Bu girişimler anayasacılık hareketleri diye adlandırılmaktadır. Mutlakıyetçi hükümdarlara başkaldıranlar, yasaların yapılmasına yetkili bir parlamentonun oluşturulmasını, tam bağımsızlığa kavuşturulmuş yargıçlar tarafından oluşan mahkemelerin kurulmasını ve vatandaşların özgürlüklerinin genişletilmesini istemekte ve aynı zamanda tüm bunların anayasa adını taşıyan bir belgede yazılmasını istemekteydiler. Ortaçağın sonlarına doğru Avrupa'nın yaygın toplum düzeni olan feodalite çeşitli ekonomik

etkenlerin sonunda çözülmeye başlamıştır¹¹. Avrupa’da Orta Çağ sonlarından beri gelişmekte olan burjuvazi isimli yeni bir toplum sınıfı en üstün güç olarak belirmeye başlamıştır. Kent hayatı insanları özgürleştirmekte, toprağa bağlı serflik düzeninden kurtarmaktaydı. Burjuvalar derebeylerine karşı hükümdarların yanında olmuşlardır. Avrupa’ya hakim olan feodalite son bulmuş ve burjuvazinin durumu daha da güçlenmiş ve çok güçlü bir burjuva sınıfı doğmuştur. Zamanla burjuva iktidardan pay istemeye başlamış ve Sanayi Devrimi ile burjuvazi daha da güçlenmiştir. Güçlenen burjuvazi iktidara katılma girişimlerinin sadece kendi adına yapmamakta, halkı da beraberinde taşımaktadır. Bu şekilde halkçı hareketler ışığında yeni düzenlerin kurulması kaçınılmaz olmuştur (Soysal, 1979: 12-17).

Anayasacılık fikri esas olarak tarihsel bir gelişimin ürünüdür. Tarihsel olarak geliştirilen bazı düşünceler anayasacılık fikrinin temelini oluşturmuştur. Söz konusu düşünceler, doğal hukuk¹² ve doğal haklar¹³, sosyal sözleşme¹⁴ ve kuvvetler ayrılığı¹⁵ düşünceleridir (Çattık, 2018: 55).

Anayasacılık modern demokratik devletlerin düşünsel temellerinden birisidir. Söz konusu düşüncenin temel amacı insan haklarını korumak için devlet iktidarının sınırlandırılmasıdır (Erdoğan, 2012: 5). İkisi arasında mecburi bir ilişki olmamasına rağmen anayasacılık genellikle demokrasi ile ilişkilendirilmektedir. Anayasacılığın geçmişi modern demokrasiden daha eskiye dayanmakta ve daha geniş bir alanı ilgilendirmektedir. Anayasacılık her demokrasi türüyle değil, liberal demokrasiyle¹⁶ ilişkilidir (Yayla, 2012: 13).

Anayasa ve anayasacılık kavramları aynı şey değildir. Bütün anayasalar anayasacılığa uygun değildir. Anayasacılık açısından anayasalar üç farklı kategoride değerlendirilmektedir;

¹¹ Güneyde Haçlı Seferleri, kuzeyde İskandinav gemicilerinin gidiş gelişleri sebebiyle Avrupa ticareti gelişmeye ve tarımsal yapı değişmeye başlamıştır.

¹² Tanrısal yani ilahi hukuktur. Bütün insanlar için ortak bir hukukun var olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Özellikle İngiltere’de Katolik Kilisesi bu fikri savunmuştur. Fakat zamanla ilahi zemin sarsılmış ve doğal hukukun temelini akıl olduğu öne sürülmüştür. Anayasacılık açısından kaynağı bilinmemektedir.

¹³ Doğal hukuk fikri insanın doğuştan bazı haklara sahip olduğunu belirtmektedir. Doğal haklar düşüncesi insan hakları fikrinin temelini oluşturmaktadır. Anayasacılık düşüncesinin devletin iktidarını sınırlayarak insan haklarını korumak olduğunu düşünürsek anayasacılık açısından büyük bir önem arz etmektedir

¹⁴ Doğa halinde yaşayan insanlar aralarında sosyal sözleşme isimli bir anlaşma yaparak doğal haklarının korunması karşılığı güç kullanma haklarını devlete devretmiştir. Thomas Hobbes, John Locke ve J.J. Rousseau bu fikri savunmuştur.

¹⁵ Montesque tarafından öne sürülen düşünceye göre devlet iktidarı tamamen yasama, yürütme ve yargı eklerinden oluşmaktadır. Bu erklerin birbirinden ayrı olması devlet iktidarını sınırlandırmaktadır.

¹⁶ Liberal demokrasiye çoğulcu demokrasi veya anayasal demokrasi adı da verilmektedir.

garantist, kamuflaj, sözde. Sadece garantist anayasalar anayasacılığın gereklerini yerine getirebilmektedir (Erdoğan, 2017: 38-40)

Erdoğan (2017: 20-23) anayasacılığın ilkeleri olarak anayasanın üstünlüğü, hukuk devleti, insan hakları, kuvvetler ayrılığı ve federalizmi göstermektedir. Çattık'a göre (2018: 56-59) anayasanın üstünlüğü ilkesi anayasacılığın en temel fikridir. İktidarın sınırlandırılmasında anayasa kullanılacağından en üstün olan yine anayasa olacaktır. Hukuk devleti bütün faaliyetlerini anayasa ve hukuka uygun yaparak bireylere güvence sağlamaktadır. Kuvvetler ayrılığı ilkesine göre yasama, yürütme ve yargı eklerinden oluşan devlet, tüm erkleri ayrı ayrı kullanarak kendisini sınırlandırabilmektedir. Çınar'a göre (2019: 89-100); kuvvetler ayrılığının işleyişi şu şekildedir: Yasama organı, diğer kuvvetlerin uygulamalarına temel olacak kararları ve/veya politikaları bir başka ifadeyle, mevzuatı yaratmakta ve yürütme organı ise, devletin idari aygıtları aracılığıyla bu mevzuatı uygulamaktadır. Yargı; fonksiyonu yasamadan, yürütmeden ve idari/askeri bürokrasiden olabildiğince bağımsız ve tarafsız şekilde hukukun ne olduğunu söylemektedir. Doğal haklar insan haklarının temelini oluşturmaktadır. Anayasacılık insan haklarını korumak için devlet iradesinin sınırlandırılmasıdır. Federalizm günümüz anayasacılık ilkelerinin içine koyulamamaktadır. Fakat anayasacılıkla uyumludur. Kuvvetlerin dikey olarak da ayrılmasını sağlayarak devlet iktidarının sınırlandırılmasına hizmet etmektedir (Erdoğan,2017: 20-23).

Bütün bunlardan hareketle, Heywood'a göre (2000: 124), dar anlamıyla anayasacılık anayasanın mevcudiyeti sayesinde devletin sınırlandırılmasıdır. Geniş anlamıyla anayasacılık ise iktidar gücü üzerinde iç ve dış denetimler oluşturmak suretiyle özgürlüğü koruma arzusunun yansıtan bir siyasi değerler ve özelemler dizisidir.

Anayasacılığın temel amacı yazılı bir anayasa aracılığıyla devlet iktidarını bireysel özgürlüklerle sınırlamaktır. Böylece, doğru anlamda anayasa devletin temel işlevlerinin farklı organ veya makamlar arasında paylaştıran ve bu organları birbiriyle dengeleyen, temel hakları resmen tanıyıp güvence altına alan, iktidarın kullanımını belli hukuk kurallarına bağlayan ve bütün bu hususların nihaî güvencesi olarak bağımsız mahkemeleri kuran bir anayasadır (Erdoğan, 2021: 3).

1.5. Anayasacılık, Demokrasi ve Bürokrasi İlişkisi

Anayasacılık yukarıda değinilmiş olunan üzere insan haklarını korumak için devlet iktidarının sınırlandırılmasıdır. Demokrasi halkın yönetimidir. Bürokrasi ise doğrudan siyasi karar verme

sürecine katılmayan, ancak bu kararların hayata geçmesi için kullanılan politikaların oluşturulması ve uygulanmasına dâhil olan kişilerden oluşan bir yapıdır (Demir, 2011: 3).

Demokrasi, iktidarın kullanılması hususunda bir değişim yapıp, iktidarın monarkların elinden alınmasına hizmet etmiştir. Anayasacılık düşüncesiye iktidarın kimin elinde olduğundan ziyade, sınırlandırılması gereğiyle ilgilenmiştir (Karadaş, 2020: 131)

Anayasacılık genellikle demokrasi ile ilişkilendirilmektedir (Yayla, 2012: 13). Fakat Özbudun’a göre (2015: 1-144) anayasacılık ve demokrasi arasında bir çatışma vardır. Çünkü demokrasinin özü çoğunluk yönetimi iken anayasacılığın amacı, çoğunluk iktidarını sınırlamaktır. Stephen Holmes’un ifadesiyle çatışma, “anayasacılığı bir ayak bağı gibi gören demokratlarla, demokrasiyi bir tehdit gibi gören anayasacılar arasındadır. Anayasacılık demokrasiden çok daha geniş bir alanı ifade etmekte ve çok daha eskiye gitmektedir (Yayla, 2012: 13) . Bürokrasi ise temelinde her ikisinden de eskiye gitmektedir. İnsanoğlunun sosyal bir canlıdır. Bu da beraberinde iş bölümü, uzmanlaşma, yer aldığı müşterek faaliyetlerde farklı rol ve statüleri gündeme getirmiştir. Tüm sosyal oluşumlar ve müşterekliklerde bir emir-itaat ilişkisi bulunmaktadır. Aristoteles’in ifadesiyle, insan sosyal bir canlı olduğu kadar siyasal bir canlıdır da. Bu açıdan bakıldığında siyaset, sadece resmi kurumlarla sınırlandırılacak kadar dar bir eylem alanı değildir. (Bayram& Çınar, 2007: 12).

Anayasacılık, her demokrasi türüyle değil yalnızca liberal demokrasiyle¹⁷ ilişkilidir. Anayasacılıkla demokrasi arasında tarihî ve teorik olarak bazı çatışmalar bulunmaktadır. Bu sebeple demokrasi kelimesi yalnız başına kullanılmamakta önüne çeşitli sıfatlar eklenmektedir¹⁸. Devletin yetkileri, icraatları ve faaliyetleri üzerine, politikacıların ve bürokratların kendi otoritelerinin sınırlarını belirleme gücüne sahip olmalarını engellemek amacıyla bir üst sınır koyma¹⁹ çabasının ürünüdür (Yayla, 2012: 13)

¹⁷ Liberal demokrasi, insan hak ve hürriyetlerinin varlığını esas almakta, bireysel eşitlik ve özgürlüğü tesis etmeye gayret eden toplumsal-siyasal kurumsallaşmanın gerektiğini kabul etmektedir. Bu çerçevede liberal demokrasi terimi yerine “özgürlükçü demokrasi”, “çoğulcu demokrasi” terimleri de kullanılmaktadır (bkz. Tunç, 2008: 1120-1121)

¹⁸ Pek çok demokrasi çeşidi mevcuttur. Egemenliğin kullanılması bakımından demokrasiler: Doğrudan Demokrasi, Temsili Demokrasi ve Yarı Doğrudan Demokrasilerdir. Temelindeki amaca göre demokrasiler: Klasik (Çoğulcu) Demokrasi, Çoğunlukçu (Mutlak) Demokrasi, Marksist Demokrasi, Liberal Demokrasi, Plebistçi Demokrasi, Radikal Demokrasi, Siber Demokrasi, Düşük Yoğunluklu Demokrasi, Militan Demokrasi, Uzlaşmacı Demokrasi, Delegasyoncu Demokrasi, Westminster Modeli Demokrasi, Oydaşmacı Demokrasi ve Müzakereci Demokrasi (bkz. Tunç, 2008: 1113-1133).

¹⁹ Buna bir nevi devlet düzeninin üstüne kendiliğinden doğan düzen koyma ismini de verebiliriz.

Demokrasi, halk yönetimi ya da halkın egemenliği anlamına gelmektedir. Çağımızda halkın bu egemenliği doğrudan doğruya demokrasi araçlarıyla bizzat kullanması pratikte mümkün değildir ve bu sebeple çağdaş demokrasi, temsili (representative) demokrasi olmak durumundadır. Bu ise, toplumun, belli aralıklarla yapılacak serbest ve dürüst seçimlerle oluşacak siyasal çoğunluk tarafından yönetilmesi anlamına gelmektedir (Özbudun, 2015: 1-144)

Özbudun'a göre (2015: 1-144) demokrasi ile anayasacılık arasında çatışmalar olsa da çağdaş anayasal demokrasiler bu iki unsuru bağdaştıracak mekanizmaları geliştirmişlerdir. Bunların başında, anayasacılık akımının kökenindeki ana fikir olan kuvvetler ayrılığı gelmektedir. Kuvvetler ayrılığı teorisi, iktidarın parçalanarak birbirini dengeleyen ve denetleyen farklı organlara dağıtılması yoluyla bunun mümkün olacağını ileri sürmektedir (Karadaş, 2020: 134).

Bürokrasi siyasi bir kurumdur. İdari bir makam büyük ölçüde siyasi kararlarla ilgiliyse, tamamen siyasi bir makam haline getirilmesi mümkün olmaktadır. Bir diğer deyişle seçilenler tarafından işgal edilen veya siyasi açıdan sorumluluğu bulunan bir makam haline dönüşebilmektedir. Bu sorumluluk mekanizmasının partizanlığa yol açmadan tesis edilmesi ise önemli bir zorluktur. Dolayısıyla, bürokrasiyi demokratik kontrole tabi kılmak aynı zamanda bürokrasiyi parti politikalarından korumak ve politize olmasını önlemek gerekmektedir (Demir, 2011: 64).

1.6. Türkiye’de Anayasacılık Hareketleri

Türkiye’nin anayasacılık tarihine bakıldığında, Kanun-ı Esasi, 1921 Anayasası (Teşkilat-Esasiye Kanunu, 1924 Anayasası (Esas Teşkilat Kanunu), 1961 Anayasası ve 1982 Anayasası olmak üzere beş anayasa mevcuttur (anayasa.gov.tr).

Batılı ülkelerin anayasacılık tarihine nazaran Osmanlı-Türk anayasacılığı 19.yüzyılda başlamıştır. Osmanlı Devleti hızla reformlar yapan Batı karşısında önce duraklama dönemine girmiş, sonrasında gerileme dönemine başlamıştır. Ülkenin kurtulması için reform yapmak kaçınılmaz olmuştur (Kayıran & Metintaş: 2017: 14-38). Merkezî otorite zayıfladığı, âyan ve hanedanların yerel bir güç olarak taşrayı paylaştıkları 19. yüzyılın başlarında II. Mahmut döneminde, eski bir âyan olan sadrazamı Alemdar Mustafa Paşa’nın öncülüğü ile merkezi otoriteyi sağlamak için merkezî hükümet ve âyanlar arasında Sened-i İttifak adı verilen belge imzalanmıştır (Nohutçu, 2022: 23). Tanör’e göre (2009: 41) ilk defa devlet iktidarının sınırlandırıldığı bu belge Türk tarihinde ilk anayasal belge kabul edilmektedir. Alemdar

Mustafa Paşa'nın ölmesi sebebiyle uygulamada çok etkili olamamıştır (Tanör, 2009: 49). II. Mahmut'un (1808-1839) hükümdarlığından sonra, ilk modernleşme hareketleri daha sistematik bir hal almıştır (Marcou, 2012: 3).

18. yüzyılda Batı'da gerçekleşen anayasacılık hareketlerinin etkisiyle, Sultan Abdülmecit döneminde 3 Kasım 1839 tarihinde Sadrazam Mustafa Reşit Paşa hazırlamış olduğu Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir (Tanör, 2009: 75). Tanzimat fermanı; askeri, hukuki, mülki alanlarda hayata geçirilen reformlarla²⁰ Türk düşünce sisteminde köklü ve kalıcı değişimlere zemin hazırlamıştır (Gözler, 2008: 163-164). Ferman, halk ve devlet ilişkileri ile kamu gücünün kullanılmasına ilişkin kurallar getirmiş ve en önemlisi kendini sınırlama örneği olmuştur. Hukuken bağlayıcı bir anayasa olmasa bile anayasal nitelikte bir belgedir (Tanör, 2009: 92). Üçüncü önemli adım ise Kırım Savaşı sonrası, 1856 yılında Paris Konferansı öncesi (Avrupa'nın baskısıyla) Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa tarafından hazırlanıp Abdülmecit tarafından ısdar edilen, gayrimüslimlere bazı haklar tanıyan Islahat Fermanı'dır. Islahat Fermanı ile devlete sadık tutmak için gayrimüslimlere devlet memuru olabilme, askerlik yapabilme ya da bedelli askerlikten yararlanma, askeri ve mülki bütün okullara girebilme, ibadet yeri açabilme, eyalet ve meclislerinde ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de temsil edilebilme, gayrimenkul edinebilme hakkı tanınmıştır (Nohutçu, 2022: 26).

Türk tarihinin ilk anayasası 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi'dir Kanun- Esasi'den önce sayılan 3 belge anayasa sistematğine uygun olmamaları sebebiyle sadece anayasal belge niteliği taşımaktadır. Türkiye'nin anayasacılık hareketlerini başlatmışlar ve Türkiye'yi anayasa götürmüşlerdir (Coşgun, 2015: 26)²¹.

1876 Kanun-ı Esasi'nin ilânı ile başlayıp, 1878 Meclis-i Umumi'nin tatil edilmesine kadar olan dönem olan I. Meşrutiyet Döneminde, her ne kadar görünüşte Padişah, Devleti Anayasa hükümlerine göre yönetecek ve yönetirken de kendisi yegâne erk olmayıp bu erki paylaşan bir de meclis olsa da Kanun-ı Esasi ile mutlak bir monarşi olan Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal-sınırlı monarşiye (meşruti monarşiye) geçildiğini iddia etmek güçtür (Nohutçu, 2022: 27).

²⁰ Söz konusu ferman ile devlet tüm vatandaşlar için can ve mal güvenliği taahhüt etmiş, yargılama olmadan idamı kaldırmış, vergide adaleti sağlama yolunda adımlar atılmış, erkeklere dört yıl zorunlu askerlik getirilmiş, rüşveti önlemek için bazı tedbirler alınmış ve özel mülkiyet hakkı kabul edilmiştir (bkz. Tanzimat Fermanı Metni).

Kanun-i Esasi 22 11 bölüme ayrılmış ve 119 maddeden oluşmaktadır (Kanun-i Esasi). Anayasa, halk tarafından talep edilmemiş, egemenin iradesinden kaynaklanmıştır (Marcou, 2012: 5). Bu anayasaya göre egemenlik kayıtsız şartsız padişaha ve ailesine aittir. Anayasaya göre (5. madde) Padişahın kişiliği kutsal ve sorumsuzdur. Parlamento olmasına rağmen, parlamento anayasadaki hükümlere göre Padişaha bağlı olmak durumundadır (Kayıran & Metintaş: 2017: 22).

Marcou'ya göre (2012: 5) Anayasacı bir bakış açısıyla; 119 maddeden oluşan bu metnin en ilgi çekici bölümleri, Osmanlı Devletinin statüsüne ve Osmanlı yurttaşlığı oluşturulmasına ilişkin bölümlerdir. Anayasasının 8. maddesinde Osmanlı yurttaşları tanımlanmıştır²³ (Nohutçu & Zirek, 2020). Anayasanın 11. maddesine göre ise devlet dini İslam'dır, fakat tüm Osmanlı uyrukları eşit hak ve özgürlüklere sahip yurttaşlardır.

Yasama görevini Parlamento yapmaktadır. Parlamento Heyet-i Mebusan ve Ayan Meclisi adı verilen iki ayrı meclisten oluşmaktaydı. Ayan Meclisi Padişahın atayacağı üyelerden oluşmakta ve diğer Meclis tarafından kendisine gönderilecek tasarıları incelemekteydi. Eğer bir tasarı reddedildiyse o yılki toplantıları esnasında bir daha Mebusan Meclisinde görüşülmemekteydi. Parlamento eğer tasarıları onaylarsa, imzalanmak ve yayınlanmak üzere Padişaha göndermekteydi (Nohutçu & Zirek, 2020). Yasama konusunda tam bir serbestliğe sahip olmamasına rağmen, Kanun-ı Esasi'nin tek temsili ve demokratik organı Heyet-i Mebusan'dır. Bu heyet merkezinde Padişah'ın olduğu Padişah, Meclis'i Vükela, Heyet-i Ayan ve Şura-yı Devlet'ten oluşan bir dörtgenin içerisindeydi. Bu hususta demokratik bir yasama organı veya demokratik bir yasama sürecinden söz edilememektedir (Tanör, 1995: 141). Fakat yine de mutlak monarşiyle uyuşmayan bir adım atılmıştır. Eğer meclisler padişaha karşı iradelerini kabul ettiremiyorlarsa padişah da Meclisi Mebusan'ın benimsemediği bir konuyu yasalaştırma gücüne sahip değildir²⁴ (Keskinsoy & Kaya: 2021: 52). Halkın ise biçimsel olarak Kanun-ı Esasi'ye hiçbir katkısı bulunmamaktadır (Coşgun, 2015: 27).

²² Bölümler sırasıyla Osmanlı Devleti Memleketleri, Osmanlı Devleti Tebaasının Genel Hukuku, Devlet Vekilleri, Memurlar, Meclis-i Umumi, Heyet-i Ayan, Heyet-i Mebusan, Muhakeme, Yüce Divan, Vilayetler ve Çeşitli Maddeler'dir (Bknz. Kanun-i Esasi Metni).

²³ İmparatorluğun tüm uyruklarına hangi dine mensup olurlarsa olsunlar kayıtsız şartsız Osmanlı denir (Nohutçu & Zirek, 2020).

²⁴ Tanör'e göre (1995: 141) ilk Osmanlı Meclisi istediğini yasalaştıran bir organ değildir fakat istemediğini yasalaştırmamaktadır.

Dönemin padişahı Abdülhamit'in sergilediği ağır baskıcı tutum sebebiyle adına Genç Osmanlılar²⁵ denilen bir grup özgürlük mücadelesine girişmiş ve II. Meşrutiyet ilan edilmek durumunda kalınmıştır. Bu hususta Kanun-ı Esasi'de değişikliğe gidilmiştir. 1909'da yapılan değişiklikle Anayasaya göre devletin başında padişah vardır. Padişahın 1876 Kanun-ı Esasi metninde sahip olduğu yetkiler saklı tutulmuş hatta artırılmış olduğu halde bu yetkileri padişah doğrudan, kullanamaz hale gelmiştir (Aldıkaçtı, 1982: 62)

Keskinsoy'a göre (2021: 52) Kanun-ı Esasi hukuki yönden, padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuştur ve ferman nitelikli bir anayasa örneğidir. 1876 yılında Osmanlı-Rus savaşının çıkmış ve 1877 yılına kadar devam etmiştir. Bu sebeple padişah meclisi tatil etmiş fakat Anayasa 31 Mart Ayaklanmasına kadar yürürlükte kalmış, buna rağmen hiç uygulanmamıştır (Coşgun, 2015: 27).

Osmanlı'nın ilk anayasası olan 1876 Kanun-ı Esasi ile siyasal rejim değişikliğine gidilerek "anayasal bir monarşi" oluşturulmaya çalışılmış ve parlamentolu bir siyasal sistem hayata geçirilmek istenmiştir. Bu ilk adım halkın temsilcilerinin meclise gelmesinin kapısını aralamıştır (Kandeger, 2021: 16). Tanör'e göre (2009: 143-144, 149) Kanun-ı Esasi, gerçek bir meşrutiyete (anayasal/sınırlı monarşiye) geçişi değil ama mutlak monarşiden çıkışı ifade etmektedir.

1914 yılında ortaya çıkan I. Dünya Savaşı çöküş döneminde olan Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlamıştır. Savaş, Marcou'ya göre (2012: 8), yüzyılın başından bu yana filizlenmekte olan Türk ulus devletinin doğuşu için elverişli siyasî, coğrafi ve uluslararası şartları yaratmıştır.

Türk devletinin kuruluşu ve TBMM'nin yetkileri tespit edildikten sonra Atatürk'ün hazırlayıp sunduğu 13 Eylül 1920 tarihli tahrir Meclis'in 18 Eylül 1920 tarihli toplantısında okunmuştur. Bu tahrirde devletin siyasi, sosyal, idarî ve askeri bakımdan takip edeceği politika tespit edilmiştir. Aradan dört ay geçtikten sonra da Teşkilatı Esasiye Kanunu olarak 20 Ocak 1921'de 23 madde ve bir tane de madde-i münferitten oluşan yumuşak ve çerçeve anayasa ilân edilmiştir (Kayıran & Metintaş, 2017: 27).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ulusal egemenliğe dayalı temsili hükümet sistemini kabul eden ilk Türk anayasasıdır. Memleketin farklı bölgelerinden meclise gelmiş olan mebuslar hem mücadelenin kazanılmasına yönelik bir anlayışla hareket etmişler hem de çevreyi temsil

²⁵ Genç Osmanlılar, mutlakîyet ve baskı rejimine karşı, Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması ve imparatorluğun tüm halkları için özgürlük istemekteydiler.

etmişlerdir. Milli mücadele içerisinde olan bu meclis, milli egemenliğe dayalı bir siyasal rejim kurma düşüncesiyle hareket etmişlerdir. Egemenliğin halkta olduğu ve bu egemenliği temsil eden tek siyasal gücün meclis olduğu oldukça güçlü bir şekilde savunulmuştur (Kandeger, 2021: 16). Coşgun'a göre (2015: 27) Meclis devrimci bir meclistir. Çünkü yeni bir ulusal devletin kurulduğunu ortaya koymuş, meclis içerisinde kuvvetler birliğine bağlı bir rejime yer verilmiş ve geniş yetkilere sahip yerel yönetimlere karşı hükümler içerip onların özerkliğine son vermiştir. Anadolu'da kurulmuş ama adı konmamış yeni devletin anayasasıdır (Akın, 2020: 599).

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olağan kanun yapma usulüne göre yapılmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu olağan dışı şartların zorladığı bu düzenlemeyle, en başta, Meclis-i Mebusan'ın yerini alan Büyük Millet Meclisi'ne ve onun hükümetine anayasal statü kazandırmak amaçlanmıştır (Erdoğan,2021: 5). Anayasanın 1.maddesinde hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğu ve idare usulünün halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına dayandığı belirtilmiştir (1921 Anayasası). Hükümet sistemi açısından 1921 Anayasası, yasama ve yürütme erklerinin mecliste toplanmasını içeren “Meclis Hükümeti Sistemini” tercih etmiştir (1921 Anayasası).

1921 Anayasası, 3. maddesinde “ Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur.” cümlesini ifade ederken, yeni bir devletin kurulduğunu, Türkiye Devleti'nin kurulduğunu resmi olarak ilan etmiştir (1921 Anayasası).

Narin'e göre (2018: 85) 1921 Anayasası, anayasacılık tarihimizde kabul edilmiş olan diğer anayasalar ile mukayese edildiğinde, hazırlanış ve kabul ediliş özellikleri bağlamında Osmanlı-Türk Anayasacılık mirasının en demokratik anayasasıdır. Zira; 1876 Anayasası gibi atanmış bir komisyonca hazırlanıp padişah tarafından tek yanlı irade beyanı ile kabul edilen ya da 1924 Anayasası'nda olduğu gibi güçlü siyasi liderlik etkisi altında ya da 1961 ve 1982 Anayasalarında olduğu gibi askeri darbeler neticesinde oluşmamıştır.

Cumhuriyetin ilan edilmiş olmasına ve organlarının oluşturulmasına karşın, olağanüstü bir dönemde çıkarılmış olan 1921 Anayasası, Yeni Türk Devletinin ihtiyaçlarına uzaktır ve bu hususta toplumu yönlendirecek yeni bir Anayasa gereksinimi ortaya çıkmıştır. 20 Nisan 1924 günlü 1924 Anayasa'sı kabul edilmiştir. (Çiçek, 2005: 54). Anayasa tıpkı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gibi ulusal egemenlik ve kuvvetler ayrılığını benimsemiştir (Coşgun, 2015: 27). 1924

Anayasası demokratik bir ruha sahiptir fakat çoğulcu demokrasi²⁶ anlayışını değil, çoğunlukçu demokrasi anlayışını²⁷ benimsemiştir (Sevinç, 2010: 13).

Gücünü ulusal kültürden ve ülkenin olağanüstü şartlarından alan 1921 Anayasası savaş koşullarında hazırlanmıştır ve özgürlük, bağımsızlık ve halk egemenliğini kavramlarını vurgulamaktadır. Bunun aksine 1924 Anayasası ise, geleceğe ayarlanmış bir değişim ve dönüşüm aracı olarak hazırlanmıştır (Karpat, 2007: 35). Zaman içerisinde anayasa da değişikliklere gidilmiş²⁸ fakat 30 sene sonra askerin yönetime el koyması sebebiyle lağvedilmiştir.

1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinin ve onu hazırlayan koşulların bir ürünüdür. Türkiye 1946 yılına kadar tek partili rejimle devam etmiş ve 1950 yılında gerçekleşen seçimleri Demokrat Parti'nin kazanmasıyla çok partili hayata geçebilmiştir. Yukarıda bahsedilmiş olduğu üzere mecliste çoğunlukçu demokrasi anlayışı hakimdir. Burada çoğunlukçu ifade aslında millet iradesi olduğu ve bu iradenin de mutlak olduğudur. 1950-1960 dönemi de rekabetçi ve çoğulcu bir politik sistemin oturtulamamış ve muhalefet kurumsallaşamamıştır. İktidar partisi muhalefet partisi ile arasında yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı baskıcı bir tutum izlemeye başlamış, ağır yasaklamalar getirmiş ve iktidar-muhalefet arasındaki gerilim sokaklara kadar gelmiştir. İktidarın siyasal demokrasiyi giderek yok etmeye yönelmesinden doğan siyasal bunalıma karşı 1960 yılının Nisan ve Mayıs aylarında protesto gösterilerine bazen güvenlik kuvvetleriyle çatışmaya varan tepkilere yol açmıştır. Sonunda, 27 Mayıs 1960 günü ordu 38 subaydan kurulu Millî Birlik Komitesi iktidarın anayasal sınırlar içinde hareket etmesini sağlamak, çoğulcu-özgürlükçü bir düzen kurmak amacı ile ülkenin yönetimini ele almıştır (Satır, 2018: 76-81).

9 Temmuz 1961'de halk oyuna sunulan 1961 Anayasası, 20 Temmuz 1961'de yürürlüğe girmiştir. Halk oyu ile kabul edilen ilk anayasadır (Birol, 2012: 40). Başlangıç bölümü, 157 madde ve 22 geçici maddeden oluşan 1961 Anayasası, devlet karşısında bireyi yüce bir değer

²⁶ Çoğunluğun mutlak hakimiyetini reddeden, azınlıktakilerin siyasal ve kültürel haklarının kabul edilmesi gerektiğini ve azınlığın da bir gün çoğunluk olabilme hakkının verilmesini savunan demokrasi anlayışıdır.

²⁷ Çoğunlukçu demokrasi anlayışı genel irade ya da milli irade olarak adlandırılan çoğunluk iradesinin daima kamu iyiliğine yöneldiği; zira çoğunluğun çıkarları ile toplumun genel çıkarlarının hiçbir zaman çatışmayacağı noktasından hareket etmektedir.

²⁸ 1928 yılında, Devletin dinin İslam Dini olduğunu düzenleyen madde Anayasadan çıkarılmıştır, 1937 yılında lâiklik Anayasal dayanağa oturtulmuş, 1946-1950 yılları arasında çok partili siyasal hayatla ilgili gelişmeler ve açık oy gizli sayım ve döküm yerine gizli oy açık sayım ve döküm esaslarına göre seçimlerin yapılması hususları getirilmiştir.

olarak gören, temel hak ve özgürlüklerin korunup, geliştirilmesi ve gerçekleştirilmesini hedefleyen kapsamlı bir içeriğe sahiptir (1961 Anayasası).

Ülkenin en demokratik ve özgürlükçü anayasası sayılan 1961 Anayasası'nda, düşünce ve inanç özgürlüğü, özel yaşamın korunması, kişi dokunulmazlığı gibi kavramların sınırları oldukça geniş tutulmuştur. Yargı bağımsızlığı tam anlamıyla sağlanmıştır ve idarenin tüm işlem ve eylemleri de yargı denetimi altına alınmıştır. Meclisin işlemlerinde, işlemlerin anayasaya uygunluğunu yargı yolu ile denetlemek üzere Anayasa Mahkemesi kurulmuştur (Coşgun, 2015: 27). Fakat söz konusu özgürlükçü anayasa 1971 yılında gerçekleştirilen muhtıra ile değişikliğe uğramış²⁹ ve törpülenmiştir (anayasa.gov.tr). 12 Eylül 1980 tarihinde ise asker yeniden yönetime el koymuş ve getirdiği özgürlüklerle bilinen 1961 Anayasası yürürlükten kaldırılmıştır (Keskinsoy & Kaya, 2021: 59).

7 Kasım 1982'de halk oyuna sunulan 1982 Anayasası, 9 Kasım 1982'de yürürlüğe girmiştir (Coşgun, 2015: 28). Kazuistik ve sert bir anayasa olan 1982 Anayasası 7 Kısım, 177 madde ve 16 geçici maddeden oluşmaktadır (1982 Anayasası). 1982 Anayasası askeri bir darbe neticesinde hazırlanması ve her ne kadar demokratik asli kurucu iktidar örneği olsa da hazırlanma süreci ikinci bölümde anlatıldığı üzere (bkz.2.bölüm) antidemokratiktir. Halk oyuna sunulmuş olsa da 1961 Anayasasından farklı olarak 1982 Anayasasının kabul edilmemesi halinde ne yapılacağını belirtmemiş ve en kötü sivil iktidar en iyi askeri yönetimden daha iyidir fikrinin kamuoyuna yerleştirilmiştir (Keskinsoy & Kaya, 2021: 59). 1982 Anayasası temel hak ve özgürlükler bakımından bir tepki anayasasıdır. Özgürlük ortamı, anarşi ile özdeşleştirilirken; güvenlik ve ödev kavramları bir anlamda yüceltilmektedir (Topuzkanamış, 2019: 1769).

1982 Anayasası Türk Anayasacılık hareketleri arasında en çok değişikliğe uğramış ve en demokratik olmayan anayasadır (Bknz.1.bölüm). Daha önceki anayasaların hepsi bireyi devlete karşı korumayı amaçlamaktadır, 1982 Anayasası ise devleti bireye karşı korumayı amaçlamaktadır. Bu şekilde devlet ve otorite güçlendirilmiş, fakat özgürlük ve demokrasi kavramları gücünü kaybetmiştir (Coşgun,2015: 28).

Türkiye'nin anayasacılık tarihine bakıldığında, Huntington'ın Demokratikleşme Dalgaları bağlamında bir ilerleme ve bir gerileme dönemi görülmektedir.

²⁹ Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulmasını öngören ve askeri mahkemelerin yapısını değiştiren, Yargıtay'ın yeniden düzenlenmesini sağlayan değişiklikler yapılmıştır. TRT'nin özerkliği kaldırılmış, üniversitelere müdahale kolaylaşmıştır. (bkz. 1971 An. Değ.)

Huntington 1992 yılında ‘Üçüncü Dalga: Geç 20.yüzyılda Demokratikleşme’ isminde yayımladığı kitabında 90'lara kadar dünyada üç demokratikleşme dalgası yaşandığını belirtmektedir. Bu teoriye göre dünyada yaşanan üç demokratikleşme dalgasına karşılık iki de ters dalga yaşanmıştır. Birinci dalga 1828-1926 yıllarında başlamış, Atlantik ve Orta Avrupa'da etkili olmuş ve bu dalga sonucu 29 demokratik ülke ortaya çıkmıştır. Fakat 1922-1942 yılları arasında İtalya'da Mussolini iktidara gelmiş³⁰ ve ters dalga başlamıştır. 1942'de demokratik ülke sayısı 12'ye düşmüştür. İkinci demokrasi dalgası 1943-1962 yılları arasında, II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiş ve Türkiye de dâhil olmak üzere Asya, Avrupa, Afrika ve Güney Amerika'nın da dahil olmasıyla 36 demokratik ülke sayısı ortaya çıkmıştır. İkinci ters dalga 1958-1975 yılları arasında bazı demokrasiler yerine diktatörlükler kurulmuştur³¹ ve demokratik ülke sayısı 30'a düşmüştür. Üçüncü dalga 1974'te Yunanistan ve Portekiz'de diktatörlüklerden demokrasiye geçilmesiyle birlikte başlamış ve 80li yılların sonuna kadar dünyanın birçok ülkesine yayılmış ve 30'dan fazla ülke demokrasiye geçiş yapmıştır (Huntington, 2011: 1-352). Huntington üçüncü dalganın ters bir dalga ile karşılanmadığı ya da karşılaşp karşılaşmayacağı ile ilgili bilgi vermemiştir. Fakat 90'lı yıllarda yaşanan demokrasiye geçişleri dördüncü dalga sayanlar bulunmaktadır. Ek olarak Arap Baharıyla başlayan sürece dördüncü dalga olarak sayanlar da bulunmaktadır (Diamond, 2011; Gershman, 2011; Olimat, 2011).

Türkiye anayasacılık tarihine bakıldığında görülmektedir ki tıpkı Huntington'un Demokratikleşme Dalgaları Teorisinde yaşandığı gibi Türkiye'de demokratikleşme yönünde ileri atılan her bir adım, her defasında bir karşı koyuşla karşılaşmış ve bir gerileme yaşanmıştır. Fakat yine de her türlü olumsuz müdahaleye ve tüm ters dalgalara rağmen demokrasi mücadelesi sürdürülmüştür (Özdemir, 2018: 28).

Türkiye demokratikleşmesi 1808 yılında Sened-İttifak ve Tanzimat Fermanıyla başlamış ve Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasıyla ivme kazanmıştır. Fakat Abdülhamit Kanun-i Esasi'yi askıya almış ve birinci ters dalga başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde özgür bir ortam oluşmuş ve ikinci dalga başlamıştır. İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkaları kurulmuş, çok partili hayata adım atılmıştır. İttihat ve Terakki Partisi iktidar olmuş ve zamanla muhalafeti bastırarak tek parti yönetimini başlatmıştır. Türkiye'nin ikinci ters dalgası başlamıştır. I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı yıkılmış, yerine yeni bir Türkiye

³⁰ Demokrasiyi sistematik olarak reddeden yayılmacı komünist, faşist ve militarist otoriter veya totaliter hareketlerin saldırılarının sonucu yeni kurulmuş olan demokrasiler yıkılmıştır.

³¹ 1960 senesinde Türkiye'de 27 Mayıs Darbesi yaşanmıştır.

Devleti kurulmuştur. Cumhuriyeti ilan etmiş ve üçüncü dalga başlamıştır. 7 Kasım 1924'de çok partili hayata geçilmiş fakat 5 Haziran 1925'de açılan parti kapatılmış ve üçüncü ters dalga gelmiştir. 1946 yılında yeniden çok partili hayata geçiş yapılmış ve iktidar el değiştirmiştir. Fakat 27 Mayıs 1960'ta darbe gerçekleşmiş dördüncü ters dalga gelmiştir. 1961 yılında yeni özgürlükçü bir anayasa hazırlanmış, 1980 darbesiyle dördüncü ters dalga yaşanmıştır. 1983 yılında demokratikleşme adına yeni bir dönem başlamıştır. Beşinci ters dalga olarak 28 Şubat 1997'de post-modern darbe gerçekleşmiştir. 3 Kasım 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesiyle yeni bir demokratikleşme dalgası başlamıştır. 15 Temmuz 2016'da Türkiye'de bir darbe girişimi yaşanmış fakat Türk Milleti demokrasiye sahip çıkmak adına buna izin vermemiştir (Dursun, 2012: 1-462; Özdemir, 2018: 1-47).

Bernard Lewis (2010: 67), Türkiye'nin demokratikleşme süreciyle ilgili *"Yüzyıldan fazla bir süre modern Türkiye'nin dönüşümünü izlemiş olan birisine, bu değişim sürecinin, geciktirilebilir veya hatta duraksatılabilirse de, artık geri döndürülemeyeceği kesin görünür"* tespitini yapmıştır.

Demokratik ülkelerde başarısız bir hükümetin çaresi yeniden seçim yapmaktır fakat demokrasinin tam olarak yerleşemediği ülkelerde askeri müdahale çözüm yolu olarak görülmektedir. Demokrasinin kurumsallaşmadığı ve siyasi mekanizmaların tıklandığı ülkelerde kriz dönemlerinde siyasi mekanizmanın yeniden işlemesini sağlamak amacıyla silahlı kuvvetler yönetime el koymaktadırlar. Türkiye'de gerçekleşen her darbe sonrası asker hükümetin ülkeyi yönetemediği ile ilgili bildiri yayınlamış ve sonrasında demokrasinin gereği olarak sivil siyasete geçilmiştir. Fakat her sivil hayata geçişte asker yaptığı düzenlemeler ve yeni anayasalar ile kendi konumunu garanti altına almıştır. Denetimli demokrasi uygulaması olarak da isimlendirilebilecek bu uygulama ile asker kendisine yeni çıkış garantileri oluşturmaktadır. Huntington çıkış garantilerini beş şekilde incelemiştir. İlk olarak asker her ne kadar darbe sonunda sivil yönetime geçilmesine izin verse de yaptığı düzenlemeler ve anayasalar ile devrimin kazanımlarını koruma gibi görevlerin orduya verilmesini sağlamaktadır. İkinci olarak, yapılan düzenlemeler ile yapılan askeri eylem ve yasalar geri dönülmezdir. Üçüncü olarak, askerlerin hâkimiyetinde yeni yönetim kurumları açılmaktadır. Dördüncü olarak, yüksek askeri komutanlar önemli mevkileri üstlenmektedir. Son çıkış garantisi olarak ise askerler personel ve mali işlerinin bağımsızlığını güvence altına alınmasını istemektedirler (Dursun& Yurttaş, 2006: 223-226).

Türkiye’de asker kendisini sadece ülkenin savunmasıyla ilgili teknik bir aygıt olarak değil, Erdoğan’a göre (1998: 313) devletin ideolojik karakterinin bekçisi olarak görmektedir. Türkiye tarihinde gerçekleşen 1960 darbesi demokratik yollarla seçilmiş bir iktidara yapılmış bir darbedir. Darbe sonrası demokratik düzen için yeni bir anayasa oluşturulmuş fakat denetimi sağlayabilmek adına yeni bir kurum olarak Milli Güvenlik Kurulu oluşturulmuştur. Milli Güvenlik Kurulu silahlı kuvvetlerin üst kademe komutanları ile yürütmeden sorumlu cumhurbaşkanı ve bazı bakanlardan oluşmaktadır. MGK ile birlikte askerin siyasi sürece katılması kurumsallaştırıp meşrulaştırılmıştır. 1971 Askeri Muhtırası ile çıkış garantileri yeniden düzenlenmiştir. Söz konusu değişiklikler ile 1961 Anayasası ile getirilen temel hak ve özgürlüklere sınırlamalar getirilmiş ve askeri alana özerklikler kazandırılmıştır. Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kurularak askerlerin idari işlem ve eylemlerinde yargı denetimi Danıştay’dan alınmış ve söz konusu mahkemeye devredilmiştir. Askeri otorite ve sivil otorite ilişkilerini düzenlemek adına Genelkurmay Başkanlığı’nın yardımcı kuruluşu olan Yüksek Askeri Şura kurulmuştur. Şura’nın başkanı Başbakan’dır fakat Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Donanma Komutanı ile tüm orgeneraller ve oramiraller Şura’nın üyesidir. MGK’nın yapısı değiştirilmiştir. MGK sadece danışma kurulu ya da yardımcı kurulken, değişiklikler sonrası tavsiyede bulunmakla yetkilendirilmiştir. Muhtıra sonrası asker sivil hayatın içinde ağırlığını göstermiştir. 1980 yılında gerçekleşen darbe ile yürütmenin iki organı olan cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulundan, cumhurbaşkanının yürütme yetkisi güçlendirilmiştir. Fakat darbe sonrası cumhurbaşkanı, darbeyi gerçekleştiren Milli Güvenlik Konseyi’nin de Başkanı olan Kenan Evren’dir. MGK yeniden şekillendirilmiş ve bu hususta üye yapısında sivil alanda azaltılmaya gidilmiştir³². 2001 yılında Kopenhag Kriterleri doğrultusunda sivil üye sayısı yeniden arttırılmıştır. Milli Güvenliği belirleme ve uygulama politikaları sivil olarak hükümete değil, MGK’ya, çoğunluğu asker olan bir kuruma verilmiştir. Bu şekilde asker sivil hayatın her kesimini kapsayan bir müdahale yetkisine sahip olmuştur (Dursun & Yurttaş, 2006: 226-240). Huntington’ın Demokratikleşme Dalgaları’nda olduğu gibi her geriye dönüş sonrasında asker kendisine bazı çıkış garantileri hazırlamıştır. Türkiye’de bu çıkış garantilerinden en önemlisi MGK ve MGK Genel Sekreterliği’dir. Demokratik hayata geçilse bile MGK üzerinden askerin denetim yetkisi mevcuttur. Her ters dalga da MGK’nın yetkileri arttırılmış ve kararları daha da etkileyicilik kazanmıştır. Batılı ülkelerin pek çoğunda sivil ve askerlerin fikir alışverişi yaptığı görülmektedir. Bu hususta

³² Cumhurbaşkanı başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma, İç İşleri ve Dış İşleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanlarından oluşmaktadır. Eski halinde Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcıları, Maliye, Ulaştırma, Çalışma Bakanları da vardı.

danışma organı olmanın ilerisine gitmemektedir. Türkiye’de ise karar bildire bir organdır. Bu da demokrasi ile uyuşmamaktadır. Çünkü atanmışların, seçilmişlerin üstünde olması demokrasi ile çatışmaktadır.

BÖLÜM II

DEMOKRASİYE MÜDAHALE: 12 EYLÜL DARBESİ

Türkiye'nin anayasal tarihine bakıldığı zaman görülmektedir ki Türk devleti beş bin yıldan beri olmakla birlikte, yazılı anayasaları sadece iki yüzyıldır bulunmaktadır. Kanun-i Esasi ile başlayan bu süreç, son olarak 1982 Anayasası ve üzerinde yapılan pek çok değişiklikle halen varlığını devam ettirmektedir. Günümüzde en çok tartışılabilen konulardan birisi olan sivil anayasa sorunsalı tarih boyunca anayasalarımızla birlikte gelmiştir. Çünkü Türkiye'nin anayasal tarihi savaştan ya da darbelerden sonra askeri vesayetle oluşturulmuş anayasalarla çevrelenmiştir. 1921 Anayasası büyük mücadeleler ve büyük kayıplar sonrası kurulacak olan yeni Türk devletinin olağanüstü anayasasıdır. 1924 Anayasası savaş dönemi hazırlanmış olan 1921 Anayasası'nın savaş sonrası Türk devletine rehberlik etmesi için düzenlenmiş bir anayasadır. 1961 Anayasası Türk tarihinin kara lekesi olarak adlandırılan 1960 darbesi peşinde hazırlanmış bir anayasadır. Söz konusu darbeden on yıl sonra asker bir muhtıra yayınlamış ve hükümete kesin uyarı vererek sivil siyasete yeniden müdahale etmiştir. Bu uyarıdan da on sene sonra ise 1980 darbesi yaşanmış ve darbe sonrası 1961 Anayasası lağvedilip, 1982 Anayasası hazırlanmıştır.

2.1. 12 Eylül 1980 Darbesi Öncesi Türkiye

12 Mart 1971 günü, saat 13.00'te, Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanlarının imzasını taşıyan muhtıra Türkiye radyolarında okunmuş, 27 Mayıs darbesinden yaklaşık 10 yıl sonra asker yeniden demokrasiye müdahale etmeye karar vermiş ve Süleyman Demirel hükümeti istifaya davet edilmiştir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a, Başbakan Demirel'e, Millet Meclisi'ne ve Cumhuriyet Senatosu'na yazılı olarak da gönderilen 3 maddeli muhtıra metnine göre, Meclis ve Hükümet'in görevini yapamadığı, toplumu güvensizlik içine sürüklediği sebep gösterilerek bu halin devamı neticesinde TSK'nin yönetimi üzerine alacağı duyurulmuştur (Ertem, 2018: 658).

12 Mart sürecinde CHP'nin kurucu üyesi olan İsmet İnönü yerini Bülent Ecevit'e bırakmak durumunda kalmıştır. İsmet İnönü önce muhtıraya karşı çıkmış ve daha sonra generaller tarafından göreve atanan yeni hükümetin başına uzun yıllardır yakın ilişkide olduğu CHP'nin sağ kanat mensubu Nihat Erim'in getirileceği belli olur olmaz bu hükümeti desteklemiştir (Zürcher, 2016: 374). Dönemin CHP Kocaeli Milletvekili Nihat Erim, partisinden istifa

ederek 26 Mart 1971'de başbakan olmuş ve yeni hükümeti kurmuştur. Çok uzun ömürlü olmayan yeni kabine, yerini 22 Mayıs 1972'de Ferit Melen hükümetine bırakmıştır. "Melen Hükümeti" de bir süre sonra görevi bırakınca 15 Nisan 1973-26 Ocak 1974 yılları arasında görev yapan Mehmet Naim Talu hükümeti ülkeyi seçime taşımıştır (Anadolu Ajansı, 22.03.2022).

1971 muhtırası akabinde askeri yönetim, zor ögesine dayanarak aldığı bütün önlemlere rağmen, ne ülkede yaşanan siyasal ve hegemonik bunalımın önüne geçebilmiş ne de iktisadi çalkantıyı dizginleyebilmiştir. Söz konusu kriz, iktidar blokunun kendi iç parçalanmışlığı ve politize olmuş bağımlı sınıfların artan siyasal etkinliği neticesinde, siyasal araçlarla yönetilebilmekten de uzaktı. Kriz esas itibariye, birikim rejiminin krizi olduğundan, yasal politik üst yapının yeniden düzenlenmesini de gerektirmekteydi. Fakat söz edildiği gibi, iktidar blokunun parçalanmışlığı ve bağımlı sınıfların artan eylemliliği, parlamenter sistem içinde bu düzenlemenin gerçekleştirilmesinin önünü tıkamıştır. Üstelik yaşanan siyasal bunalımın etkisiyle ülkede ciddi bir temsil krizi de yaşanmakta, siyasal partilerle tabanları arasındaki uçurum gün geçtikçe artarak burjuvaziyi ciddi bir hegemonya bunalımıyla karşı karşıya getirmekteydi (Özçelik, 2009: 73).

Başbakan Süleyman Demirel'in istifa etmek zorunda kaldığı 1971 Muhtırası sürecinde Türkiye, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı "ara rejim" dönemine girmiştir. Muhtıra sonrasında başlanan operasyonlarda birçok kişi gözaltına alınıp hapse atılmıştır. Çok sayıda işkence ve kötü muamele iddialarının ortaya atıldığı, demokrasinin kaybedildiği bu süreçte, Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan 6 Mayıs 1972'de idam edilmiştir (Anadolu Ajansı, 22.03.2022).

Dönemin cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanlığı süresi 1973'de sona ermiş ve ordu yerine Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler'i önermiştir. Ancak partiler genelkurmay başkanlarının cumhurbaşkanı olmasının gelenek haline gelmemesi gerektiği hususunda hem fikir olduklarından, Gürler'i istemediler (Zürcher, 2012: 377)

13 Mart 1973 tarihli TBMM birleşik toplantısı ile başlayan cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda, AP'nin adayı Tekin Arıburun 282, askerlerin desteklediği Faruk Gürler 175, Demokratik Parti'nin adayı Ferruh Bozbeyle 45 oy almıştır. 11 oy boş, 4 oysa geçersiz sayılmış ve bu turda, 2/3 oy çokluğu sağlanamadığından cumhurbaşkanı seçilememiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1973: 147). Hiçbir ismin aldığı oy yeterli olmadığından ikinci ve üçüncü turlara gidilmiş fakat yine sonuç alınamamıştır.

CHP 303 milletvekilinin imzasıyla 22 Mart 1973 günü cumhurbaşkanının süresinin uzatılmasına dair anayasada değişiklik yapılmasını teklif etmiştir. Değişiklik mecliste aynı gün oylanmış fakat 299 oy ile reddedilmiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 1973: 342-345). Tasarı Millet Meclisinde reddedilmiş olmasına rağmen yine de Cumhuriyet Senatosu'na gönderilmiştir. Fakat 104 kabul oyu alarak 2/3 çoğunluğu sağlayamadığından reddedilmiştir (Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 1973: 456-458).

Sonuç alınamayacağını anlayan asker, Ecevit ve Demirel'i de yanlarına çağırıp yeni adaylarını açıklamışlardır. Eski bir asker ve Moskova Büyükelçisi olan Fahri Korutürk, Demirel ve Ecevit'in de rızası alınarak yeni aday olmuştur. 6 Nisan 1973 tarihinde, cumhurbaşkanlığının 15. turu TBMM birleşik oturumunda yapılmıştır. Fahri Korutürk 365 oy alarak 6. Cumhurbaşkanı seçilmiştir. (TBMM Tutanak Dergisi, 1973: 224-225). Bu şekilde iki yıllık ara rejim sona ermiştir.

12 Mart rejiminin bitişi ise 1973 seçimleri ile sağlanmıştır. 14 Ekim seçimleri başlangıçta iki parti arasında geçmekteydi; Ecevit'in Cumhuriyetçi Halk Partisi ve Demirel'in Adalet Partisi. Sonradan İslamcıların umut kaynağı olan Erbakan'ın Milli Selamet Partisi ve Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi de dahil oldu. Beşinci parti olarak Cumhuriyetçi Güven Partisi ve altıncı parti olarak Türkiye Birlik Partisi yedinci Millet Partisi ve sekizinci parti olarak Demokrat Parti bulunmaktaydı (Kongar, 2008:179-180). Seçim sonuçlarında hiçbir parti iktidar ve Türkiye'nin uzun yıllar sürecektir olan koalisyon dönemi başlamıştır. CHP seçimlerden birinci parti olarak çıkmış fakat hiçbir parti ile koalisyon sağlayamamıştır. Uzun görüşmeler sonucu mecliste CHP'ye en zıt görüşe sahip olan MSP ile koalisyon sağlanmıştır.

CHP-MSP hükümetinin en önemli icraatı Kıbrıs Barış Harekatı'dır. Türkiye'de koalisyon hükümetinin kurulmasıyla 12 Mart dönemi tamamen sona erip yeni bir döneme girilirken, Yunanistan'da darbe olmuş ve ülke askeri yönetimin altına girmişti. Bu darbenin uzantıları bir süre sonra Kıbrıs'a kadar uzamış ve Türkiye Kıbrıs'a müdahale etmiştir (Fedayi, 2018: 499). Müdahale sonucu adanın %35'inde hâkimiyet sağlanmış ve yaklaşık 20 yıldır devam eden sorun çözüme kavuşmuştur (Kırkpınar, 2009: 40).

Türklerin büyük çoğunluğunun gözünde Ecevit, Kıbrıs'taki Türk azınlığının haklarını başarıyla korumuş ve belki de hayatlarını kurtarmıştır. Ancak uluslararası açıdan bu eylem Türkiye'yi yalnızlığa itmiştir. ABD anca 1978'den sonra tedrici olarak kaldırılan bir silah ambargosu ilan etmiş ve buna tepki olarak Türk hükümeti bazı Amerikan askeri tesislerini

kapatmıştır. Birleşmiş Milletler tarafından, Türk askerinin geri çekilmesi ve Kıbrıs'ın yeniden birleşmesi için çağrılar yapılmıştır (Zürcher, 2016: 396).

Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında, Türk ordusu 498 şehit verirken Kıbrıs Türk tarafı ise 70'i mücahit, 270 kişiyi kaybetmiştir. Kıbrıs Türkleri genel olarak ise 1672 şehit vermiştir. Barış hareketiyle Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakının önüne geçilirken Kıbrıs Türk halkının güvenliği ve varlığı güvence altına alınmıştır (Çakmak, 2008: 288).

Ecevit halkın gözünde kazandığı yeni itibarı ile erken seçimlerde salt çoğunluk elde edeceğini hesaplamış ve 16 Eylül 1974'de istifa etmiştir. Ecevit'in fazlasıyla öne çıktığının bilincinde olan Demirel, AP, MSP, MHP CGP ve DP'den ayrılan bazı bağımsızlardan oluşan ve kendini Milliyetçi Cephe olarak adlandıran bir koalisyon kurmuştur (Zürcher, 2012: 377). Söz konusu koalisyon sokaklardaki sağ-sol düşünceleri daha da keskinleştirmiş, Vatan Mühendislik Yüksek Okulu öğrencisi Şahin Aydın'ın bıçaklanarak öldürülmesiyle de sağ-sol kavgasını silahlı bir hale getirmiştir (Kırkpınar, 2009: 41). Aynı günlerde Ankara Üniversitesi öğrencisi Abdullah Öcalan tarafından 1978'de (Kürtçe adının ilk harfleriyle PKK diye bilinen) neo-Marksist Kürdistan İşçi Partisi kurulmuştur. Partinin amacı ülkenin güneydoğusunda bir sosyalist Kürt devleti kurmaktır (Zürcher, 2016: 381).

Milliyetçi Cephe içinde başlayan görüş ayrılıklarının neticesinde 1976 yılında erken seçim kararı alınmıştır. Söz konusu görüş ayrılıklarını değerlendirmek isteyen DİSK ve CHP 1 Mayıs 1977 İşçi Bayramı'nda herkesi Taksim Meydanı'na çağırması ve söz konusu 1 Mayıs İşçi Bayramı onlarca insanın ölmesi ve yüzlerce insanın yaralanmasına sebep olan faili meçhul büyük bir katliama dönüşmüştür. Yetkin'e göre (2007: 62); planlanan daha büyük bir katliamdır ama bu gerçekleşmemiştir.

1 Mayıs olayından hemen sonra 1977 yılında erken seçimlere gidilmiştir. 5 Haziran 1977 seçimleri sonucunda CHP oyunu arttırmış ve milletvekili sayısını 213'e çıkarmış ama yine de tek başına iktidar olamamıştı (ysk.gov.tr). İktidar yarışı CHP ile AP arasında olduğu için, her iki parti de birbiri ile koalisyon kurmaya yanaşmamıştır (Kongar, 2008: 185).

1977 genel seçiminde yüksek bir oy oranı elde etmesine karşın TBMM'de tek başına hükümet kuracak milletvekili sayısına erişemeyen CHP'nin koalisyon hükümeti de kuramaması üzerine, daha önceki deneyimlerden hareketle ikinci Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur. Ancak kısa sürede baş gösteren huzursuzluklar nedeniyle partilerinden istifa etmeye kararlı 12 AP'li milletvekili ile Güneş Motel'de gerçekleştirilen görüşmeler sonrasında 12 milletvekili

partilerinden istifa etmiş ve daha sonra da bağımsız kalan milletvekillerinden 10'una bakanlık verilerek suretiyle yeni bir hükümet kurulmuştur (Duran & Aksu, 2009: 142).

Meclis içerisinde yaşanan iktidar yarışı sokaklardaki gerginliği arttırmış ve birtakım katliamlara sebep olmuştur. 7 tane TİP'li öğrenci, Ankara Bahçelievler'de öldürülmüştür. Bu katliam 12 Eylül'ü tetikleyen olayların başını çekmiştir (Kırkpınar, 2009: 73).

6 Nisan 1978'de Ankara Emek Postanesinden dört ayrı adrese içerisinde bomba bulunan dört ayrı posta gönderilmiştir. İlk paketin adresi Malatya'nın Adalet Partili belediye başkanı Hamit Fendoğlu'dur. Paketi açtığında gelini, torunu ve kendisi ölmüştür. Aynı saatlerde diğer paketlerde sahiplerine ulaşmıştır. İkincisi Kahramanmaraş CHP milletvekili Memiş Özdal'a gitmiş ve Özdal paketten şüphelenmiş, geri yollamıştır. Bomba postanede patlamış ve bir memur ölmüştür. Kırkpınar'a göre (2009: 74); olayın duyulması sonucu halk tahrik edilmiş ve sağcı gruplar, solcu ve alevi grupları hedef alarak saldırıya geçmiştir. Bir sonraki gün askeri birlikler duruma el koymuş ve sonucunda dokuz kişi ölmüş, yüzlerce kişi yaralanmıştır. Adıyaman ve Adana'ya gönderilenler ise şans eseri önceden fark edilmiş ve el konmuştur.

Kahramanmaraş'ta da gelişen benzer olayların ardından değişik mezheplere mensup insanlar çatışmış, daha doğrusu bir mezhep mensupları, bir başka mezhebin mensuplarınca katledilmiştir. Olayların sonucunda yüzden fazla insan ölmüş, birçok insan yaralanmış, mahalleler yakılmıştır (Üskül, 1989: 191)

Söz konusu günlerde ekonomi ise siyasi istikrarsızlık ve sokaklardaki gerginlik ile paralel olarak daha da kötüleşmiştir. Ecevit hükümeti IMF, Dünya Bankası ve OECD ile yeni krediler için görüşmelere başlamış, bu kuruluşların ekonomik reforma ilişkin ağır talepleri yüzünden görüşmeler bir sonuca bağlanamamıştır. Ancak Temmuz 1979'da, Türk hükümetinin bazı reform paketlerini devreye sokması şartıyla 1.8 milyar Amerikan dolarlık yeni krediler çıkaracak bir anlaşmaya varılmıştır. Paket ithalat ve ihracat denetimlerinin kaldırılmasını, devlet sübvansiyonlarının kesilmesini, faiz oranlarının serbest bırakılmasını, fiyatların yükseltilmesini ve devlet harcamalarının kısılmasını içermektedir (Zürcher, 2016: 386).

Ecevit'in çabaları sonuç vermemiş, terör, yokluklar, kara borsa ve enflasyon had safhaya ulaşmıştır. 13 Mayıs'ta gazeteler de TÜSİAD da ekonomik krizin nedeni olarak hükümeti gösterince Ecevit Hükümeti daha fazla direnememiş ve Ecevit dönemi bitmiştir. Süleyman Demirel sadece AP'den oluşan bir azınlık hükümeti kurup altıncı kez başbakan olmuştur (32.gün, 5. Bölüm, 22.06.2022)

Tablo 2: 1971-1980 Arası Hükümetler ve Görev Süreleri

Sıra	Başbakan	Görev Süresi
33	1.Erim Hükümeti-İsmail Nihat Erim	26.03.1971- 11.12.1971
34	2.Erim Hükümeti-İsmail Nihat Erim	11.12.1971- 22.05.1972
35	Melen Hükümeti- Ferit Melen	22.05.1972- 15.04.1973
36	Talu Hükümeti- Mehmet Naim Talu	15.04.1973- 26.01.1974
37	1.Ecevit Hükümeti-Bülent Ecevit	26.01.1974- 17.11.1974
38	Irmak Hükümeti- Mahmut Sadi Irmak	17.11.1974- 31.03.1975
39	4. Demirel Hükümeti- Süleyman Demirel	31.03.1975- 21.06.1977
40	1. Ecevit Hükümeti- Bülent Ecevit	21.06.1977- 21.07.1977
41	5. Demirel Hükümeti- Süleyman Demirel	21.07.1977- 05.01.1978
42	2. Ecevit Hükümeti- Bülent Ecevit	05.01.1978- 12.11.1979
43	6. Demirel Hükümeti- Süleyman Demirel	12.11.1979- 12.09.1980

Kaynak: (tbmm.gov.tr https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html)

Tablo 1’den anlaşıldığı üzere 1971’den 1980 yılına kadar 11 kez hükümet değişikliği yaşanmıştır. 9 yılda 11 hükümetin değişmesi siyasi istikrarsızlığın ciddiyetini göstermektedir. Tek başına iktidar olunamamış, koalisyonlar parti çıkarları ve anlaşmazlıklarından yürütülememiş ve bu da orduyu rahatsız etmeye başlamıştır. Çünkü iktidara gelen bir hükümet yükselen terörle ya da bozulan ekonomiyle ilgilenmeye başlayana kadar düşmekte ve diğer hükümet göreve başlamaktadır ve bu da Türkiye’yi içinden çıkılmaz bir kısır döngüye sokmuştur.

1980 yılına gelindiğinde asker ilk ciddi mesajı vermiştir. Asker Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e bir uyarı mektubu göndermiştir. Mektup muhtıra niteliğindedir. Söz konusu mektupta, TSK’nın ülke sorunları karşısında siyasi partilerden beklentileri belirtilmiş, anarşi, terör ve bölücülük gibi devleti çökertmeye yönelik tüm eylemlere karşı tedbir alınmasını ısrarla istemiştir (Şirin, 2004: 1). Süleyman Demirel daha 35 günlük başbakandı ve zamana ihtiyacı vardı. İktidardan vazgeçmedi ve sıkıyönetim komutanlarıyla toplantı yaptı.

24 Ocak 1980’e gelindiğinde ise kırılma noktası yaşandı. Yıllardır Süleyman Demirel ile çalışan Devlet Planlama Müsteşarı olan Turgut Özal IMF özeti gibi olan 24 Ocak kararlarını hazırlamıştır. Bu kararlar ile dış pazara açılma, yabancı sermayeyi ülkeye çekme, denk bütçe sağlama, para politikalarında iyileştirmeler yapma ve döviz kurunda rasyonel hamleler araç gösterilerek küresel piyasaya entegre olunmak istenilmiştir (Ulugay,1984:21). 24 Ocak Kararları, o güne kadar uygulanan devletçi ekonomi politikalarını kökünden sarsarak liberal ekonomi dönemini başlatmış oldu (Uluç, 2014: 114). Bu tarihten sonra, ihracata yönelik ekonomi politikası başlatıldı ve ekonomi büyük oranda liberalleşti. Amaç, özel sektörün ekonominin itici gücü haline getirip uluslararası piyasalarda rekabet etmesini sağlamaktır. İç talebi azaltmak ve üretimi ihracata yönlendirmek için ücretler düşük tutuldu ve temel mallar

üzerindeki devlet destekleri kaldırıldı, ithalat kısıtlamalarına son verildi (Heper, 2011: 139-208).

1980 yılının mart ayı başında Fahri Korutürk'ün görevinin sona ermesiyle cumhurbaşkanı seçimi yapılmak isteniyordu. Ancak o süreçte bir türlü sonuçlandırılmamıştı. Uzun bir süre aday bile çıkarılamamış daha sonra Adalet Partisi adayı Saadettin Bilgiç ve CHP adayı Muhsin Batur olmuştu. Oylamalar 11 Eylül 1980 tarihinde yapılan 124.tura kadar devam etmiştir. 1980 yılının 22 Mart'ında başlayan cumhurbaşkanı seçimi süreci 5 buçuk aydan fazla sürmüş ve neticesiz kalmıştır. Seçimlerde CHP ve AP'nin adayları olan Muhsin Batur ve Saadettin Bilgiç arasında çekişmeler yaşanmıştır. Ancak bu durum sürecin nihayetlenmesi ile sonuçlanmamıştır (Yıldız & Edi, 2021: 1653). Durumun böyle devam etmesi nedeniyle Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil 12 Eylül 1980'deki askerî darbeye kadar cumhurbaşkanlığına vekâlet etmiştir (tbmm.gov.tr). Cumhurbaşkanlığı seçiminin bir türlü gerçekleşmemesi ordunun müdahale fikrini netleştirmiştir.

Ülke kaosu içine sürüklenmiş ve yetkililer düzeni yeniden sağlamaktan aciz gözükmekteydi. Bütün mahalleler, bilhassa da gecekondu bölgelerindekiler, kurtarılmış bölge ilan edilerek çatışan gruplardan birinin hâkimiyetine girmektedir. Buna en ünlü örnek, Karadeniz'in küçük ilçesi Fatsa'ydı. Burada solcu belediye başkanı ve yandaşları devlet otoritesini fiilen reddetmiş ve adeta bağımsız bir Sovyet Cumhuriyeti ilan etmişlerdi. Sonunda bu tuhaf deney, askeri birliklerin gönderilmesiyle sona erdirilmiştir (Clement, 1983: 20).

Günde ortalama 11 ölüm ile terörizm can almaya devam etmiştir. Sağda ve solda Emniyet Müdürü, sendikacı, savcı, profesör gibi toplumun önde gelen kişileri birçoğu faili meçhul kalmış silâhlı saldırılarla öldürülüyorlardı. Bunlardan kimileri aşırı uçta düşünceleri olmayan, sağ-sol kavgasında yer almayan kişilerdi (Akşin, 1997: 252). Toplum önünde, toplumun dinamik kesimini harekete geçiren lider konumundaki insanlarla özellikle güvenlik açısından mutlaka iyi korunması gereken bazı önemli şahsiyetlerin bu şekilde faili meçhul cinayetlere kurban gitmiştir (Gökdemir, 2005: 312).

Bütün bunlar katliam niteliğinde olmasına rağmen, ülkede gerginlik sıradanlaşmıştır. Türkiye'nin ileride kaderine 3 yıl süreyle el koyacak olan Milli Güvenlik Konseyi darbeyi iki temelde meşrulaştırmıştır; birincisi sivil otoritenin terörizmi önleyememesi, ikincisi TBMM'nin devletin başına bir cumhurbaşkanı seçmekten aciz olmasıdır (Akın, 2012: 409).

2.2. 12 Eylül 1980 Darbesi

12 Mart Muhtırasından sonra gerçekleşen tüm düzenlemelere rağmen süregelen sorunlar bir türlü çözülememiştir. Muhtıra ile birlikte sarsılan demokrasi bir türlü kurumsallaşamamıştır. Bu da hem meclis içerisinde muhalefet ve iktidarı daha da kutuplaştırmış ve sorunları konuşamaz hale getirmiştir. Aynı zamanda halk sağ ve sol görüşlüler olarak ikiye bölünmüştür. Ekonomik sorunlardan dolayı köylerden kentlere göç artmış ve ortaya çıkan taleplere siyaset kendi iç kavgasından dolayı çözüm bulamaz hal gelmiştir. Her yerden Türkiye'yi kuşatan kriz ortamı bu şekilde daha da derinleşmiştir (Dursun, 2005b: 191).

Bunca soruna ek olarak bir de bir türlü seçilemeyen cumhurbaşkanı sorunu bulunmaktadır. Asker bu sebeplerden dolayı sesini çıkarmaktan çekinmemiştir. 30 Ağustos'ta MSP Lideri Erbakan Zafer Bayramı kutlamalarına katılmamıştır. 6 Eylül'de İsrail'in Kudüs'ü işgali sebebiyle düzenlenen Konya Mitingi'nde aşırı dini sloganlar atılmış ve bir üniversitede İstiklal Marşı okunurken bazı öğrenciler ayağa kalkmayarak marşı protesto etmiştir. Bu da asker içerisinde geri dönülmez adımlar atılmasına sebep olmuş ve asker ile siyaset arasında ipler iyice kopmuştur (Kırkpınar, 2009: 91).

12 Eylül 1980 sabahı saat 04.30'da cunta adına okunan ilk bildiri, Silahlı Kuvvetlerin devletin organları işlemediği için ülke yönetimine el koyduğunu ilan etmiştir (Zürcher, 2012: 401). TSK'nin 12 Eylül 1980'de yönetime el koyuşu emir ve komuta zinciri içerisinde emirle gerçekleşmiştir. O gün yayınlanan 4 numaralı bildiride de açıklandığı üzere, ülke yönetimini ele alan Milli Güvenlik Konseyi, en yüksek komutanlardan, yani Genelkurmay Başkanının başkanlığında, Kara Kuvvetleri Komutanı, Hava Kuvvetleri Komutanı, Deniz Kuvvetleri Komutanı ve Jandarma Genel Komutanından oluşmuştur (Soysal, 1986: 126).

İlk bildiride harekâtın amacı ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak olarak belirtilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi (MGK) bu bildiriyle, parlamentoyu ve hükümeti feshederek, parlamenterlerin dokunulmazlıklarını kaldırmıştır. Bütün yurtda sıkıyönetim ilan edilmiş, yurt dışına çıkış yasağı getirilmiştir. Ayrıca vatandaşların can ve mal güvenliği açısından ikinci bir emre kadar saat 05: 00' ten itibaren sokağa çıkma yasağı konmuştur (Resmî Gazete, 12 Eylül 1980).

2.3. 12 Eylül 1980 Darbesi Sonrası

12 Eylül 1980 günü tüm Türkiye’de sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ve herkes evlerinden Kenan Evren’in darbe gerekçelerini dinlemiştir. Ayrıca parlamentonun dağıtıldığını, Bakanlar Kurulu’nun görevine son verildiğini ve Millet Meclisi üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırıldığı da bildirilmiştir. Hemen ardından bütün siyasal partiler ve iki köktenci sendika konfederasyonunun (Sosyalist DİSK ve Aşırı Sağcı Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu MİSK) faaliyetleri durdurulmuştur. Alparslan Türkeş’in dışındaki siyasal parti liderleri tutuklanmış ve saklanmış olan Türkeş iki gün sonra teslim olmuştur. Bütün ülkede olağanüstü hal ilan edilmiş ve yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır (Zürcher, 2016:401).

Darbeyle meclis ve hükümetin faaliyetine son verilmiş, yasama ve yürütme faaliyetlerini yürütmek üzere, emir komuta sistemi içerisinde, kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi kurulmuştur. 20 Eylül’de ise Bülent Ulusu’nun başbakanlığında bir Bakanlar Kurulu oluşturulmuştur. Üyeler ağırlıklı olarak asker kökenli ve sağ eğilimli seçilmiştir. 24 Ocak Kararlarının mimarı Turgut Özal ise Başbakan Yardımcısı olmuştur. Bu dönemde Milli Güvenlik Konseyi yasama organı, Bakanlar Kurulu ise yürütme organı olarak işlev görmüştür (Dursun, 2005a: 102-106). Söz konusu yeni rejim, 24 Ocak kararlarının uygulanması için uygun ortamı sağlamıştır. Sendikal faaliyetler yasaklanmış ve aynı zamanda maliye ve para politikasında herhangi bir genişlemeye fırsat verilmemiştir. Darbeden önce parlamentodan geçirilememiş olan Vergi Kanunu yasalaştırılmıştır (Şen, 2005: 1179).

Kenan Evren darbe sonrası yaptığı basın açıklamasında darbenin nedenlerini milli birliği, güven ortamını ve devlet otoritesini yeniden inşa etme olarak belirtmiş ve en son hedef olarak güçlü iradeyi yeniden hakim kılmayı göstermiştir. Aynı gün yaptığı radyo-televizyon konuşmasında yeni hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar muvakkat bir zaman için yasama ve yürütme yetkilerinin Milli Güvenlik Konseyi tarafından kullanılacağını açıklamıştır (Soysal, 1986: 127).

Sadece askeri üyelerden oluşan MGK bir hafta sonra emekli amiral Bülent Ulusu’nun yönetiminde 27 üyeli bir Bakanlar Kurulu atamış ama kurul bürokratlar ve emekli subaylardan oluşmakta, üyeleri arasında faal yahut eski siyasetçiler bulunmamıştır. Söz konusu Bakanlar Kurulunun işlevi sadece MGK’ya tavsiyelerde bulunmak ve onun kararlarını icra etmektir. MGK’nın bakanları görevden alma hakkı vardır (Zürcher, 2012: 402).

Bülent Ulusu görevi devraldıktan bir gün sonra, kabinesi onaylanmıştır. Kabinede 5 emekli asker daha vardır ve 27 bakandan oluşmaktaydı. Turgut Özal da ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak seçilmiştir. (Kırkpınar, 2009: 100).

Ulusu, Bakanlar Kurulu'nu kurmuş ve hükümet etme yetkisini onun aracılığıyla kurmaya başlamıştır ama yasama ve yürütme arasında bir görev ayrılığı yapmamıştır. 25 Eylül 1980 günü çıkarılan Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İç Tüzüğü'nde parlamenter sistemdeki işleyişin terimleri kullanılmakta ve bu arada güven oylamasından, Bakanlar Kurulu'nun veya bir bakanın düşürülmesinden söz edilmektedir. İlk bakışta sanki Milli Güvenlik Konseyi ile Bakanlar Kurulu arasında parlamenter sistemdekine benzer bir meclis-hükümet ilişkisi varmış gibi gözüксе de bakanlar daha çok konseyin görevlileri durumundadırlar (Soysal, 1986: 127).

Orgeneral Evren, geleceğin Türkiye'sinde eski siyasetçilere yer olmayacağını kesin bir dil ile belirtmişti. Demirel ve Ecevit ekim ayında serbest bırakılmıştır. Erbakan ve Türkeş'in yargılanmaları bir süre daha devam etmiş ama her ikisi içinde beraat kararı verilmiştir. Haziran 1981'de siyasal konuların tartışılması yasaklanmıştır (Zürcher, 2012: 403). MGK üyeleri darbe sonrası hemen partileri kapatmamışlardı, siyasi faaliyetleri durdurmuşlardı. 16 Ekim'de partileri de kapatmışlardır (Kırkpınar, 2009: 97).

2.4. 1982 Anayasasının Hazırlanışı

1961 Anayasası'nın sonunu getirecek olan etken normal demokratik gelişme ve usuller değil, 12 Eylül 1980 Asker müdahalesi olmuştur. 1982 Anayasası'nın Başlangıç bölümünün ifadesiyle ' Ebedi Türk vatan ve milletin bütünlüğüne ve kutsal Türk devletinin varlığına karşı, Cumhuriyet devrinde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına yaklaştığı sırada, Türk milletin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 Harekâtı yalnız bir dönemin bittiğini değil, aynı zamanda 1961 Anayasasının da sonunun başlangıcını ya da fiili yok oluşunu ilan etmiştir (Tanör, 1995: 351). 1 Kasım 1980'de yeni bir anayasa yapımı çalışmalarına başlanmıştır. Anayasa halk oyuna sunuluna kadar ve yeni seçimler yapılana kadar içerisinde MGK üyelerinde bulunduğu bir kanadı barındıran bir Kurucu Meclis oluşturulmuş ve bu Kurucu Meclis içerisinde yeni bir anayasa hazırlamak üzere bir Anayasa Komisyonu oluşturulmuştur (Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002: 7).

MGK, Genelkurmay Başkanı'nın başkanlığında Kara, Deniz, Hava ve Jandarma Kuvvet Komutanlarından oluşmaktadır (Kaboğlu, 2010: 41). MGK'nın ülkeyi yeniden yapılandırma

projesinin en önemli aracı yeni bir anayasa hazırlamak olmuştur. Bu amaç ile de ilk olarak Kurucu Meclis Hakkında Kanun çıkarılmıştır (Resmi Gazete, 30.06.1981). MGK, 27 Ekim 1980’de yayınladığı “Anayasa Düzeni Hakkında Kanun” ile birlikte devlet yönetimindeki durumlarını hukuksal bir zemine konumlandırdı. Yasanın 1. maddesinde belirtildiği üzere “diğer maddelerde belirtilen istisnalar saklı kalmak üzere” 1961 Anayasası geçerliliğini korumaktaydı (Sabuncu, 2001: 4). Tanör’e göre (2003: 41) böylece ara rejimin kurucu (anayasa koyucu) ve yasa yapıcı iktidarı yeniden düzenlenmiş olmaktaydı. Yeni rejimin hukuki çerçevesi yukarıda bahsetmiş olduğumuz 5 komutan tarafından kabul edilen 27 Ekim 1980 tarihli ve 2324 sayılı ‘Anayasa Düzeni Hakkında Kanun’ ile çizilmiştir. Bu kanun 12 Eylül döneminin temel devlet yapısını oluşturur (Soysal, 1986: 127). Kurucu Meclis’in görevi ülkeyi yeni düzene taşıyacak anayasal ve yasal çatıyı kurmak, Anayasayı ve temel yasaları yapmak, TBMM’nin yeniden oluşmasına kadar yasama yetkisini kullanmaktır (Tanör & Boratav, 2003: 42).

2.4.1. Kurucu Meclis

1980 Kurucu Meclisi, iki kanattan oluşmaktadır. Birinci kanadı, darbe erkinin kendisinden oluşan MGK, ikinci kanadı ise doğrudan veya dolaylı olarak yine MGK tarafından seçilen üyelerin yer aldığı Danışma Meclisi’dir ve Danışma Meclisi’nin yapısı toplumun tamamını temsil edecek nitelikte değildir. (Atmaca& Göç, 2020: 1532). Danışma Meclisi 160 üyeden oluşmaktadır. 40 üye doğrudan MGK tarafından ve geriye kalan 120 üye her ilin valisinin önereceği adaylar arasından yine MGK tarafından seçilmiştir.

Tablo 3 Danışma Meclisi Üye Seçimi

Başvuru Beyanlarına Göre;	Bu Kişilerden Seçilenler İse;
1180 Profesör, öğretim üyesi	34 Profesör, öğretim üyesi, öğretim elemanları
4043 Bürokrat (yargı elemanları dahil)	47 Bürokrat (yargı elemanları dahil)
628 Asker (emekli)	22 Asker (emekli)
130 Büyük toprak sahibi	7 Büyük toprak sahibi
80 Gazeteci	3 Gazeteci
170 İdareci	7 İdareci
513 Emekli	5 Emekli
40 Sendikacı	4 Sendikacı
528 Öğretmen	1 Öğretmen
30 Sanatçı	-
1539 Esnaf	-
595 İşçi	-
713 Çiftçi	-
770 Serbest Meslek	7 Serbest Meslek
79 Eski Parlamenter	6 Eski Parlamenter
Toplam:11.640 kişi	Toplam: 160 kişi

Kaynak: (Tanör, 1994: 103)

Tablo 2’den görüldüğü üzere Danışma Meclisi’nin yapısı toplumun tamamını temsil edecek nitelikte değildir. Üyelerinin büyük bir çoğunluğu bürokrat kökenlidir. MGK tarafından atanacak 40 üyeden üye olma şartlarını içeren koşullardan, yükseköğrenim yapmış olmak şartı aranmayacaktır. Diğer 120 üyenin sahip olması gereken niteliklerin tespitinde konulan kriterler ise; TC vatandaşı olmak, otuz yaşını bitirmiş olmak, yükseköğrenim yapmış olmak, kısıtlı ya da kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, askerlik vazifesini yapmış ya da muaf tutulmuş olmak yahut mükellef olmamak, taksirli suçlar haricinde bir yıldan fazla hapis cezası almamış olmak, yüz kızartıcı suçlardan sabıkası olmamak ve son olarak 11 Eylül 1980 tarihi itibarı ile herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamak şeklinde düzenlenmiştir (29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun).

Tanör’e göre (2000: 38) Yasa gereği yükseköğrenim görmüş olma şartının MGK tarafından atanacak adaylar için geçerli olmamasına rağmen MGK, tercihini yine ağırlıklı olarak yükseköğrenimlilerden yana kullanmış, atayacağı 40 üyenin 37’sini yüksek öğrenimliler arasından seçmiştir. Böylece Danışma Meclisi 157 yükseköğrenimli, 3 de yüksek tahsil görmemiş üyeden teşekkül etmiştir. Devlet memuru olanların miktarı üyelerin yarısını oluşturmaktaydı; asker kökenliler mecliste beşte bir oranındayken, tüm meclisin yaş itibarıyla dörtte üçü 50 ve üzeri yaşlardan üyelerle doldurulmuştu. Danışma Meclisi bu kompozisyonuyla toplumsal kesimlerin eğilim ve beklentilerini temsil edemezdi.

Kurucu Meclis içerisinde, MGK’nın yetkisi Danışma Meclisi’ne göre daha fazladır. MGK, Kurucu Meclisin almış olduğu kararların en son onay merciidir. Gerekli görüldüğü zaman yasama yetkisini, Danışma Meclisi’nin görüşünü almadan da alabilmektedir. Danışma Meclisi ise en az on üyenin imzasını alarak yasa teklifinde bulunabilmektedir. Bakanlar kurulu, sadece MGK’ya karşı sorumludur (Atmaca & Göç, 2020: 1532).

Kurucu Meclis’in asıl görevi adından da anlaşılacağı üzere yeni bir anayasa hazırlamaktır. Anayasa taslağını ve metnini oluşturmada hazırlık görevi Danışma Meclisi’ne, kesinleştirme yetkisi ise MGK’ya aittir (Tanör & Boratav, 2003: 43). 160 üyeli Danışma Meclisi ilk kez 23 Ekim 1981’de toplanmış (Zürcher, 2012: 305) ve İlk toplantıdan sonra 30 gün içinde başkanlığına İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Kürsüsü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı’nın, yardımcılığına ise Prof. Dr. Şener Akyol’un getirildiği 15 kişilik bir Anayasa Komisyonu kurulmuştur. Anayasa Komisyonunun diğer üyeleri ise şu isimlerden oluşmaktaydı: Kemal Dal, Muammer Yazar, Feyzi Feyzioğlu, Feyyaz Gölcüklü, Mümin Kavalalı, Feridun Ergin, Turgut Tan, Rafet İbrahimoglu, İhsan

Göksel, Tevfik Fikret Alpaslan, Hikmet Altuğ, Teoman Özalp ve Recep Meriç (Sunay, 2019: 87).

Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı başkanlığındaki Anayasa Komisyonunu eski siyasi parti yöneticileriyle birlikte çeşitli çevrelerin de görüşlerini alarak hazırladığı taslağı 17 Temmuz 1982 günü Danışma Meclisi Genel Kuruluna sunmuştur. 200 maddeden oluşan metin yeni anayasanın yürürlüğe giriş dönemine ilişkin geçici hükümleri içermemekte ve siyasi nitelik taşıyan bu konunun düzenlenmesini Milli Güvenlik Konseyi'ne bırakmaktaydı. Danışma Meclisi tarafından 23 Eylül 1982 tarihinde yapılan oylamayla kabul edilmiştir ve 120 üye kabul, 7 üye ret, 12'si çekimser oy vermiş ve 17 üye de oylamaya katılmamıştır (Soysal, 1986:153). Bu aşamadan sonra tasarı Milli Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi, bünyesinde oluşturduğu Anayasa Komisyonu vasıtasıyla taslağı inceleyerek şekillendirmiştir. Anayasa Komisyonu Danışma Meclisi'nin 193 madde ve 11 geçici maddeden oluşan metnindeki 8 maddeyi aynen kabul ederken 32 maddeyi de yalnızca madde numarası veya kenar başlığını değiştirerek aynen kabul etmiş ve 5 maddeyi tümden çıkarmıştır. Kalan maddelerin tümünde değişiklik yaparak kabul etmiş, 5 maddeyi de tamamen kendi yazarak eklemiştir. Danışma Meclisi metnindeki bazı maddelerin birleştirilmesiyle Anayasa Komisyonu 177 madde, 15 geçici maddeden oluşan bir metni Milli Güvenlik Konseyi'ne getirmiştir (Keskin, 2020: 10).

En önemli adımlar anayasanın bu 15 geçici maddesiydi. Bu maddelere göre Kenan Evren 7 sene için cumhurbaşkanlığına getirilmekte, MGK üyeleri ise Cumhurbaşkanlığı Konsey Üyeleri haline gelmekteydi. Eski parti yöneticilerine ise 10 yıl siyaset yapma yasağı getirilmiştir (1982 An. Geç.15 Madde).

Zürcher'e göre (2012, 405) yeni hazırlanan anayasa metni birçok bakımdan 1960'daki anayasal gelişmelerin tersine çevrilmesiydi. İktidar yürütmenin elinde toplanmış ve cumhurbaşkanı ile MGK'nın yetkileri arttırılmıştır. Ayrıca basın özgürlüğü, sendika özgürlüğü ve kişi hak ve özgürlükleri sınırlandırılmıştır. Temel hak ve özgürlükler anayasa dahildi ancak bunların ulusal çıkarlar, kamu düzeni, ulusal güvenlik, Cumhuriyet düzeninin tehlikede olması ve kamu sağlığı gerekçesiyle iptal edilebileceği, askıya alınabileceği ya da sınırlandırabilecekleri belirtilmektedir.

MGK anayasayı milletin oyuna sunmadan önce anayasayı milletin oyuna sunma işlemlerini düzenleyen 2707 sayılı ve 24 Eylül 1982 tarihli Anayasanın Halk Oyuna Sunulması Hakkında Kanun çıkarmıştır (1982 An. Ek 11). Söz konusu yasanın iki hükmü seçimlerin ne koşulda

yapıldığını özetlemektedir. İlki anayasanın açıklanması ve tanıtılmasının serbest olması fakat eleştirilmesine izin verilmemesidir (md.5b). Diğer kanun ise oy kullanmayanların beş yıl süreyle seçme ve seçilme hakkından yoksun bırakılmasıdır (md.12).

Anayasanın reddedilmesi durumunda ne olacağı belli değildir. Tanör'e göre (2003, 45) Hayır demek askeri rejimin devamına razı göstermek demektir. Demokrasiye geçilmek isteniyorsa, demokratik bulunmasa dahi bu metne oy verilmelidir.

Halk oylaması 7 Kasım 1982'de yapılmıştır. Halk aynı seçimle hem yeni anayasayı hem de cumhurbaşkanının Kenan Evren olmasını oylamıştır. 1982 Anayasası referandumu cumhurbaşkanlığı seçimi ile birleştirilmiştir. Anayasanın kabulü ile birlikte, anayasanın geçici 1. maddesi gereğince, daha önce devlet başkanı unvanına sahip olan Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı da halk tarafından onaylanmıştır (1982 An.Geç.Mad.1). Yüksek Seçim Kurulu 9 Kasım 1982 günü sonuçları yayınlamış ve Yeni Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının ve cumhurbaşkanının kabul edildiğini (Soysal, 1984: 154) tablo üçteki oranlarla duyurmuştur.

Tablo 4: 7 Kasım 1982 Referandum Sonuçları

Kayıtlı Seçmen	20.690.914
Katılan	18.885.488
Geçerli Oy	18.841.990
Kabul Oy	17.215.559
Red	1.626.431
Seçim Sonucu (%)	%91.2 Evet %8.6 Hayır %0.2 Geçersiz

Kaynak: Resmi Gazete, 9 Kasım 1982

Türkiye yeni cumhurbaşkanını seçtikten ve yeni anayasasını kabul ettikten sonra hükümet kurma girişimlerine başlamıştır fakat darbeden sonra siyasal sürecin yeniden normale dönmeye başlaması 1983 yılını bulmuştur. Bu yıl içerisinde çıkarılan Siyasi Partiler Kanunu aracılığıyla darbenin yapıldığı tarihte aktif siyasetle uğraşan siyasiler 10 yıl süre ile siyasetten men edilmiştir. Yeni partilerin kurulması ise MGK onayından geçme şartına bağlanmıştır. Aynı şekilde 1983 seçimlerine katılmak isteyen siyasetçilerin MGK'dan veto yememesi gerekmektedir (Türküne, 2008: 443).

Darbe sonrası on beş parti kurulmasına rağmen on iki parti asker tarafından kabul edilmemiştir³³. 6 Kasım 1983'de gerçekleşecek olan seçimlere sadece 3 partinin katılmasına izin verilmiştir. Söz konusu partilerden ilki asker tarafından desteklenen Emekli Orgeneral

³³ Demirel'in AP'sinin ve CHP'nin devamı olduğu görülen partiler (BTP ile DYP ve SDP) yasaklananlar arasında bulunmaktaydı.

Turgut Sunalp'ın liderliğinde Milliyetçi Demokrasi Partisi, ikinci parti CHP'nin geleneksel kemalist kanadına yakın olan ve yine asker kökenli olan Turgut Sunalp'ın Halkçı Partisi ve üçüncü parti darbe öncesi Süleyman Demirel'in sağ kolu olup 24 Ocak Kararlarının mimari olan, darbe sürecinde ise ekonomiden sorumlu bakan görevini ifa edip skandallar sonucu istifa eden Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi'dir (Zürcher, 2016: 406-407).

Tanör'e göre (2003: 60) 1983 milletvekili genel seçimlerine katılabilecek üç partinin liderlerinin konumundaki ortak bir nokta dikkat çekiciydi. Üç liderde askeri rejimin mutemet unsurlarıydı. Turgut Özal başbakan yardımcılığı, Necdet Calp Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü yapmıştı. Turgut Sunalp ise eski bir yüksek komutan olarak yeni bir rejimin başbakanı olarak tasarlanmıştır.

22 Ekim 1983 günü 3 lider TRT'de açık oturuma çıkmıştır. Turgut Özal, özelleştirme programını anlatırken iktidara geldikleri takdirde Boğaziçi Köprüsü'nün gelirlerini halka satacağını açıklamış ama Necdet Calp sert bir çıkış yapmıştır ve bu çıkışla ibrelerin Özal'a dönmesini sağlamıştır. Kenan Evren ise seçimden 2 gün önce 4 Kasım'da televizyona çıkıp son bir hamle ile Özal'ı kötüleyip, Sunalp'e oy verilmesini istemiştir (Evren, 1994: 134).

Seçim sathı mailinde yaşananları Karpat şöyle özetlemektedir (2008: 459); Televizyonda seyrettiğim bir tartışmada, üç parti başkanı arasında bir de Turgut Sunalp Paşa vardı. Durum çok açık belli olmuştu. Paşa "Biz ne dersek o olacaktır, devleti temsil ediyoruz, bize oy vermelisiniz" gibi bir tavır almıştır. Özal ise gayet sakin olarak, halk iradesini göz önünde tutarak seçmene hitap etmiş ve o tartışmayı açık farkla kazanmıştır.

Milletvekili seçimler 6 Kasım 1983 günü gerçekleşmiştir. Askeri liderlerin açıkça bir partiyi desteklemesiyle birlikte Turgut Özal'ın kendisini tek gerçek demokrat gibi göstermesi sonucu ANAP %45'in üzerinde oy alarak salt çoğunluğu sağlamış ve Turgut Özal Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni başbakanı olmuştur (Zürcher, 2012: 407).

BÖLÜM III

İLK DEĞİŞİKLİKLER: 1982-2001 DÖNEMİ ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ

1982 Anayasası uygulamada, referandum kadar başarılı olamamış ve yürürlüğe girmesinden 5 yıl sonra Millet Meclisi tarafından ilk kez değiştirilmiştir. 1990'lı yılların başında yeni bir anayasa için taslaklar hazırlanmaya başlanmıştır. Yeni bir anayasa fikri zamanla, değişiklik paketlerine dönüşmüştür. 1982 Anayasası 1987 ile 2001 yılları arasında 1987,1993, 1995,1999 (iki kez) ve 2001'de olmak üzere toplam 6 kez değiştirilmiştir (Kaboğlu, 2010: 84-85).

Tablo 5: 1987-2001 Yılları Arası Anayasa Değişiklikleri

Kanun No	Kabul Tarihi	Değiştirilen Maddeler
3361	17.05.1987	67,75, 175, Geçici 4
3913	08.07.1993	133
4121	23.07.1995	Başlangıç Metni, 33, 52, 53, 67, 68, 69, 75, 84, 85, 93, 127, 135, 149, 171
4388	18.06.1999	143
4446	13.08.1999	47, 125, 155
4709	03.10.2001	Başlangıç Metni, 13,14, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 28, 31, 33, 34, 36, 38, 40, 41, 46, 49, 51, 55, 65, 66, 67, 69, 74, 86, 87, 89, 94, 100,118, 149, Geç.15
4721	21.11.2001	86

Kaynak: (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/gerekceli-anayasa/>)

3.1. 17.05.1987 Referandumu

Türkiye ikinci bölüm de bahsedildiği üzere 12 Eylül 1980 Darbesi ile askeri rejimin altına girmiş ve 7 Kasım 1982'de yeni hazırlanmış anayasa için referanduma gitmiş ve büyük bir çoğunlukla kabul edilmiştir. Söz konusu yeni anayasanın geçici 4.maddesine göre darbe

öncesi var olan siyasi partilerin liderleri ile yönetici kadrolarına on yıl, bazı milletvekili ile senatörler ile meclis dışındaki parti yöneticilerine ise beş yıl siyaset yasağı getirilmiştir (Çelebi, 2021: 961-989).

Siyaset yasağının seçilme yasağı dışında pratik olarak uygulanabilme olanağı bulunamamaktadır. SHP ve Demirel ile organik ilişkisi apaçık olan DYP yasaklılık durumunu meşru görmediklerini açıklamışlar ve anayasanın özgürlükçü bir yönetimle yeniden düzenlenmesini ve demokrasi ile bağdaşmayan yasakların kaldırılmasını talep etmişlerdir (Akın, 2012: 427).

Tanör'e göre (2003: 71) olağan rejime dönüş ve siyasal yaşamın kendine özgü yasaların işlemesiyle birlikte anayasal yasaklarda işlemez hale gelmiştir. Bazı partiler hem emanetçi, hem de fiili başkana sahip olmaya başlamışlardır. Liderliklerini başka siyasetçiler yapıyor olsa da, DYP'nin arkasında Demirel, Refah Partisinin arkasında Erbakan ve DSP'nin arkasında ise Ecevit bulunmaktadır (Zürcher, 2012: 409).

Kenan Evren ilk etapta yasakların kaldırılması hususunda halkın nabzının yoklanması gerektiğine inanmış, Özal ise söz konusu yasaklıların siyasi hayata dönmelerinin anarşik eylemleri yeniden başlatacağını savunmuş ve bu sebeple yasakların kaldırılmasını istememiştir (Tanör, 2003: 72). 28 Eylül 1986'da çeşitli nedenlerden dolayı boşalan 11 milletvekilliği makamı için 10 ilin 11 bölgesinde ara seçime gidilmiştir. Seçim kampanyası sırasında yasaklı liderler destekledikleri partilere destek olmak amacıyla sahalara inmiştir. Dönemin başbakanı Özal ise bu durum karşısında dört eski lideri³⁴ anarşistlikle suçlamıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 24 Eylül 1986:1). En sonunda ANAP, DYP ve Evren anayasa değişiklikleri ve halkoyu konusunda ilkedeki anlaşmışlardır (Tanör, 2003: 72).

Anayasa değişikliği önerisi TBMM'de görüşülerek kabul edilmiştir. Söz konusu anayasa değişikliklerine göre; Seçmen yaşı 20'ye indirilmekte (Anayasa madde 67), milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılmakta (Madde 75), anayasada değişiklik usulü kolaylaştırılmakta (Madde 175) ve siyasal yasaklar kaldırılmaktaydı (Geçici Madde 4). Geçici madde 4 ile ilgili olan siyasal yasaklıların yasaklarının kaldırılması hususunda referanduma gidilmeye karar verilmiştir.

³⁴ Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan

Özal ve ANAP seçim süreci boyunca söz konusu değişikliğe karşı oldukları hususunda propaganda yapsalar da halk oylaması 06.09.1987 günü gerçekleşti ve %50.16 Evet, %49.84 Hayır oyu ile evet olarak sonuçlanmıştır (RG, 12.09.1987).

Halk oylamasının sonucu Özal genel seçimlerin Kasım 1987’de yapılmasına karar vermiştir. Buna gerekçe olarak; 1982’de anayasa halkoylamasında oy kullanmamış iki milyonundaki insan 1988’e kadar oy kullanma hakkına sahip olmaması ve bu sebeple bunların muhalefet için oy kullanmasının muhtemel olmasını vermiştir (Zürcher, 2012: 410). Yasakları kalkan eski liderlerin, emanetçi genel başkanların yerini alması zaman gerektirmekteydi. Hepsinin olağanüstü kurultay yapması ve yeni bir önderlik yapısı kurmalarına ihtiyaç vardı. Özal bu sebeple erken seçim ilan etmiş ve aynı zamanda seçim kanunu birinci partiyi kayıracak şekilde değiştirmiştir. (Akın, 2012: 430).

Bu kararlardan rahatsızlık duyan Erdal İnönü ve SHP Anayasa Mahkemesine bazı maddelerin anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal davası açmıştır. Anayasa Mahkemesi SHP’nin başvurusu üzerine Erken Seçim Yasası’nın tek bir hükmünü, ön seçim olmaksızın seçim yapılmasını öngören 8.maddesini beşe karşı altı oyla iptal etmiştir (Cemal, 1989: 248). Bu da seçimin Özal’ın istediği tarihten sonrasında yapılmasına sebep olmuştur. 29 Kasım 1987’de sandığa gidilmiş ve ANAP yüzde 36,2 ile 300, SHP yüzde 24,9 ile 94, DYP yüzde 19,2 ile 56 milletvekili çıkarmıştır. ANAP’ın bu seçimlerde oy oranı düşmüş; ancak iktidarını sürdürmüştür (ysk.gov.tr).

3.2. 25.09.1988 Referandumu

1988 Referandumu Anayasa’nın 127. maddesinde değişiklik yaparak yerel seçimlerin 1 yıl erkene alınması için gerçekleştirilmiştir. Özal Hükümeti hükümet seçimlerinin bir yıl erkene alınması için meclise öneride bulunmuştur. TBMM 2 Ağustos 1988’de oylama yapmış fakat bu öneriye Sosyal Demokrat Halkçı Parti ret oyu verirken Doğru Yol Partisi oylamaya bile katılmamıştır. Oylama ikinci tura kalmış ve ikinci turda Anavatan Parti’sinin 284 oyuyla değişiklik kabul edilmiştir. Fakat Kabul oyunun üye tamsayısının 3/5’i ve 2/3’ü arasında kaldığı için 3467 sayılı kanun, 13 Ağustos 1988’de halkoyuna sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanmıştır (Arğın, 2018: 100).

25 Eylül 1988 tarihinde halkoylaması gerçekleştirmiş ve yapılan oylama sonucu hayır oyları fazla olmuş, mevcut Anayasa’nın 127. maddesi değiştirilememiştir (Tunç & Çelik, 2021: 660-661).

Yapılan halkoylamasına katılım oranı, 1987 referandumuna oranla düşük olmuş ve %88,92 katılım oranı sağlanmıştır (Gözler, 1988: 104).

Yerel seçimlerin bir yıl öne alınması ile ilgili yapılan referanduma halkın %65'i 'hayır oyu' ve %35'i de 'evet' oyu vermiştir. Bunun sonucu olarak da yerel seçimlerin erkene alınması ile ilgili halkoylaması kabul edilmemiştir (Çavuşoğlu, 2017: 177). Böylece 1988 yılına kadar yapılan dört halkoylaması içerisinde kabul edilmeyerek yürürlüğe girmeyen 1988 referandumu, Türk siyasi tarihinde hayır oyu alan tek halkoylaması olarak tarihe geçmiştir.

3.3. 08.07.1993 Değişikliği

22 Haziran 1993 tarihinde Avrupa Konseyi'nin, Avrupa Birliği'nin Merkezi Doğu Avrupa Ülkelerini kapsayacağını kabul ettiği ve aynı zamanda adaylık için başvuruda bulunan ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce karşılaması gereken kriterleri (siyasi³⁵, ekonomik³⁶ ve uyum³⁷) belirlediği bir Kopenhag Zirvesi gerçekleşmiştir. Söz konusu kriterlere göre aday ülkeler demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunmasını, işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığını garanti eden kurumların devamlılığını sağlamış olmalıdır (bkz. Kopenhag Kriterleri). Türkiye'de söz konusu kriterleri sağlamak üzere anayasa değişiklikleri için harekete geçmiştir.

12 Eylül döneminde gelen yasaklardan bir tanesi de radyo ve televizyon yayınlarına gelmişti. Özel olan radyo ve televizyonlar kapatılmış sadece TRT üzerinden yayın yapılıyor ve o yayında kontrol altında tutularak gerçekleşmekteydi. Darbenin hemen ardından Kenan Evren'i ve darbeyi haklı gösteren yayınlar yapılmakta, halk siyasetten uzaklaştırılmaya çalışılmakta ve hatta çoğu zaman trafik kazaları haberleri bile verilmemektedir.

20.10.1991 Genel Seçimlerinden tek başına iktidar çıkmamıştı. DYP- SHP koalisyonu gerçekleşti. İki parti ülke hukuk sistemi ve anayasanın demokratik değerlere göre yenileneceğini hazırlayan bir "Demokratikleşme Paketi" üzerinde anlaşıp yeni bir anayasa hazırlamaya karar vermişlerdir. Parlamento kendisinden beklenen yasama faaliyetlerinde bulunamamış ve zamanla yeni anayasa fikri, kapsamlı bir anayasa değişikliği fikrine dönüşmüştür (Tanör, 2003: 93-94).

³⁵ Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarını güvence altına alan kurumların varlığı.

³⁶ İşleyen ve aynı zamanda Birlik içinde rekabetçi baskılara ve diğer serbest piyasa güçlerine dayanabilecek bir serbest piyasa ekonomisinin varlığı.

³⁷ Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin hedeflerine bağlı kalmak üzere üyelik için gerekli yükümlülükleri yerine getirebilme kapasitesine sahip olmak.

1991 yılında ANAP hükümetinin üzerinde çalıştığı “Demokratikleşme Paketi” kapsamında düşünülen anayasa değişiklikleri arasında 133. maddenin özel radyo ve televizyonlara imkân sağlayacak şekilde değiştirilmesi hususu yer almaktaydı. Ancak aynı yıl içerisinde gerçekleşen genel seçimlerde iktidar el değiştirmiş ve söz konusu düzenlemeler yeni hükümetin ifasına kalmıştır. 1993 yılında 133.maddenin değiştirilmesine yönelik çalışma şekillenmiş fakat o sırada Cumhurbaşkanı Turgut Özal ani bir şekilde ölmüştür. Anayasa değişikliği yapılmasından hemen önce yeni bir cumhurbaşkanı seçimi ve yeni bir hükümetin kurulması zaruriyet kazanmış ve bu sebeple anayasa değişikliği yapımında gecikme yaşanmıştır. Yeni hükümet kurulduktan hemen sonra, Temmuz ayında yeni düzenleme Genel Kurul’a getirilebilmiştir (Akbaş, 2017: 45). 133.madde ile sınırlı tutulan 1993 değişikliği ile radyo ve televizyon yayıncılığı üzerinde devlet tekeli kaldırılmıştır (Kaboğlu, 2010: 49).

8 Temmuz 1993 tarih ve 3913 sayılı kanunla yapılan değişiklikler ile 133. madde değiştirilmiş, radyo-TV yayıncılığında devlet tekeline son verilmiş, özel radyo-TV istasyonlarının kurulmasına izin verilmiştir (Fendoğlu, 2002: 5).

3.4. 23.07.1995 Değişikliği

1995 yılına kadar 1982 anayasasında iki defa değişikliğe gidilmiş fakat söz konusu değişiklikler, düşünüldüğü gibi kapsamlı değişiklikler olamamıştır³⁸.

1991 yılında sözü edilen “Demokratikleşme Paketi” bağlamında 1982 Anayasasını yenilenmesi hususu gerçekleşmemiş ve değişiklik 1993 yılında radyo-TV tekeline son verilen değişikliğin ilerisine gidememiştir. Sözü edilen değişikliklerin bir kısmı 1995 yılında gerçekleşebilmiştir (Kaboğlu, 2010: 50).

Türkiye, Adnan Menderes döneminden beri AB ile iletişim kurmaya çalışmıştır. Fakat yaşanan darbeler, idamlar, askeri müdahaleler sebebiyle ilişkileri sekteye uğramış, 1983 yılında sivil idare yeniden kurulunca görüşmeler yeniden başlamış ve 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, AB'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. Komisyon, bu başvuru ile ilgili görüşünü 18 Aralık 1989'da açıklamış ve kendi iç bütünleşmesini tamamlamadan topluluğun yeni bir üyeyi kabul

³⁸ 1982 değişikliği sadece 4 madde ile sınırlıdır; seçme, seçilme ve siyasal faaliyette bulunma hakları (md67), TBMM'nin milletvekili sayısının 400'den 450'ye çıkarılması (md 75), anayasayı değiştirme usulünün değiştirilmesi (md175) ve siyasal yasakları düzenleyen geçici 4.maddenin kaldırılması ile ilgilidir ve 06.09.1987'de yapılan halk oylaması ile kabul edilmiştir. 1993 değişikliği ise 133.madde ile sınırlıdır ve radyo-televizyon yayıncılığı üzerinde devlet tekelinin kaldırılması ile ilgilidir.

edemeyeceğini belirtmiştir. Topluluk müzakerelerinin açılması için bir tarih belirlenmemesi ve Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi önermiştir. Bu öneri Türkiye tarafından da olumlu değerlendirilmiş ve Gümrük Birliği'nin Katma Protokol'de öngörüldüğü şekilde 1995 yılında tamamlanması için gerekli hazırlıklara başlanmıştır (AB, 2020). 1991 yılında sözü edilen anayasa yenileme paketi ile AB ile yaşanan bu gelişmeler birleşince Türkiye anayasa değişikliği için çalışmalara başlamıştır.

1995 yılında AB ile yukarıda bahsedilen Gümrük Antlaşması' da imzalanınca antidemokratik maddelerin değiştirilmesi kaçınılmaz olmuş ve siyasi partiler bu konuda uzlaşmışlardır. Bu uzlaşma sebebiyle halk oylamasına gerek duyulmadan değişikliğin kabul edilebileceği düşünülmüştür. Fakat çalışmalar şekillendikçe durumun öyle olmadığı görülmüş ve ilk kısıpıcı Refah Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden gelmiştir. Anayasa'nın din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 24. Maddesinde değişiklik yapılması talebini dile getiren Refah Partisi ile bu değişikliğe karşı çıkan Cumhuriyet Halk Partisi'nin çatışması söz konusu genel uzlaşmayı bozmuştur. Bunun üzerine Refah Partisi çalışmalardan çekilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1994: 383).

Bütün partiler söz konusu değişiklikte hemfikirken, Refah Partisi'nin 24.madde gerekçesiyle teklifi kabul etmemesi sebebiyle ilk oylama da 300 kabul oyuna ulaşamayarak 298'de kalmıştır (Milliyet Gazetesi, 1995: 14). Sonraki görüşmelerde pek çok maddenin söz konusu barajı geçemediği görülmüştür. Halk oylamasına gidilmemesi için defalarca kez uzlaşma görüşmeleri yapılmıştır. En sonunda sivil demokratik bir sürece geçilemeyeceğinin korkusu ve AB ile düşünülen anlaşmalar sebebiyle 21 madde olarak hazırlanan taslağın 15 maddesi 300'ün üzerinde oy almış, paketin tamamı hakkındaki son oylamada da 360 oy alınca yeni paket kabul edilmiş (Milliyet Gazetesi, 1995: 14) ve anayasa hakkındaki ilk büyük reform gerçekleşmiştir.

1995 Anayasa değişiklikleriyle, ilk etapta siyasi faaliyet alanını genişletme hedefiyle birlikte yasamayı da ilgilendiren bir dizi değişiklik amaçlanmıştır (Kaboğlu, 1996: 12). Söz konusu değişikliklerle 1982 Anayasası yürürlüğe girdikten itibaren ilk kez, kitleleri siyasetin dışında tutmak amacıyla öngörülen ve toplu özgürlükler yönünden yasaklar örgüsüne dönüşmüş olan sınırlama sisteminin aşılması amaçlanmıştır. Sendikaların kuruluşunun kolaylaştırılması, grev hakkı konusundaki yasakların ayıklanması, kamu görevlilerinin sendika, toplu sözleşme ve grev haklarının Anayasa kapsamına alınması, hedefler arasındaydı (Yokuş, 2020: 7). Fakat gelinen noktada ana hatlarıyla bu kanun; Anayasanın "Başlangıç" metninin 12 Eylül askeri

darbesini meşrulaştıran ifadeleriyle toplu özgürlükler alanında dernek, sendika, meslek kuruluşları, sivil toplum örgütlerine ilişkin kısıtlamaları ve partilerin bunlarla işbirliği yasağını kaldırma, seçmen yaşını 18'e indirme, tutuklu ve yurt dışındaki yurttaşlara oy hakkı tanıyarak siyasal katılımın yollarını açma; Anayasanın 69. maddesine eklenilen fıkrayla, parti kapatma nedeni olan yasaklarla bunun dışındaki yasakları belirgin olarak ayırma yönünde hükümler getirmiştir (Sevük, 2015: 286)³⁹.

Kaboğlu'na göre (2010: 50) 1995 anayasa değişikliklerinin çoğu, toplu özgürlüklere ilişkin olup, bu alanda 1982 anayasasının öngördüğü yasağın yumuşatılması amacını taşımaktadır. Yasama Meclisi'ne ilişkin düzenlemeler ikinci plandadır ve 1982 metninin aşırı derecede zayıflatıldığı TBMM'yi kısmen de olsa etkili kılmak amacına yöneliktir.

3.5. 1999 Değişiklikleri

1999 yılında anayasada iki kez değişiklik yapılmıştır. İlk değişiklik 18 Haziran 1999 yılında yapılan Devlet Güvenlik Mahkemelerinden askeri hakim üye ve askeri hakim kökenli savcılarının çıkarılmasının sağlandığı anayasanın 143.maddesinde gerçekleştirilen değişikliktir. İkinci değişiklik ise 13 Ağustos 1999'da 3 madde ile sınırlı tutulan özelleştirme, idari yargı yolunu sınırlayan eklemler ve Danıştay Denetimini sınırlayan değişikliklerdir (Kaboğlu, 2010: 83).

3. 5. 1. 18 Haziran 1999 Anayasa Değişikliği

Devlet Güvenlik Mahkemeleri Türk hukuk sistemine ilk defa 1961 Anayasasına 1973 değişiklikleri ile girmiş (1973 değ.), demokrasi güçlerinin tepkisi sonucu varlıkları sona ermiştir.

Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri darbeden bir süre sonra kaldırılmış ve 1983 yılında 2845 sayılı yasa ile toplumsal muhalefeti sindirmenin temel amacı olarak tasarlanmış ve doğal yargıç ilkesine aykırı olarak oluşturulmuş DGM'ler yeniden kurulmuştur. DGM'lerin mahkeme heyetinde üç üyeden birisi askeri yargıç ve iki yedek üyeden biri de askeri yargıçtır.

³⁹ 21 maddeden oluşan anayasa değişikliğine ilişkin yasa önerisi, sadece 15 madde ile sınırlı kalmış ve bu değişiklikler anayasanın başlangıç kısmı dışında, dernek özgürlüğü (md33), toplu iş sözleşmesi (md53), seçme-seçilme ve siyasi faaliyette bulunma hakları (md 67), siyasi partilerin uyacakları esaslar (md 69), TBMM üye sayısının 450'den 550'ye çıkarılması (md75), milletvekilliğinin düşmesi (md84), milletvekilliğinin düşmesine ilişkin kararın iptal istemi (md 85), TBMM'nin toplanma ve tatili (md93), mahalli idare seçimleri (md127), kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları (md135), Anayasa Mahkemesinin çalışma ve yargılama usulü (md 149) ve kooperatifçiliğin geliştirilmesi (md 171)

Siviller, bu mahkemelerde askeri yargıçlar tarafından yargılanmaktadır ve bu da demokratik hukuk sistemine aykırıdır (İnsan Hakları Derneği, 2008). .

1990'lı yıllar Türkiye'de özellikle kimlik temelli siyasetin ve yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı dönemdir ve bu dönemde PKK terörü, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde şiddet ve kutuplaşmanın artmasına zemin hazırlamıştır (Eren, 2021: 74). Söz konusu PKK terör örgütünün başında ise 70'li yıllarda örgüte ilk ev sahipliği yapan Abdullah Öcalan bulunmaktadır.

14 Mayıs-26 Haziran 1997'de Kuzey Irak'ta ki PKK kamplarına büyük bir hareket yapılmış ve PKK'nın ikinci adamı sayılan Şemdin Sakık yakalanarak Türkiye'ye getirilmiştir. PKK'nın aldığı bu ağır darbe sebebiyle Suriye Öcalan'ı sınır dışı etmek zorunda kalmıştır. Öcalan Rusya'ya kaçmış fakat Türkiye ve ABD'nin baskısı sebebiyle Rusya barınmasına izin vermemiştir. Bu sebeple İtalya'ya gitmiş ve İtalya Türkiye'nin iade isteğini kabul etmeyerek 2 aydan fazla İtalya'da kalmasına müsaade etmiştir. Türkiye'de yaşanan boykotlar ve baskılar sonucu İtalya'dan da ayrılarak Yunanistan'a sığınmıştır. Yunanistan da 2 hafta barındıktan sonra Yunanlılar tarafından Kenya'nın başkenti Nairobi'ye götürülmüştür (Tanör, 1995: 175-176).

15 Şubat 1999'da üst düzey Yunan yetkililerin baskısıyla götürüldüğü Nairobi Hava Limanında Türk askerleri tarafından yakalanmıştır. 28 Nisan 1999'da Türk Ceza Kanunu'nun 125. maddesine göre vatana ihanet suçu gereğince hakkında idam cezası istenmiş. "Silahlı terör örgütü kurmak ve yönetmek" suçuyla 29 Haziran 1999'da Ankara 2 numaralı DGM tarafından cezasına mahkûm edilmiştir⁴⁰ (Kılıç, 2012: 181-200).

Türkiye AB ile yeniden görüşmelere başlamış, fakat çeşitli sebeplerden dolayı reddedilmekteydi. Bu sebeplerden birisi DGM'lerdi. DGM'lerin insan haklarına aykırı eylemlerinin bulunduğu, Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu'nun (CMUK) 135/A maddesindeki açık ifadesi ile işkence yasaklanmış bir sorgulama yöntemi olarak belirlenmesine rağmen, DGM'nin yaptığı sorgulamaların temelini işkenceler

⁴⁰ Mahkemenin gerekçeli kararında, Öcalan'ın, eylemlerinin şiddeti, yoğunluğu ve sürekliliği ve içinde bebek, çocuk, ihtiyar ve kadınların da bulunduğu binlerce insanın öldürülmüş olması ve ülke genelinde ciddi tehlike oluşturması nedeniyle Türk Ceza Kanunu'nun 59. maddesinde düzenlenen cezai sorumluluğu kaldıran veya azaltan nedenlerden yararlandırılmasının uygun görülmediği açıklandı.

oluşturmaktaydı⁴¹. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine girmeye çalıştığı günlerde, terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın mahkemesi izlenmekteydi. Türkiye'den idam kararı çıkınca, AB bu idam kararını Türkiye'nin yeniden düşünmesi gerektiğini ve idam cezasının olmaması gerektiğini bildirmiştir (AİHM).

AB, insan haklarına verdiği önemden dolayı aday olan ülkelerden idam cezasını kaldırmalarını istemektedir. Bu nedenle Kopenhag Kriterleri ile idam cezasının kaldırılmasını ön koşul olarak belirtmiştir (Somuncuoğlu, 2003: 70). Bu hususta Türkiye DGM'lerin sivilleşmesine ilişkin Anayasa değişikliğini Meclis'ten geçirmek ve 23 Haziran'da İmralı'da devam edecek Öcalan duruşmasına yetiştirmek için çalışmalara başlamıştır.

Akbaş'a göre (2020: 50) 423 oy gibi yüksek bir oy ile kabul edilen anayasa değişikliğinin amacı Avrupa Birliği talepleri bağlamında uluslararası meşruiyeti sağlamaktır. 23 Haziran 1999 tarihinde başlayacak olan yargılama öncesinde gerçekleştirilen 18 Haziran 1999 tarihli bu değişiklik, meclisteki tüm parti gruplarının desteğini almış ve kamuoyunda ciddi bir itirazla karşılaşmamıştır.

Yapılan değişiklik ile Anayasa'nın 143. Maddesinin üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı fıkralarının yeniden düzenlenmiş ve yedinci fıkranın ilga edilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinde yer alan subay üyelerin yerine sivil yargıçların atanması esası kabul edilmiştir (RG, 22 Haziran 1999). Bu değişikliğin temel nedeni Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin DGM davalarında verdikleri kararların "adil yargılanma" hakkına aykırı bulunmasıydı. Subay yargıçların yeterince bağımsız olmadıkları konusundaki bu kararlar Anayasa değişikliği yapılmasına neden olmuştur (AİHM İncal kararı).

Hedeflendiği gibi bu anayasa değişikliği Abdullah Öcalan'ın 23 Haziran'daki yargılanmasına yetiştirilmiş ve bu değişiklik sonucu Öcalan'ın idam kararı müebbet hapis cezasına çevrilmiştir (Kılıç, 2012: 181-200).

PKK ve Kürt sorununu insan hakları bağlamında ele alan AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler gerilmiştir. Ancak Türkiye her şeye rağmen Kopenhag Kriterlerini sağlayabilmek için birçok

⁴¹ Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, 14 Nisan 1997'de yapılan bir başvuruya ilgili olarak DGM'lerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi aykırı olarak kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme olmadığı kararını vermiştir. Bu karar, insan hakları savunucularının DGM'lerin kaldırılması yönündeki taleplerinin uluslararası demokratik kamuoyunca haklı bulunduğu da önemli bir göstergesidir. Dolayısıyla bu mahkemeler adil yargılanma hakkı başta olmak üzere temel insan haklarına uygun olmayan bir yapıdadır (AİHD, 1997).

adım atmıştır (Sancaktar, 2008: 122). 1999 yılında yaşanan gelişmeler sonrasında AB-Türkiye ilişkileri gelişmeye başlamıştır. İlk olarak 1999 yılında Abdullah Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi (Tahincioğlu, 2013) ve ardından Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye adaylık statüsü verilmesi (Dura& Atık, 2007: 534) Türkiye-AB ilişkilerinde önemli gelişmelerin habercisi olmuştur.

3. 5. 2. 13 Ağustos 1999 Anayasa Değişiklikleri

1999 yılındaki ikinci değişiklik 3 madde ile sınırlı tutulmuş fakat etki ve sonuçları bakımından önemli değişikliklerdir. Söz konusu değişiklikler ile özelleştirme (madde 47) ve - kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz, şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlarda doğan uyuşmazlıklarda- ulusal veya uluslararası tahkime başvuru (madde 125) anayasaya sokulmuştur. Bu iki yenilik doğrultusunda Danıştay'ın kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz, şartlaşma ve sözleşmelerine dair yetkilerinde de sınırlamaya gidilmiştir (madde 135). Kaboğlu'na göre (2010: 88) küreselleşmenin baskısı altında gerçekleştirilen bu anayasa değişikliğinin amacı ekonomik liberalizm alanını genişletmek olmuştur.

3. 6. 2001 Değişiklikleri

AB, 1990'ların başlarından itibaren Orta ve Doğu Avrupa'ya doğru genişleme politikası izlemiş (Dartan ve Hatipoğlu, 2005: 15) ve bu politika içinde 1993 yılında yapılan Kopenhag Zirvesi'nde, aday olacak ülkelerin uymakla yükümlü oldukları kriterleri belirlemiştir (Usul, 2002: 11-12). Bunlar “siyasi, ekonomik ve topluluk müktesebatına uyum kriterleri”dir (Palabıyık & Yıldız, 2007: 85). 1996 yılında Türkiye üyelik istediğini belirtmiş fakat 1997 yılında hazırlanan ‘Gündem 2000’ raporunda Türkiye yer almamıştır. Türkiye AB'ye üyelik sözünü 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesinde almış, fakat üyelik bazı şartlara bağlanmıştır (ab.gov.tr).

AB tarafından 8 Kasım 2000 tarihinde Türkiye için Katılım Ortaklığı Belgesi açıklanmıştır ve bu belgede en önemli bölüm “güçlendirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterlere” ayrılmış ve kısa vadede (2001 yılına kadar) yerine getirilmesi beklenen bazı değişiklikler içinde, “ifade ve vicdan özgürlüğüyle ilgili anayasal ve yasal güvenceleri güçlendirmek” yanında “Türk vatandaşlarının Türkçe dışında kendi ana dillerinde televizyon ve radyo yayını yapmalarını yasaklayan her türlü hukuki düzenlemeyi kaldırmak” yer almıştır (Yokuş, 2005: 9). Türkiye için hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde kısa vadede 11 siyasi, 42 yapısal veya mevzuat değişikliği bulunmaktadır. Türk Hükümeti, Katılım Ortaklığı Belgesinde belirlenen hususları

gerçekleştirmek için gerekli faaliyetlere girişmiştir. Hükümet tarafından AB'ye, 2001 yılında adli, idari ve siyasi reformların yerine getirilmesinin hızlanacağını taahhüt edilmiştir. Anayasa'nın Türkiye'nin AB'ye olan taahhütleri çevresinde ve AB standartlarında değiştirileceği, bu çerçevede insan hakları ve demokratikleşme konularında önemli adımlar atılarak hukuk devletinin sağlamlaştırılacağı belirtilmiştir. Yapılan bu çalışmalarda da AB müktesebatının hedef alınacağı vurgulanmıştır (Karluk, 2003: 865).

2001 senesinde anayasa 2 kez değiştirilmiştir. TBMM Partiler Arası Uzlaşma Komisyonunun kabul ettiği metinde, Anayasanın 37 maddesinde değişiklik yapılması öngörülmüş, ancak bunlardan üçü TBMM Genel Kurulunda yeterli çoğunluğu sağlayamayarak reddedilmiş, TBMM üyelerinin ödenek ve yolluklarına ilişkin biri de, Cumhurbaşkanı tarafından halkoyuna sunulmaya karar verilmiştir. (Özbudun, 2000: 2) İlki en kapsamlı dört değişiklik paketinden birisi olan 3 Ekim 2001 tarihinde yapılan anayasa değişikliği ve ikincisi ise tek maddeden oluşan ve anayasanın sadece 86.maddesinde değişiklik öngören 21 Kasım 2001'de yapılan anayasa değişikliğidir. Kaboğlu'na göre (2010: 88) 1982 Anayasasında yapılan en köklü değişiklik 3 Ekim 2001 değişiklikleridir. Söz konusu 36 değişiklikten 26 maddesi insan hakları ile ilgilidir⁴².

12 Eylül 1980 öncesine yukarıda da bahsetmiş olunan üzere bir tepki olarak 1982 Anayasası, özgürlük - otorite ilişkisinde otoriteye öncelik verip özgürlükleri arka planda tutan, daha az katılımcı, daha az çoğulcu, daha az demokratik, daha az hukuk devletinden yana bir anayasal düzen öngörmüştü. Tipik bir etki-tepki ürünüydü (Yenisey, 2003: 192). Bu sebeptendir ki anayasa değişiklikleri kaçınılmazdır.

Halkın demokratikleşme ve özgürleşme beklentisiyle hükümet çevrelerinin AB beklentisi 2001 değişikliklerini şekillendirmiştir (Kaboğlu, 2015: 105). Avrupa Birliğine uyum sürecinde AB makamları tarafından ülkemize yapılan bildirilerle mevzuatımızda yapılması gereken değişiklikler sürekli olarak belirtilmiştir. 1999 Helsinki Zirvesi'nden sonra ülkemizde de bu amaca yönelik olarak çalışmalar hızlanmıştır. Türkiye'de bu hususta Uzlaşma ve

⁴² Söz konusu değişiklikler temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması (md. 13), hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılması (md. 14), kişi özgürlüğü ve güvenliği (md.19), özel hayatın gizliliği ve korunması (md. 20, 21 ve 22), ifade özgürlüğü (md. 26), basın özgürlüğü (md. 28), kamu tüzel kişiliklerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme araçlarından yararlanma hakkı (md. 31), dernek kurma hürriyeti (md. 33), toplantı hürriyeti (md. 34), suç ve cezalara ilişkin esaslar (md. 38), temel hak ve hürriyetlerin korunması (md. 40), ailenin korunması (md.41), çalışma hakkı ve ödevi (md. 49), sendika kurma hakkı (md. 51), adil ücret güvencesi (md. 55), devletin sosyal ve ekonomik haklarının sınırı (md. 65), Türk vatandaşlığı (md. 66), siyasal partiler (md: 68 ve 69), dilekçe hakkı (md. 74), Milli Güvenlik Kurulu (md. 118) ile ilgili hükümlerdir.

Anayasa Komisyonları oluşturulmuştur. Uzlaşma Komisyonu ve Anayasa Komisyonu çalışmaları sırasında AB'ye adaylık kriterleri belirleyici olmuştur. Başbakan ve iki başbakan yardımcısı olmak üzere iktidarın ortağı üç parti liderinin komisyon çalışmaları ile fazla bir tartışma ortamına girilmeden süreç devam ettirilmiştir. Komisyonlar uzmanların görüşlerinden çok, kamu oyununda yapılan tartışmalar ve sivil toplum örgütlerinin konuya ilişkin çalışmaları yerine özellikle Kopenhag siyasi kriterleri ışığında hazırlanmış raporları esas almışlardır⁴³ (Kaboğlu, 2010: 105). Bunun sonucu olarak 4709 sayılı Anayasa değişikliği kanunu çerçevesinde 1982 Anayasası 32 madde ve bir geçici kanun reform kapsamında değişikliğe uğramıştır (Kıras, 2009: 72).

2001 Ekim Anayasa değişikliğinin genel gerekçesini özetlememiz gerekirse; kamuoyunun beklentileri, yeni siyasi açılımlar doğrultusunda yenilenme gereği, AB'ne tam üyelik sürecinde gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasının lüzumu, çağdaş demokratik standartlara ve evrensel normlara uygun insan hakları ve hukukun üstünlüğünü öne çıkarmaktır⁴⁴ (RG, 17 Ekim 2001). Kaboğlu'na öre (2010: 104) 2001 anayasa değişikliklerinin genel gerekçesi ulusal-üstü etkilerle ulusal beklentileri uzlaştırmaya çaba göstermektir.

2001 yılında gerçekleşen anayasa değişiklikleri parlamentoda bölünmüş bir siyasi parti yapılanması olduğu bir dönemde, partiler arası uzlaşma yoluyla gerçekleşmiştir (Yenisey, 2003: 193).

Kaboğlu'na göre 1961 Anayasası anayasacılığımızın en ileri durağını temsil ederken, 1982 Anayasası dibe vurmayı ifade etmektedir. 1971 revizyonu bir geri dönüşü ifade etmekte olup, 1961 metninden uzaklaşmak anlamına gelmektedir. 1982 metninde 1987'den 2001'e kadar olan anayasa değişiklikleri ileriye gidiş anlamında 1982'den uzaklaşmayı simgelemektedir.

⁴³ Önce, Anayasa için Partilerarası Uzlaşma Komisyonu ve Uzlaşma Alt Komisyonu çalışmaları, daha sonra Anayasa Komisyonu'nun 2001 anayasa değişikliği çalışmaları, AB belgeleri ile İHAS'ı referans almışlardır. Ancak ağırlık 11.12.1999'da Helsinki Zirvesi'nde kararlaştırılan adaylık sonrası AB belgelerinde toplanmıştır: Katılım Ortaklığı Belgesi (Kasım 2000), Ulusal Program (Mart 2001) ve Kopenhag Kriterleri (Haziran 1993)

⁴⁴ 2001 Anayasa değişikliğinin madde gerekçelerine bakıldığında ise, düşünce özgürlüğünün sağlanması, AİHS'e uygun olmayan normların ayıklanması, özgürlüklerin daha da artırılması, dil yasağının kaldırılması, düşünce ve anlatım özgürlüğünün gerçekleştirilmesi, AİHS'nin 6. maddesine uygun olarak adil yargılanma hakkının sağlanması, AİHS'nin 6 no'lu Protokolüne uygun olarak ölüm cezasının kaldırılması veya sınırlandırılması, bireyin hak arama özgürlüğüne önem verilmesi, Siyasi Partilere kapatma cezası yanında başka önlemlerin de varlığının da öngörülmesi, iç-dış hukuk çatışmasında AB'ye uyum için Milletlerarası Anlaşmaların esas alınması (kabul edilmedi) gibi birtakım düzenlemelerin yapılmasının gerekçelendirildiği anlaşılmaktadır (Fendoğlu, 2002: 113).

Ancak 2001 revizyonu ile geline aşama tam 30 yıl önceki anayasa metnine yaklaştı, yani 1961 metninin gerisinde olan 1971 metnine getirmiştir (Kaboğlu, 2010: 114-115).

Özbudun'a göre (2000: 9-10) 2001 Anayasa değişiklikleri, anayasada köklü bir değişiklik getirmemekle birlikte doğru yönde atılmış olumlu bir adımdır. Değişikliklerin pek çoğu ayrıntılara ilişkin olmakla beraber gözaltı süresinin kısaltılması, ölüm cezasının sınırlandırılması, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması ve geçici 15'inci maddenin üçüncü fıkrasının kaldırılması gibi, demokratikleşme açısından önemli reformlar da bulunmaktadır.

2001 Anayasa değişikliğinden sonra, ilk halinde 2001 değişikliklerine dahil olan ama cumhurbaşkanının değişiklik paketinden çıkarttığı milletvekillerinin ödenek ve yolluklarında iyileştirme öngören 86.madde tek madde halinde halk oyuna sunulmuş ve söz konusu madde eski haline getirilmek ve halk oyu süreci durdurulmak amacıyla 21.11.2001 tarihinde değiştirilmiştir (Kaboğlu, 2010: 125).

BÖLÜM IV

AK PARTİ DÖNEMİ ANAYASA DEĞİŞİKLİKLERİ

Ak Parti döneminde Türkiye’de 9 kere anayasa değişikliği gerçekleşmiştir.

Tablo 6: Ak Parti Dönemi Anayasa Değişiklikleri

Kanun No	Kabul Tarihi	Değiştirilen Maddeler
4758	26.12.2002	76-78
5170	07.05.3004	10-15-17-30-38-87-90-131-160-143
5809	25.06.2005	133
5428	29.10.2005	130-160-161-162-163
5551	13.10.2006	76
5678	31.05.2007	77-79-96-101-102
5735	09.02.2008	10-42
5982	12.09.2010	10-20-23-41-51-53-54-74-84-94-125-128-129-144-145-146-147-148-149-156-159-166
6771	27.04.2017	9-75-76-77-78-87-89-98-101-104-105-106-116-119-123-125-127-142-146-159-161

Kaynak: (https://www.anayasa.gov.tr/media/7465/gerekceli_anayasa_2021.pdf)

4. 1. 2002 Anayasa Değişikliği

Milletvekili ödenek ve yollukları ile ilgili sorun herkesi memnun edecek şekilde sonuçlanmamış, 2002’ye de sarkmış ve dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ile milletvekilleri arasında milletvekili maaşları konusunda çıkan söz konusu kriz çözülememişti. Cumhurbaşkanı’nın yetkilerini kısıtlayan tek maddelik bir anayasa değişikliği düşünülmüş, tüm partiler bu konuda mutabık olmuş ama tek maddelik bir değişikliğin AB’ye giriş sürecinde iyi olmayacağını düşünülerek, yeni hazırlanacak olan pakete bu maddenin de dâhil olmasına karar vermişlerdir. Şubat ayının sonlarına doğru yeni anayasa değişiklik paketinin çerçevesi çizilmiştir.

Getirilen öneriler kısaca; Cumhurbaşkanı’nın görev süresinin beş yıla indirilmesi ve bir kimsenin iki kez seçilebilmesinin sağlanması (m.101), Cumhurbaşkanı’nın YÖK üyeleri ve üniversite rektörlerinin seçimiyle ilgili yetkilerinin kaldırılması (m.104), Yüce Divan’a sevk edilen Cumhurbaşkanı’nın görevinin kendiliğinden sona ermesi (m.105), Cumhurbaşkanı’nın tek başına yaptığı işlemlere karşı yargı yolunun açılması (m.125) ve Cumhurbaşkanı’na tanınan atama yetkilerinin daraltılması (m. 157) başlıkları altında toplanmaktaydı. Yukarıda

sayılanlara ek olarak 2001 Anayasa değişiklik paketinin ilk halinde yer alan ancak daha sonra Genel Kurul gündemine getirilmeyen 14 maddenin de yer alması amaçlanmaktadır (Gönenç, Ergöl & Kontacı, 2003: 119).

Bir süre daha bu konular tartışıldıktan sonra erken seçime yaklaşılrken, yapılan anketler AK Partinin birinci parti olarak seçimden çıkacağını göstermekteydi. AKP genel başkanlığına Eski İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan getirilmişti. Geçmiş siyasal eylemleriyle laik çevrelerde tepki uyandıran Erdoğan Siirt'te yapmış olduğu bir konuşma nedeniyle mahkum olmuş, kesinleşen yargı kararı nedeniyle Belediye Başkanlığı Danıştay tarafından düşürölmüştür. Milletvekili Seçimi Kanunu bu tür mahkumiyeti "adaylığa" engel sayıyordu. Böylece, genel başkan yasaklı bir siyasi parti seçimi kazanmış oldu (Akın, 2012: 9). Cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin kısıtlanmasından daha çok insanlar AK Parti liderinin hukuki sonucuna odaklanmışlr. AK Parti tıpkı anketlerdeki gibi 2002 senesinde tek başına iktidar olmayı başarmıştır.

Bu seçimde 41. 407. 027 seçmenden sadece 32. 768. 161'i oy kullanmıştır⁴⁵. AKP 10.808. 229 oy ile (toplam seçmenin %26'sı) iktidara geldi. Bu oy oranıyla AKP 363 milletvekilliğı kazanırken, CHP 6. 1 milyon oy ile 178 milletvekilliğı kazanmıştır. AKP toplam seçmen sayısının %26'sı ile parlamentonun %66'sına sahip olmuştur (YSK).

Erdoğan'ın TCK'nın 312. maddesinden mahkûm olduğu gerekçesiyle milletvekili seçilme yeterliliğine sahip olmadığını belirterek parti kurucusu olamayacağını hükme bağlamıştır. YSK da Anayasa'nın milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen 76. maddesinde yer alan ideolojik ve anarşik eylemlere katılma hükmünü gerekçe göstererek Erdoğan'ın adaylığını kabul etmemiş (YSK) ve Türkiye'nin 58. hükümetini Hükümeti Abdullah Gül kurmuştur (TCCB).

Bu dönemde AK Parti yetkilileri değişiklikler ile ilgili Türkiye'nin demokratikleşmesini sağlamak ve sorunlarını çözmek dışında başka bir amaçları olmadığını sıklıkla dile getirmişlerdir. Ancak zamanla söz konusu değişiklikler sadece Erdoğan ile ilgili yasakların kaldırılmasıyla sınırlı kalmıştır (Gönenç, Ergöl & Kontacı, 2003: 121).

Yukarıda da bahsedildiğı üzere Erdoğan hüküm giydiğı için milletvekili seçilme yeterliliğı bulunmamaktaydı. Söz konusu yasakların kaldırılması için ilk olarak 109. madde de

⁴⁵ Oranlardan da göröldüğü üzere 3 Kasım 2002 seçimlerinin bir başka özelliğı de, siyasal ilgisizliğin dorukta olduğu bir ortamda yapılmış olmasıydı. Yaşanan ekonomik kriz, halkın siyasetten tamamen ümidini kesmiş olması sonucunu doğurmuştur (Çankaya, 2008: 302)

değişikliğe gidilerek Erdoğan'ın milletvekili seçilmeden dışarıdan başbakan olarak atanması düşünülmüş fakat parlamenter sistemin yapısını bozacağı düşünüldüğü için çevrelerce kabul edilmemiştir (ab.gov.tr).

İkinci plan olarak Ak Parti, Anayasa'nın 67, 76 ve 78. maddeleriyle ilgili değişiklik teklifini Meclis'e sunmuştur Ak Parti'nin anayasa değişiklik teklifinde, Anayasa'nın milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen 76. maddesinde yer alan "ideolojik veya anarşik eylemlere" ifadesi ile "affa uğramış olsalar bile" tabiri çıkarılarak yerine, "terör eylemi" tanımlamasının getirilmesi öngörülmüştür. Anayasa'nın 78. maddesinde öngörülen değişiklik ile de Erdoğan için ara seçim yolu açılması hükme bağlanmış ve madde metnindeki "Ara seçim her seçim döneminde bir defa yapılır ve genel seçimden 30 ay geçmedikçe ara seçime gidilemez" ifadesi çıkartılması hükme bağlanmıştır (RG, 29 Kasım 2002).

13 Aralık 2002'de TBMM'de Ak Parti ve CHP'nin oylarıyla anayasa değişiklik teklifi kabul edilmiş fakat 19 Aralık 2002'de ise dönemin Cumhurbaşkanı Sezer kişiye özel düzenleme olamayacağını gerekçe ederek düzenlemeyi veto etmiş ve düzenleme TBMM'ye iade edilmiştir⁴⁶ (TCCB).

İktidar da muhalefet de bu durumun kişiye özgü olmadığını 76.maddenin daha önce de değiştirilmek istendiğini belirtmiştir⁴⁷. Bu sebeple yılın son günlerinde aynı anayasa paketi yeniden aynı şekilde kabul edilerek cumhurbaşkanına gönderilmiş ve anayasanın 175.maddesi gereğince Cumhurbaşkanı Sezer'in ikinci kez veto etkisi bulunmamaktaydı (Anayasa Madde 175). Bu hususta Sezer ya halkoyuna gitmeli ya da teklifi kabul etmeliydi. Halkoyuna gitmeden teklifi 31 Aralık 2002 tarihinde onaylamıştır. Böylece Erdoğan'ın milletvekili olması önündeki engeller ortadan kaldırılmış ve Erdoğan 9 Mart 2003'te milletvekili olmuştur (TCCB).

⁴⁶ Sezer gerekçesinde, 76. ve 78. maddelerde yapılan değişiklikleri eleştirirken özetle; "...yasa ile getirilen düzenleme, bir il ya da seçim çevresinin tüm milletvekillerine sahip siyasal partiye ya da aynı amaca ulaşmak için anlaşılan siyasal partilere, o il ya da seçim çevresindeki üyeliklerin boşaltılmasını sağlayarak ara seçime başvurma ve genel seçim öncesi seçmen eğilimini etkileme olanağı sağlamaktadır. Bu sakıncalarına karşın söz konusu düzenlemelerin getirilmiş olması da yasanın özel amacını göstermektedir." şeklinde belirtmiştir (Gönenç, Ergül & Kontacı, 2003:122).

⁴⁷ AKP'nin iktidar olmasını sağlayan şey CHP'nin tutumu olmuştur. CHP'nin, Tayyip Erdoğan'ın, seçilme yeterliliğine engel teşkil eden Anayasa'nın 76. maddesinin değiştirilmesi konusundaki desteği 27. 12. 2002 tarihli 4777 Sayılı anayasa değişikliğini getirmiştir. Bu anayasa değişikliği ile Tayyip Erdoğan'ın mahkum olduğu seçilme engeli olmaktan çıkarılmış ve böylece Erdoğan muhalefetin desteği ile milletvekili seçilme yeterliliği engelini aşmıştır (Akın, 2012: 9)

4.2. 7 Mayıs 2004 Anayasa Değişikliği

2004 yılı anayasa değişiklikleri tıpkı 2001 yılı anayasa değişiklikleri gibi AB Uyum süreci içerisinde gerçekleşmiştir. Türkiye için hazırlanan Katılım Ortaklığı Belgesinde söz edilen kısa ve orta vadeli hedeflerden kısa vadeli hedefleri Türkiye 2001 senesinde gerçekleştirmişti. Uzun vadeli hedefler ise 2004 yılı için planlanan hedeflerdir. Kaboğlu'na göre (2010: 125) 2004 değişiklikleri 9 maddelik bir paketle sınırlı olup, 2001 değişikliklerinin devamı niteliği taşımaktadır.

Türkiye söz konusu 2001 değişikliklerini gerçekleştirdiğinde 12-13 Aralık 2002'de yapılan Avrupa Konseyi Kopenhag Zirvesi'nde Toplulukla müzakerelere başlanması bakımından şartlı bir takvim öngörülmüş ve Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini sağlaması için son eksikliklerini Aralık 2004'e kadar gidermesi durumunda, 2005'ten itibaren Türkiye'yle katılım müzakerelerine başlanacağı belirtilmiştir (Çiftlikçi & Özdemir, 2015:126).

3 Kasım 2002 seçimlerinde AK Parti tek başına iktidar olmuştur. Avrupa Birliği'ne katılmanın sağlayacağı siyasi faydalardan yararlanmak için Türkiye'den beklenen siyasi kriterleri yerine getirmek üzere ciddi bir kararlılık göstermiştir. 2003 ve 2004 yıllarında bu hususta beş uyum paketi ile daha önceki koalisyon hükümeti döneminin başlattığı reform hareketlerini devam ettirmiştir. 2004 yılının mayıs ayında, ölüm cezasının her koşulda kaldırılması, cinsiyet eşitliğinin güçlendirilmesi, basın özgürlüğünün artırılması, yargı bağımsızlığının Avrupa standartlarına ulaşması ve temel haklar alanındaki uluslararası anlaşmaların iç hukuka üstünlüğünün getirilmesi gibi önemli demokrasi ve insan hakları meselelerine yönelik bir anayasa değişiklik paketi hazırlanmış ve demokrasiyi güçlendirmek adına yeni bir ceza kanunu, basın kanunu, dernekler kanunu ve ceza muhakemeleri usulü kanunu çıkarılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2004: 187).

Gönenç ve Kontacı'ya göre (2005: 118); söz konusu anayasa değişiklikleri esas olarak iki kategori içinde incelenebilmektedir. Birinci kategorideki değişiklikler, daha önce yapılan Anayasa değişikliklerinin devamı niteliğindedir. Bu bağlamda, ölüm cezasına (m. 5/2, m. 17/4, m. 38/9-10, m. 87), Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ne (DGM) (m. 143), basın özgürlüğüne (m. 30) ve kadın-erkek eşitliğine (m. 10) ilişkin değişiklikler, daha önce ilgili alanlarda başlatılan reformların genişletilmesini veya tamamlanmasını ifade etmekteydi. İkinci kategorideki değişiklikler ise, Türk anayasal sistemi için tamamen yeni birtakım kurumların oluşturulmasına veya mevcut kurumlarda radikal yenilikler yapılmasına yönelik düzenlemeler niteliğindedir. Uluslararası Ceza Divanı'na taraf olunması (m. 38/11), Yüksek

Öğretim Kurulu'ndan (YÖK) asker üyenin çıkarılması (m. 131), Silahlı Kuvvetler 'in harcamalarının Sayıştay denetimine tabi kılınması (m. 160) ve milletlerarası insan hakları sözleşmelerine yasalar karşısında üstünlük tanınması (m. 90) bu kategori içinde değerlendirilebilecek olan değişikliklerdir.

2004 anayasa değişikliği 9 maddelik bir paketle sınırlı olup bahsedildiği üzere daha çok 2001 anayasa değişikliklerinin devamı niteliğindedir (Kaboğlu, 2010: 125-126).

2001 yılında yapılan anayasa değişikliği ile 38.maddede değişikliğe gidilmişti.⁴⁸ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ölüm cezasını her durumda yasaklayan ek protokolünü Türkiye'nin imzalamasından sonra, 2004 yılında 38. madde bir kez daha değiştirilerek, ölüm cezası... verilemez hükmü anayasallaştırılmıştır. 38. madde de değişiklik yapılırken, bu madde ile bağlantılı olarak 15, 17 ve 87. maddelerde de değişikliğe gidilmiştir. Böylece, Anayasa'nın 15/2. maddesinden "ile ölüm cezalarının infazı" ibaresi; 17/4. maddesinden "mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi hali ile" ibaresi; 87. maddesinden "mahkemelerce verilip kesinleşen ölüm cezalarının yerine getirilmesine" ibaresi çıkarılmıştır (RG, 7 Mayıs 2004).

Yapılan değişiklik ile DGM'ler kaldırılmıştır.⁴⁹ Anayasada kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu belirtilmiş ve Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlü kılınmıştır, basın araçlarının korunması maddesi yeniden düzenlenmiş, usulüne uygun yürürlüğe konulmuş insan haklarına ilişkin milletlerarası antlaşma hükümlerinin esas alınması öngörülmüştür, Yüksek Öğretim Kurulunun oluşturulmasında Genelkurmay Başkanlığının aday göstermesine son verilmiş, silahlı kuvvetlerin ellerinde bulunan Devlet mallarının TBMM adına denetlenmesinde gizlilik esası ortadan kaldırılmıştır (RG, 7 Mayıs 2004).

⁴⁸ 2001 Yılında anayasanın 38. Maddesinde savaş, çok yakın savaş tehdidi ve terör halleri dışında ölüm cezası verilemeyeceği hususu hükmüne bağlanmıştır. Bu maddede yapılan değişikliklere göre, yasaya aykırı olarak elde edilmiş bulgular delil olarak kabul edilemeyecek ve hiç kimse yalnızca sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirmemesinden dolayı özgürlüğünden alıkonulamayacaktır.

⁴⁹ 1999 değişikliği ile terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yargılanmasından önce Devlet Güvenlik Mahkemeleri sivilleşmişti. Fakat yine de yaptırımları ve sorgulama şekli ile çoğu kesim tarafından eleştirilmekteydi. Adli yargılanma hakkını herkese getiren bu değişiklik ile Devlet Güvenlik mahkemeleri tamamen kaldırılmıştır.

4.3. 2005 Anayasa Değişiklikleri

Kapsamlı olarak 2001 ve 2004 yıllarında AB'nin uygulanmasını istediği kısa ve orta vadeli değişikliklerden sonra 2005 senesinde, iki defa anayasa değişikliğine gidilmiştir. Birincisi 25 Haziran 2005 tarihinde yapılan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'na (RTÜK) üye seçimine ilişkin düzenlemedir İkincisi ise 29 Ekim 2005 tarihinde yapılan ve 5 madde de (130, 160, 161, 162 ve 163) yapılan değişikliklerdir.

Özer'e göre (Özer, 2015: 146) Türkiye Aralık 1999 Avrupa Konseyi Helsinki Zirvesi'nde adaylığının ilanını takiben Avrupa Birliği (AB) siyasi koşulluluğunun etkisi altına girmiştir. Türkiye'de köklü bir reform sürecine girilmesinde katılım müzakerelerinin başlaması ümidi yer almıştır. Bu sebeple Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirme girişimlerinde bulunmuş fakat 3 Ekim 2005'de katılım müzakerelerinin başlamasıyla siyasi reformlara ilişkin reformlar durmuştur. Bu da demokratikleşme sürecinde gerileme dönemi olarak nitelendirilmektedir.

DSP, ANAP ve MHP'den oluşan üçlü koalisyon hükümeti Ekim 2001'de önemli demokratik reformlar içeren 34 maddelik anayasal değişiklik paketini kabul etmiş ve 2002'de de hem söz konusu anayasal değişikliklerin uygulanması hem de yeni demokratik reformların yapılması amacıyla üç uyum paketini kararlaştırmıştır. Ağustos 2002'de TBMM, savaş ve terör suçları dâhil yakın savaş halleri dışında ölüm cezasını kaldırmış, Milli Güvenlik Konseyi'nde (MGK'de) sivil temsili arttırmış ve azınlıkların ana dilde eğitim ve yayın hakkını tanımıştır. Koalisyon hükümetini oluşturan siyasi partilerin ulusal hassasiyetin yüksek olduğu bu alanlarda net bir biçimde görüş ayrılığına sahip olmalarına rağmen oldukça köklü sayılabilecek reformları gerçekleştirebilmeleri birçok gözlemciyi şaşırtmıştır (Eralp, 2004: 80).

Ölüm cezasının kaldırılması ve azınlık hakları gibi Türk kamuoyu açısından hassasiyetle yaklaşılan konuları içeren reformları kabul etmenin maliyeti AB tarafından da terör örgütü olarak kabul edilmiş olan Kürdistan İşçi Partisi (PKK) lideri Abdullah Öcalan'ın 1999 yılı başında yakalanması ve sonrasında Türkiye ile PKK arasındaki düşük yoğunluklu silahlı mücadelenin şiddetini yitirmesiyle azalmıştır. Böylece güçlü bir AB koşulluluğu ve düşük reform maliyetleri karşısında koalisyon partilerinden milliyetçi karakterdeki DSP ve MHP daha fazla veto odağı olarak davranmaya devam edememiş, liberal ANAP ile birlikte reformları gerçekleştirebilmiştir (Özer, 2015:147).

2002 yılında AK Parti tek başına iktidara gelmiş ve kendisinden önceki koalisyon hükümeti dönemi başlatılan reform hareketlerini devam ettirmiştir. 2003 ve 2004 yıllarında beş uyum

paketi kabul etmiş ve buna ek olarak ölüm cezasını kaldırmış, cinsiyet eşitliğini güçlendirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2004: 187).

Bu şekilde Kopenhag kriterleri önemli derecede yerine getirilmiştir. Türkiye ile AB arasındaki katılım müzakereleri ise 3 Ekim 2005’de başlamıştır.

AK Parti yönetimi kendi siyasi tercihleriyle örtüşmesi sebebiyle AB kurallarını desteklemiştir. Ak Parti “Millî görüş” ideolojisini paylaştan Refah Partisi ve Fazilet Partisi gibi İslami seleflerinin tersine “muhafazakâr demokrasi” görüşü ile ılımlı, merkez sağ bir parti olduğunu iddia eden AKP, bu iddiasını desteklemek için sadece dini özgürlükleri değil aynı zamanda diğer alanlardaki bireysel özgürlükleri de savunmaktaydı. AKP’nin bu dönemde -özellikle Türk siyasetinin sivilleşmesi, hukukun üstünlüğü ve bireysel özgürlüklere dair- AB reformları yanlısı bir gündeme sahip olması, bir yanda Türkiye’nin laik siyasi ortamında var olabilme çabası, diğer yanda da sahiplendiği tartışmalı “muhafazakâr demokrasi” ideolojisini ‘AB’nin demokratik norm ve değerleriyle olan bağlantısını göstererek- meşrulaştırma kaygısı ile açıklanmaktadır (Saatcioğlu, 2014: 91).

3. 3. 1. 25 Haziran 2005 Anayasa Değişikliği

RTÜK hakkında ilk kez ikinci bölümde bahsedildiği üzere 08.07.1993 tarihinde yapılmıştı. Bu değişiklik ile Radyo ve televizyon kurma ve işletme yetkilerini sadece devlete tanıyan madde değiştirilmiş, radyo ve televizyona özelleştirme gelmişti.⁵⁰

2005 senesinde bu maddede ikinci bir değişikliğe gidilmiş ve maddeye "*Radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek amacıyla kurulan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu dokuz üyeden oluşur. Üyeler, siyasi parti gruplarının üye sayısı oranında belirlenecek üye sayısının ikişer katı olarak gösterecekleri adaylar arasından, her siyasi parti grubuna düşen üye sayısı esas alınmak suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulunca seçilir. Radyo ve Televizyon Üst Kurulunun kuruluşu, görev ve yetkileri, üyelerinin nitelikleri, seçim usulleri ve görev süreleri kanunla düzenlenir*" (anayasa.gov.tr). şeklinde ek fıkra eklenmiştir. Bu madde ile RTÜK'ün 9 üyeden oluşması ve üyelerinin, siyasi parti gruplarının milletvekili sayısı esas alınarak TBMM Genel Kurulu'nca seçilmesi öngörülmüştür.

⁵⁰ "Radyo ve televizyon istasyonları kurmak ve işletmek kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbesttir. Devletçe kamu tüzelkişiliği olarak kurulan tek radyo ve televizyon kurumu ile kabul tüzel kişilerinden yardım gören haber ajanslarının özerkliği ve yayınlarının tarafsızlığı esastır (anayasa.gov)."

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer bu yasayı üyelerin TBMM Genel Kurulunca seçilecek olmasının RTÜK'ün tarafsızlığını ve özerkliğini bozacağı gerekçesiyle tekrar görüşmek üzere TBMM'ye geri göndermiştir. Çünkü cumhurbaşkanına göre, getirilen düzenleme, Üst Kurul üyeliğine seçilebilmek için parti yandaşlığı yarışının önünü açmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu'nca yapılan seçimde, genellikle siyasal yandaşlığı olanların yeğlendiği bilinen bir gerçek olduğundan radyo ve televizyon yayıncılığında çok önemli yetkilerle donatılan ve yansız olarak görev yapması gereken Üst Kurula siyasal kimlikli kişilerin seçimine olanak sağlayan yöntemin hizmetin gereklerine uygun düşmeyecektir (TBMM Tutanak Dergisi, 25 Haziran 2005).

RTÜK üye seçimini düzenleyen Anayasa değişikliğine ilişkin kanunun tümü 397 oyla kabul edilmiştir. Kanunun ikinci tur oylamasına 421 milletvekili katılmış; 397 milletvekili kabul oyu, 23 milletvekili ise ret oyu kullanmış ve 1 milletvekili de çekimser kalmıştır (RG, 25 Haziran 2005).

Söz konusu değişikliğe göre radyo ve televizyonların faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek amacıyla kurulan Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), dokuz üyeden oluşacaktır. Üyeler, siyasi parti gruplarının milletvekili sayısına göre belirlenecek üye sayısının iki katı olarak gösterilecek adaylar arasından; her siyasi parti grubuna düşen üye sayısı esas olmak suretiyle, TBMM Genel Kurulu'nca seçilecek ve RTÜK'ün kuruluş, görev ve yetkileri, üyelerin nitelikleri, seçim usulleri ve görev süreleri kanunla düzenlenecektir.

4. 3. 2. 29 Ekim 2005 Anayasa Değişikliği

29 Ekim 2005 tarihinde anayasanın 130, 160, 161, 162 ve 163.maddelerinde değişikliğe gidilmiştir.

Bu değişiklik ile yeni bütçe kapsamına uyum sağlanmış ve Sayıştay'ın denetim kapsamı genişletilmiştir; bütçenin hazırlanması, uygulanması ve kontrolüne ilişkin süreç güçlendirilmiştir. 162. maddede yapılan yeni düzenlemeyle, genel ve katma bütçe tasarıları ibaresi merkezi yönetim bütçe tasarısı şeklinde değiştirilerek, uluslararası standartlar ve AB müktesebatına uygun olarak tanımlanan yeni bütçe kapsamına uyum sağlanmıştır (RG,28 Ekim 2005).

“Bütçe süreçleri” tekrar düzenlenmek suretiyle, Yükseköğretim kurumlarının (Md. 130), mahalli idarelerin (Md.160), Devletin ve kamu iktisadi teşebbüsleri dışındaki tüzel kişilerin (Md.161) bütçelerinin hazırlanması ve Mecliste ele alınıp görüşülme süreçleri usullerini

düzenleyen 29 Ekim 2005/5428 sayılı Kanun, muhalefetteki CHP tarafından da desteklenmiş, hemen hemen oybirliğiyle benimsenmiştir (Özbudun & Gençkaya, 2009: 73).

4. 4. 13 Ekim 2006 Anayasa Değişikliği

13 Ekim 2006 tarihinde yapılan değişiklik ile Anayasanın "milletvekili seçilme yeterliliğini düzenleyen 76. maddesinin ilk fıkrasında değişiklik yapılarak 30 olan milletvekili yaşı 25'e inmiştir (Resmi Gazete, 13 Ekim 2006).

Teklifin gerekçesine bakıldığında dünyanın çoğu ülkesinde seçme hakkı ile birlikte seçilme hakkının aynı yaş sınırlamasına tabi tutulduğu belirtilerek, AB'ye aday olan ülkemizin adaylık konumunu güçlendirebilmesi için öncelikle üyesi bulunduğu Avrupa Konseyi'ne ilişkin standartları yerine getirmesi yerinde olacağı vurgulandığı görülmektedir (anayasa.gov.tr).

Seçilme yaşını 25'e indiren anayasa değişikliği teklifinin tümü üzerinde yapılan gizli oylamada teklif, 19 ret oyuna karşılık, 413 oyla kabul edilmiş ve oylamada, 3 milletvekili çekimser kalırken, 5 oy geçersiz, 5 oy da boş çıkmıştır (YSK). Sonuçlardan da görüldüğü üzere çok fazla tartışmaya sebep olmayan değişiklik yasası onaylanmıştır.

4. 5. 21 Ekim 2007 Anayasa Değişikliği

Türkiye, 29 Ekim 1923'ten beri ilk kez, ortada ne askeri darbe ne de cumhurbaşkanı seçimin olanaksız kılacak bir siyasal yıkım olmamasına rağmen, olağan anayasal süreci işleterek kendisine bir cumhurbaşkanı seçememiştir. Görev süresi 16 Mayıs 2007'de dolmuş olmasına karşın, on birincisi seçilemediği için, onuncu cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer bir süre daha görevini devam ettirmek durumunda kalmıştır (Eroğul, 2007: 168).

Genelkurmay Başkanlığı'nın cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde birçok köşe yazarı, gazetecinin katıldığı 12 Nisan Basın Bilgilendirme Toplantısı'nda Türk Silahlı Kuvvetleri'nin *"Atatürkçülüğe, laikliğe ve cumhuriyetin temel ilkelerine sözde değil özde bağlı"* bir cumhurbaşkanı profilinin gerekliliği üzerinde durulmuş, adaylık süreci ve rejimle ilgili kaygılar konusunda açıklama yapılmıştır (Atay, 2019: 6). 24 Nisan 2007'de AK Parti grup toplantısında dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan cumhurbaşkanı adayı olarak Abdullah Gül'ün ismini açıklamıştır.

Asker ve muhalif gruplar, Cumhurbaşkanının cumhuriyetin birliğini temsil edecek bir cumhurbaşkanının cumhuriyetin temel niteliklerine uygun birisinin olması gerektiğini dile getirmişler ve eşi başörtülü olan bir adayın cumhurbaşkanı seçilmesinin laiklik ilkesine karşı olduğunu savunmuşlardır (Ergül, 2007: 272).

Abdullah Gül cumhurbaşkanlığı oylamasının 1.turunda 367 olan yeter sayısı alınamamış ve Gül 357 oy alarak cumhurbaşkanı seçilememiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 27 Nisan 2007) Genel Kurmay Başkanlığı'nın sitesinde Cumhuriyet'in temel değerlerini aşındırma çabası içinde olan çevrelerin olduğu, örneğin milli bayramlara alternatif kutlamalar düzenlendiği, 23 Nisan Çocuk Bayramı kutlamalarıyla aynı gün Kur'an okuma yarışmaları yapılması, gece geç saatlerde çocukların ilahi korolarında olması, Kutlu Doğum Haftası kutlamalarında ilkökul öğrencilerinin başörtülü olarak ilahiler söylemesi gibi, gerekçelerle Cumhuriyet karşıtı irticai faaliyetlere göz yumulduğu uyarıları, Cumhuriyet rejimine sözde değil özde bağlılık uyarısı yapılarak, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) laikliğin savunucusu olduğunu, Cumhuriyetin niteliklerini koruma görevinde kararlılık içinde olduğunu beyan eden bir açıklama yer almaktadır (27 Nisan E- Muhtıra Metni). Bu açıklama 'e-muhtıra ya da beşinci askeri müdahale olarak nitelendirilmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinden yayınlanan bildiride cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorunun "laiklik" tartışılması üzerine odaklanmıştır.⁵¹ Bildiride; *"Türkiye Cumhuriyeti devletinin, başta laiklik olmak üzere, temel değerleri aşındırmak için bitmez tükenmez bir çaba içinde olan bir kısım çevrelerin, bu gayretlerini son dönemde arttırdıkları müşahade edilmektedir"* ifadesi ile laiklik karşıtı çevrenin varlığından bahsedilmekte ve yaşanan olumsuzluklardan asıl sorumlu olanın dönemin hükümeti olduğu işaret edilmektedir (Devran & Özcan: 2017: 14). Söz konusu metin ile Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde yaşanan laiklik tartışmalarında ordunun laiklik yönünde taraf olduğu ve laikliğin kesin savunucusu olduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 28.04.2007).

Ancak Cumhuriyet tarihinde ilk kez bir muhtıraya aynı sertlikte ve zaman geçmeden bir yanıt gelmiş ve Hükümet Sözcüsü sıfatıyla Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in okuduğu ve Genelkurmay Başkanı'nın görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan'a karşı sorumlu olduğunu belirten açıklama Başbakanlık internet sitesine konulmuştur (Ocaktan, Yeni Şafak,

⁵¹ "Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir"

29.04.2007). Muhtıra üzerine hükümet çekilmeyince seçimlerde ordunun tehdidinin bir etkisi olmamıştır (Öngider, 2014: 156).

Abdullah Gül 11.cumhurbaşkanı seçimlerinin ilk turunda 357 oy almış ve CHP tarafından karar yeter sayısı olmadığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurulmuştur. Anayasa Mahkemesi bu sebeple ilk tur seçimleri iptal etmiştir (RG, 29 Kasım 2007).

Türk anayasal sisteminde ciddi bir tıkanmaya sebep olan “367 Kararı” olarak bilinen bu karar aylarca süren tartışmaların yeniden yaşanmasına neden olmuş ve Cumhurbaşkanını seçemeyen Meclis farklı çözüm yolları aramıştır (Acar & Çelebi, 2012: 22). Yaşanan cumhurbaşkanlığı krizinin hemen sonrasında ANAP Genel başkanı Erkan Mumcu benzer krizlerin çözülebilmesi için cumhurbaşkanının halk tarafından seçilebileceğini ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 7 Mayıs 2007). 2003 yılında bir televizyon konuşmasında "başkanlık ve yarı başkanlık sistemi benim arzumdur" ifadesini kullanan Recep Tayyip Erdoğan önderliğinde, iktidar partisi AKP cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören anayasa değişikliği teklifini hazırlamıştır. Değişiklik Meclis'te kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı Sezer tarafından onaylanmayarak Meclis'e geri gönderilmiş ve mecliste aynen kabul edilerek cumhurbaşkanına tekrar geri gönderilen değişikliğe ilişkin olarak Sezer halkoyuna sunma kararı almıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 7 Mayıs 2007). Aynı günlerde erken seçim kararı alınmıştır. 22 Temmuz'da erken seçime gidilmiş ve AK Parti %46'lık bir oranla yeniden iktidara gelmiştir (YSK). Erken seçimden hemen sonra, 10 Ağustosta yeniden çözülemeyen cumhurbaşkanlığı seçimi gündeme gelmiştir.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ilk 2 tur oylamalarında 341 ve 337 oy alarak 367 olan salt çoğunluğu sağlayamamış ve cumhurbaşkanı seçilememiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminin üçüncü tur oylaması 28 Ağustos 2007 tarihinde Köksal Toptan'ın başkanlığında 448 üye ile toplanan TBMM Genel Kurulu'nda gerçekleştirilmiştir. Anayasa'nın 102. maddesine göre seçimin üçüncü turunda Cumhurbaşkanının seçilebilmesi için aranacak oy sayısı Meclis üye tamsayısının salt çoğunluğu olan 276'dır. Gerçekleştirilen gizli oylama sonucu Sabahattin Çakmakoglu 70 oy alırken Abdullah Gül 339 ve Hüseyin Tayfun İçli 13 üyenin oyunu almıştır. Buna göre üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyunu alan Abdullah Gül Türkiye Cumhuriyeti'nin 11. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş ve aynı gün ant içerek görevine başlamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 28 Ağustos 2007).

21 Ekim 2007 tarihinde, en son yapılan milletvekili genel seçimlerinde geçerli oylar toplamı birlikte hesaplandığında yüzde onu geçen siyasi partiler ortak aday gösterebilmesi ve

cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilmesi ve TBMM üyeliği sona ermesi şartıyla başta cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi hususu olmak üzere milletvekili genel seçimlerinin beş yıl değil de dört yılda bir yapılması, TBMM'nin yapacağı seçimler dahil bütün işlemlerinde üye tam sayısının en az 1/3 ile toplanması ve anayasada başka hüküm yoksa toplantıya katılanların salt çoğunluk ile karar vermesi (ancak karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tam sayısının 1/4'ün 1 fazlasından az olamaz), Cumhurbaşkanının 40 yaşını doldurmuş, yüksek öğrenim yapmış TBMM üyeleri veya bu niteliklere ve milletvekili seçilme yeterliliğine sahip Türk vatandaşları arasından halk tarafından beş yıllığına ve en fazla iki defa seçilebilmesi hususu ile cumhurbaşkanlığına TBMM üyeleri içinden veya dışından aday gösterebilmenin 20 milletvekilinin yazılı teklifi ile mümkün olabilmesi konusunda referanduma gidilmiştir (Resmi Gazete, 16 Haziran 2007).

Referanduma 42 milyon 690 bin 252 kayıtlı seçmenin 28 milyon 819 bin 319'u katıldı. Yüzde 67,5 oranında katılımın olduğu referandumda "Evet" oyları %69, "Hayır" oyları ise % 31 olarak saptanmış ve söz konusu anayasa değişikliği kabul edilmiştir (YSK).

4. 6. 9 Şubat 2008 Anayasa Değişikliği

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu tarihten itibaren laiklik kavramının tanımını yapamamış ve bu sebeple kendi içerisinde bu hususta ufak çaplı savaşlar vermiştir. 2008 yılında yaşanan süreç de bu küçük savaşların sadece küçük bir örneğidir. 1982 Anayasasının saf halinde bulunan "Kamuda Kılık Kıyafet Yönetmeliği" başlığı sebebiyle kadınlar kamu kurumlarında özgürce başörtüleriyle çalışmadı ve hatta öğrenciler okullarına gidememiştir. Bu sadece hizmet alanlar ile sınırlıydı. Öğrenci velileri ya da kamu kurumunda çalışan kadınların aileleri kapalı şekilde gelebilmekteydi. Ancak askeri kurumlarda bu yasak çok netti. Askeriyeye ziyaretçi olarak bile gelinse başörtüsü kullanmak yasaktı. Ya kullanılmayacaktı ya da başörtüsü alttan bağlanmalı ve saçlar üstten mutlaka görünmeliydi. Kimlik ve sürücü belgelerinde başörtüsü olabilirdi ama üniversite kayıt işlemleri için gerekli olan vesikalık fotoğraflarda kapalı fotoğraf kabul edilmemekteydi. Fotoğraflarda saçlar açık olmalı ve boyun mutlaka gözükmektedir (TSK İç Hizmet Yönetmeliği).

Fakat memur olanlara ilişkin türban yasağı, kaynağını 657 Sayılı Kanun'dan (md. 125/A-g) almaktadır. Bu hükme göre, belirlenen kılık ve kıyafet hükümlerine aykırı davranmak memurlar için uyarma cezasını gerektirir. Burada kanunla açıkça yasaklanan bir kılık kıyafet öngörülmemekte, ne tür kılık ve kıyafetin uyarma cezasını gerektirdiğinin belirlenmesi idari

organların takdirine bırakılmış olmaktadır. Yükseköğretim öğrencilerinin ise eğitim-öğretim hakkını engelleyen hiçbir kanuni ya da idari düzenleme yoktur (Küçük, 2008: 91).

Cumhuriyet kurulduğu zaman anayasada devletin şekli ibaresi değişse de “dini islamdır” ifadesi halkı galeyana getirmemek için aynı kalmıştır.10 Nisan 1928’de yapılan anayasa değişikliği ile bu madde kaldırılmış ve 5 Şubat 1937 tarihinde yapılan değişiklik ile bu maddeye CHP’nin 6 okundan şu ifadeler girdi; *Türkiye Cumhuriyeti Cumhuriyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılapçıdır (1924 Anayasası)*.

1961 Anayasası’nın 2. maddesinde şu tanım yer aldı: "*Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve 'Başlangıç'ta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir (1961 Anayasası)*". İlk zamanlarda baş örtüsü ile ilgili bir problem yaşanmamıştır. Fakat 1967’de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ndeki bir eylemle gündeme giren ve 1997’de Anayasa Mahkemesi kararıyla yasaklanan türban/başörtüsü meselesi 40 yıldan daha fazla bir süredir ülkenin önemli bir sorunudur.

20 Aralık 1982’de, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), kıyafet genelgesiyle, dersanelerde başörtüsü takılmasını yasaklamış fakat 1984’de yasağı kaldırmıştır. Dönemin YÖK Başkanı İhsan Doğramacı modern olduğuna inanılan şekilde⁵² türbanı serbest bırakmış fakat aynı yıl türban yüzünden bir kız öğrenci okuldan uzaklaştırılmıştır. Öğrenci itiraz etmiş fakat Danıştay itirazı reddetmiştir. Bu da türban olaylarını daha da alevlendirmiştir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in “Türkiye’de irtica tehlikesi var” demesi üzerine YÖK, Danıştay kararına da uyarak 1987 yılında türbanı tekrar yasaklamıştır. 1987 seçimlerini kazanan Özal hükümeti türbanı serbest bırakan bir yasa çıkarmış fakat Kenan Evren tarafından veto edilmiştir. Hükümet 1990 yılında başörtüye serbestlik getiren yeni bir yasa daha çıkarmış ve söz konusu yasa bazı üniversitelerde farklı da olsa 1997 yılına kadar sorunsuz devam etmiştir (Toruk, 2011: 486-487).

Askerin dolaylı yoldan siyasete müdahale ettiği 28 Şubat süreci, kamuda başörtüsü yasağının zirveye çıktığı dönem olmuştur. 28 Şubat sürecinde YÖK başkanlığına Kemal Gürüz atanmış ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın 15 Eylül 1997 tarihli genelgesine dayanarak üniversite rektörlüklerine “başörtülü öğrencilerin üniversitelere alınmaması” yönünde talimat vermiştir. Bu şekilde başörtüsü tekrar yasaklanmıştır. Bu durum üzerine aylarca süren eylemler yapılmış ve davalar açılmıştır (Toruk, 2011: 487). Zamanın İstanbul Üniversitesi Rektörü başörtüsünü

⁵² Boynu açıkta bırakan ve kulakların arkasından dolanarak bağlanılan türban

yasaklayan 23 Şubat 1998 tarihli bir genelge yayımlamış ve bu tarihte üniversitelerde eğitim görmekte olan başörtülü öğrenci sayısı binlerle ifade edilmektedir. Bu öğrenciler okula geldiklerinde güvenlik ekipleriyle karşı karşıya kalmışlar ve pek çoğu hakkında davalar açılmıştır. 1998 yılında yasak başladığında üniversitelerde eğitim görmekte olanlar başlarını açmak ya da okulu bırakmak seçeneklerinden birisini kabul etmek zorunda bırakılmışlardır (Genç & İlhan: 2012: 13).

1998 yılında üç bine yakın öğrenci başörtüsü yasağına uymadığı gerekçesiyle okuldan uzaklaştırılmıştır. 1999 yılında Kıbrıs Üniversitelerinde başörtüsü yasaklanmıştır, Türkiye’de ise açık öğretim fakülteleri ile ilahiyat fakülteleri de yasağı dahil olmuştur. 2001 yılına gelindiğinde tüm devlet ve özel üniversiteler ve hatta İmam Hatip Liseleri de dahil olmak üzere başörtüsü yasaklanmıştır. (Toruk, 2011: 487). 2001 senesinde AK Parti başa geçtikten sonra ilk etapta resmi bir adım atılmasa da söz konusu durum biraz daha yumuşatılmıştır.

9 Şubat 2008 tarihinde yapılan tarihi oylamayla Türbana serbestlik getiren Anayasa değişikliği, TBMM Genel Kurulunda, AKP, MHP ile bağımsız milletvekillerinin katılımıyla ikinci turda 103 ret oyuna karşılık 411 oyla kabul edilmiştir (RG,9 Şubat 2008).

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokratik Sol Parti (DSP) üniversitelerde başörtüsüne serbestlik getiren 5735 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 1'inci ve 2'nci maddelerinin iptali veya yok hükmünde olduklarına karar verilmesi ve dava sonuçlanıncaya kadar yürürlüklerinin durdurulması" istemiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur (RG,22 Ekim 2008).

Anayasa Mahkemesi başörtüsünün üniversitelerde serbest bırakılmasına ilişkin Anayasa değişikliğini iptal etmiş ve yürürlüğünü durdurmuştur. Mahkemeden yapılan yazılı açıklamada, düzenlemenin Anayasa'nın 2, 4 ve 148'nci maddelerine aykırı bulunduğu bildirilmiştir (RG, 22 Ekim 2008).

Anayasa Mahkemesi'nin iptal ettiği değişiklikle Anayasa'nın, "Kanun önünde eşitlik" başlıklı 10. maddesinin son fıkrasına, "... ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında" ibaresi eklenmişti. Bu değişiklikle madde, "Devlet organları ve idari makamları, bütün işlemlerinde ve her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında kanun önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etmek zorundadır" haline gelmiştir.

Anayasa'nın, "Eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi" başlıklı 42. maddesine ise "Kanunda açıkça yazılı olmayan herhangi bir sebeple kimse yükseköğrenim hakkını kullanmaktan mahrum

edilemez. Bu hakkın kullanımının sınırları kanunla belirlenir" şeklinde yeni bir fıkra eklenmişti. Söz konusu değişiklikler AYM'nin iptal kararı nedeniyle yürürlüğe girmemiştir (Kaboğlu, 2010: 147-148).

4. 7. 12 Eylül 2010 Referandumu

1982 Anayasası diğer bölümlerde de ele alındığı üzere büyük çoğunlukla kabul edilmesine rağmen, meşruiyet tartışmalarından bir türlü kopamamıştır. Büyük bir meşruiyet tartışmasının ortasında kalmış olmasına rağmen, anayasanın lağvedilmesinden her seferinde değişiklik yoluna gidilmiştir. Türkiye tarihinde anayasa değişikliği hakkında 6.kez 12 Eylül 2010 tarihinde referanduma gidilmiş ve 26 maddelik kapsamlı anayasa değişikliği paketi %57,88 evet oyuna karşılık %42.12 hayır oyu ile sonuçlanmıştır (YSK).

2007 seçimlerinden sonra anayasa değişikliği mevzuu bütün çevrelerce gündeme gelmiştir. İktidar partisi olan AK Parti ise önde gelen anayasa hukukçularını toplatarak yeni bir anayasa taslağı hazırlatmış fakat söz taslak başta muhalefet olmak üzere çeşitli kesimlerce AK Partinin kendisine göre bir taslak hazırladığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir. Hatta AK Parti'ye, "Anayasa taslağını Meclis'te diğer partilerin katılımıyla, bir kurucu meclis ruhuyla hazırlamak yerine, kapalı kapılar ardında hazırlatmayı tercih ettiği" yönünde eleştiriler yöneltilmiştir (Dündar, 22 Eylül 2007, Milliyet).

Çeşitli tartışmalara sebep olunca 2010 yılında yeni bir anayasa hazırlanamayacağı konusunda mutabık kalınmış ve bunun üzerine 2010 yılı Nisan ayında Adalet ve Kalkınma Partisi öncelikli gördüğü konuları ele alıp düzenleyen yeni bir anayasa değişiklik teklifi hazırlayarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunmuştur. Söz konusu değişikliklerle elde edilmek istenen amaçlar olarak da şunlar belirtilmiştir:

"Temel hak ve hürriyetlerin, insan haklarının anayasal seviyesini genişletmek, güçlendirmek ve çeşitlendirmek; demokratik standartları yükseltmek; hukuk devletini ve yargı bağımsızlığını güçlendirmek; siyasal alanı yeniden tabii sınırlarına uyumlu hale getirmek" (AK Parti Medya Başkanlığı, 2010: 14).

Referandum öncesi Türkiye değişiklik maddelerinden çok evet ve hayır hususunu tartışmıştır. İktidar Partisi evet'i, Muhalefet Partileri hayır'ı kendilerine silah edinmiş ve yargı kurumlarının değişmesinden çalışma haklarına, dezavantajlı gruplara getirilen düzenlemelerden ombudsmanlığın anayasal düzeyde tanınmasına kadar pek çok konuda

düzenleme yapılmasına rağmen hem iktidar partisi, hem de muhalefet partileri öne çıkardıkları belli konular üzerinde tartışmışlar ve referandumu evet hayır tartışmasına dönüştürmüşlerdir. İktidar partisi referandumu politikada ordunun etkisinin sonu ve yargı alanında ve bireysel haklar alanında birleşme olarak savunmuş, Muhalefet partilerinden CHP ise Türkiye’de adaletin yasalaşacağını savunarak yargıya ilişkin hususlara karşı çıkmıştır. Bir diğer muhalefet partisi olan MHP demokratik açılımın AKP-PKK projesi olduğunu AKP’nin gündemi bu anayasa paketi ile saptırmaya çalıştığını ve memurlara grev hakkı tanınmadığını savunarak referanduma hayır propagandası yürütmüştür (Bozatay, 2011: 125). BDP ve PKK boykot çağrısında bulunmuş ve Güneydoğulu Kürtlere sandığa gitmemesini söylemiştir (Düzgit, 2010: 1).

Seçkin’e göre (2010: 26) 2010 yılı Türk siyasi tarihi açısından önemli bir süreci oluşturmaktadır. 12 Eylül 1980 İhtilali ve ardından düzenlenen 1982 Anayasası’nın birçok temel maddesi 2010 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleşen halkoyu yoklamasıyla 1982 Anayasası’ndaki kimi maddelerin değiştirilmesine oyçokluğu ile karar verilmiştir. Referandum sürecinde, başta siyasi partiler olmak üzere, birçok sivil toplum kuruluşu görüşlerini çeşitli propagandalarla ifade etmişlerdi.

Referandum sürecinde, yeni anayasa konusunda toplumsal mutabakat zemini yaratmak amacıyla, sivil toplum örgütleri ve meslek örgütlerinin katılımıyla düzenlenen Anayasa Platformu 1. Ulusal Çalıştay’ında referanduma konu olan birçok konuda görüş birliğine varılmıştır. Anayasanın bireyi esas alan bir anlayışla kaleme alınması gereği noktasında; dezavantajlı gruplara ve kadınlara pozitif ayrımcılık, kamu çalışanların toplu sözleşmeli, grevli sendikal hakları, kamu denetçiliği kurumunun anayasada düzenlemesi, Ekonomik Sosyal Konseyin anayasal bir kurum haline getirilmesi, HSYK’nın görev, yetki ve seçimi gibi konular, “tüm öneriler dikkate alınmasa da” referandum paketinde yer alabilmiştir (TEPAV 2007: 5- 6).

Yokuş’a göre (2020: 19) 2010 Anayasa Değişiklikleri bütün kesimlerin uzlaştığı değişiklikler ile üzerinde uzlaşamayan değişiklikleri aynı pakette barındıran değişikliklerdir. Buna ek olarak böylesine geniş yelpazeli bir değişiklik paketinin aynı pakette oylanması çok önemli bir sorundur. Hükümet tarafından torba değişiklikler olarak adlandırılan ve çok farklı konuları ele alan bu paketi Hakyemez (2010: 389) Temel Hak ve Hürriyetler ve Yargı Denetimini ilgilendiren değişiklikler ile Yargının Oluşumu ve İşleyişine İlişkin Değişiklikler olarak iki başlık altında inceleyebilmenin mümkün olduğunu savunmuştur.

Bu gruplamaya rağmen kamuoyunda en çok göze çarpan değişiklik yargı ile ilgili değişikliklerdir. Kaboğlu (2010: 273) söz konusu değişiklikler yargının iktidarın etkisi altına girebileceğini ve Bayraktar (2010: 160) yürütmenin yargı üzerindeki etkisinin artacağını savunmuştur. Hakyemez'e göre (2010: 389) yargı ile ilgili olanlar dışında başka değişikliklerde olmasına rağmen, söz konusu değişiklikler demokratik hukuk devleti bağlamında temel sorunları kapsamamıştır.

AK Parti, başta Hâkim ve Savcılar Yüksek Kurulu ve Anayasa Mahkemesi'nin üye yapısına ilişkin olmak üzere 26 konuda yeni düzenlemeler yapmak için yasal düzenlemeler yapmıştır. Ancak CHP bu değişikliklerin Anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak iptal davası açmıştır (Seçkin & Devran, 2011: 165). Anayasa Mahkemesi esasen inceleme yapıp herhangi bir aykırılık tespit etmemiştir. Mevcut anayasaya göre TBMM'de 367'den az oy alan değişiklikler referanduma gidebilmekteydi. 2010 Anayasa Değişikliği Paketi meclisten 335 oy alarak referanduma gidebilmiştir (RG, 1 Ağustos 2010).

Karpat'a göre (2012: 264) nihayet 12 Eylül 2010'da çoktan atılması gereken önemli bir adım atılmış ve askerlerin sivil idareye karışmasını önleyecek ve bilhassa üst yargı kurumlarının hiçbir demokraside görülmeyen geniş yetkilerinin değerlendirildiği anayasa değişikliği halk oyuna sunulmuştur.

12 Eylül 1980 Darbesi'nden 30 sene sonra Türkiye 12 Eylül 2010 yılında başta söz konusu darbeyi yapanlara yargı yolunu açmak üzere hazırlanan 26 anayasa değişikliği için referanduma gitmiş ve referandum sonucu anayasa değişikliği % 57.88 Evet, %42.12 Hayır oyu ile kabul edilmiştir.

Söz konusu anayasa değişiklikleri ile kadınlara, çocuklara, yaşlılara, dul ve yetimlere, şehit yakınlarına ve gazilere pozitif ayrımcılık hakkı sağlamış ve çocuk istismarının önlenmesi için ek tedbirler koyulmuştur. Özel hayatın korunması tedbirleri artırılmış, , yurt dışına çıkma yasağı koyma hakkı idarenin elinden alınıp yargıya verilmiştir. Çalışanlara birden fazla sendikaya üye olma hakkı getirilmiş, memurlara toplu sözleşme hakkı tanınmış ve grev hakkı genişletilmiştir. Kamu Denetçiliği Kurumu kurulmuştur. Milletvekilliğinin düşmesi şartları daraltılmıştır. Yüksek Askerî Şura kararları ve memurlara verilen tüm disiplin cezaları yargı denetimine açılmıştır. Hâkim ve savcılarının idari ve mesleki denetim yolları değiştirilmiştir. Askeri hakimlerin özlük denetimi yargı bağımsızlığına uygun olarak değiştirilmiştir. Sivillerin askeri mahkemelerde yargılanması engellenmiştir. Anayasa Mahkemesi ve Hakimler Savcılar Yüksek Kurulu'nun yapısı demokratik ve evrensel örneklerle uygun olarak değiştirilmiştir.

Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru yolu getirilmiştir. Hükümetin en çok vurguladığı üzere 1982 Askeri Darbesini yapanlara yargı yolu açılmıştır (RG,13 Mayıs 2010).

Yokuş'a göre (2020: 23) 2010 Anayasa değişikliklerinin gerçekleştiği süreç, aslında yeni bir anayasaya duyulan gereksinimi şiddetlendiren bir süreç olmuştur.

4. 8. 16 Nisan 2017 Referandumu

1982 Anayasası askeri vesayet ile hazırlanmış bir anayasa olması sebebiyle defalarca kez değiştirilmiş, sivilleştirilmeye bilhassa demokratikleşmeye çalışılmıştır. Maddelerinde değişikliğe gidilse de anayasa tamamen değiştirilememiştir. Nohutçu'ya göre (2018: 851) 12 Eylül darbesinin bir sonucu olan 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan, yargı bağımsızlığını gölgeleyen, milli iradeye ipotek koyan halka hesap vermeyen bürokratik ve askeri vesayet kurumlarını önceleyen, demokratik hukuk devletinin en temel ilke ve süreçlerini dahi ihmal eden antidemokratik karakteri ile bilinmektedir. 16 Nisan 2017 tarihine kadar toplamda 18 kez, 114 değişiklik yapılmıştır.

Değişikliklerin bir sonucu olarak Anayasa metni orijinal halinden çok uzaklaşmış ancak anayasasının değiştirilmesine yönelik talepleri durdurmamıştır. 1982 Anayasasının bir darbenin eseri olması ve değişikliklere rağmen özgürlük karşıtı ruhunu muhafaza etmesi sebebiyle bütünüyle değiştirilmesi ve yeni bir anayasal düzene geçilmesi konusunda sürekli mutabık kalınmıştır. Bilhassa 2007'den sonra TBMM'deki dört siyasi parti hemen her seçime yeni bir anayasa taahhüdüyle girmiş ve halktan demokratik ve sivil bir anayasanın yapılması için destek istemişlerdir (Coşkun, 2017: 5).

Nohutçu'ya göre (2018: 851) 16 Nisan 2017 tarihinde kabul edilen değişikliklerin kökeni 27 Nisan 2007 tarihinde yaşanan cumhurbaşkanlığı seçimine kadar uzanmaktadır. 21 Ekim 2007 tarihinde yapılan söz konusu değişiklik ile Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından beş yıllığına ve en fazla iki defa seçilmesi kabul edilmiştir. Bu süreçte 2014 yılında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi ortaya çıkacak fiili durumla, mevcut anayasal ahkâmın çatışma potansiyelinden dolayı yoğun biçimde anayasa değişikliği çalışmaları başlamıştır.

1982 Anayasası aslında yürürlüğe girdiği andan itibaren sivilleştirme, değiştirme tartışmaları da gündeme gelmeye başlamıştır. Yapılan değişikliklerin yanında, özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi'nin galip çıktığı 22 Temmuz 2007 seçimlerinde, “yeni anayasa” vaadi seçimlerde yarışan tüm siyasal partilerin programlarında yer almıştır. Bunun sonucunda,

TBMM içerisinde grubu olan 4 partinin ortak katılımıyla bir Anayasa Uzlaşma Komisyonu kurulmuş ve komisyon 19 Ekim 2011 günü anayasa çalışmalarına başlamıştır. Başta her şey uzlaşma içinde gözükse de zamanla parti çıkarları ve anlaşmazlıkları devreye girmiştir (Gönenç, 2017: 7).

10 Ağustos 2014 tarihinde yapılan ilk cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucu Recep Tayyip Erdoğan oyların %51.79'unu alarak doğrudan halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanının, parlamenter sistemde temsili bir rolü olan cumhurbaşkanı gibi hareket etmesi beklenemeyeceğinden cumhurbaşkanı daha aktif bir rol üstlenmiştir. Bunun sonucunda da içinde bulunulan parlamenter sistem ile, 2007 referandumu sonucu kendiliğinden ortaya çıkan başkanlık-yarı başkanlık çatışması ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda 1 Kasım 2015 seçimlerinden sonra başlayan 26. yasama döneminde oluşturulan Anayasa Mutabakat Komisyonu 16 Şubat 2016 tarihinde başta ana muhalefet partisi olmak üzere muhalefet partilerinin başkanlık sistemine keskin itirazlarından dolayı dağılmak zorunda kalmıştır (Nohutçu, 2018: 852).

Siyasi partilerin anlaşamadıkları en önemli konulardan biri, hükümet sistemi idi. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) parlamenter sistemin devamından yanaydılar. İktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ise, sistem değişikliğini önermiş ve parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçilmesini savunmaktaydı (Coşkun, 2017: 5).

İlk etapta hiçbir muhalefet partisi anayasa değişikliği teklifini kabul etmemiştir. Muhalefette yer alan CHP, MHP ve HDP'nin hayır demesi sonucu AK Parti tek başına Anayasa'yı değiştirecek 330 milletvekiline sahip olamadı. Bu tartışmalar süregelirken 15 Temmuz 2016 tarihinde ise Türkiye tarihinin son darbe girişimi gerçekleşmiştir.

Fethullah Gülen liderliğindeki bir yapılanma, 2013 yılı sonlarına kadar başta "Cemaat" ve "Gülen Cemaati" olmak üzere, "Fethullah Gülen Cemaati", "Fethullahçı Yapılanma", "Fethullah Gülen Örgütü", "Camia", "Hizmet Hareketi", "Gönüllüler Hareketi" vb. ifadelerle anılmıştır. 2013 yılında hükümete karşı tertip edilen 17-25 Aralık yargısal darbe girişiminin ardından ise yapılanmanın özüne, maksadına, karakteristiğine ve eylemlerine daha uygun analitik ve teknik tanım ve ifadeler kullanıma sokulmuş ve "Paralel Devlet Yapılanması (PDY)" ve "Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ)" olarak anılmaya başlanmıştır (Aygen, 2018: 243). ABD ve FETÖ ortaklığı ile vatanın bölünmez bütünlüğünü tehdit eden 15 Temmuz hain darbe girişimi halk ile iktidarın bütünleşmesiyle bertaraf edilmiştir.

15 Temmuz 2016 tarihinde FETÖ kullanılarak gerçekleştirilen devleti işgal amaçlı sinsi ve hain darbe girişiminin sonrasında MHP lideri Devlet Bahçeli'nin Erdoğan'ın yeni anayasa değişikliğine tavrı değişmiş ve evet propagandasına başlamıştır (Nohutçu, 2018: 852).

Nohutçu'ya göre (2018: 852-853) MHP Başkanı Devlet Bahçeli'nin 11 Ekim 2016 tarihinde TBMM'deki partisinin grup toplantısında; *“Türkiye'nin yeni bir toplum sözleşmesine ihtiyacı olduğunu, mevcut fiili durumla hukuksal durumun taban tabana zıtlık içerdiğini, çözümün ya Cumhurbaşkanının fiili başkanlık zorlamasından vazgeçip yasal ve anayasal sınırlara çekilmesi ya da fiili durumun hukuki boyut kazanabilmesinin süratle yol ve yöntemlerinin aranması, bu çerçevede iktidar partisinin başkanlık sistemiyle ilgili Anayasa hazırlığını daha önce mutabık kalınan maddeleri de ihtiva etmek kaydıyla TBMM'ye getirmesi gerektiğini”* dile getirmesiyle 2007 yılından beri siyasal ve sosyal dinamiklerin etkisiyle olgunlaşmakta olan yeni hükümet modeli sürecinde son damla olmuştur.

1982 Anayasası Parlamenter Hükümet sistemine dayanmaktaydı ve bu sistemin gereklerini barındırmaktaydı. 2007 yılında yapılan değişiklik ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi hususu onaylanmıştır. Bu parlamenter sistemle bağdaşmayan bir adımdır. Sistem değişikliğini gerektiren ilk adım bu şekilde atılmıştır. Fakat tıpkı cumhurbaşkanı gibi halk tarafından seçilen başbakan da söz konusu olduğunda yetki karmaşalarının olacağı söylentileri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tartışmalar süregelirken dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 2014 senesinde cumhurbaşkanlığı görev süresi bitmiştir. 2007 Anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanını halkın seçmesi maddesi onaylandıktan sonra 10 Ağustos 2014'de yapılan ilk cumhurbaşkanlığı seçiminde Recep Tayyip Erdoğan halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Boşalan başbakanlık makamına ise Ahmet Davutoğlu gelmiştir. Fakat gerek yukarıda sözünü etmiş olduğumuz yetki karmaşası, gerek fikir ayrılıkları sebebiyle söz konusu iki isim anlaşılamamış Ahmet Davutoğlu 22 Mayıs 2016 tarihinde başbakanlıktan istifa etmiştir. Yeniden boş kalan başbakanlık koltuğuna 24 Mayıs 2016 tarihinde Binali Yıldırım oturmuştur. Binali Yıldırım hız kesmeden geldiği bu makamda Recep Tayyip Erdoğan ve MHP'nin desteğini alarak yeni anayasa değişiklikleri için hazırlıklara başlamıştır.

İki partinin de uzlaşmasından sonra mecliste görüşmeler başlamıştır. İlk halinde 21 madde olan teklif Komisyon ve Meclis'teki görüşmeler esnasında 18 maddeye inmiştir. Teklifin tümü üzerinde yapılan görüşmeler 21 Ocak 2017'de nihayetlenmiş ve teklif 339 oyla kabul edilip yasalaşmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında

Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'u 10 Şubat 2017'de onaylanmış ve böylece söz konusu kanun, Anayasanın 175. maddesi gereğince (330 oy ile 267 oy aralığında kabul edilen anayasa değişikliği hakkındaki kanunların referanduma götürülmesi mecburiyeti) halkoyuna sunulmasına karar verilmiştir (Coşkun, 2017: 6). 11 Şubat 2017 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 6771 sayılı 1982 Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun, Yüksek Seçim Kurulunun 11 Şubat 2017 tarih ve 74 no'lu kararıyla 16 Nisan 2017 tarihinde referanduma sunulması kararlaştırılmıştır (RG, 11.02.2017).

Teklifin gerekçesine baktığımızda; “Hükümet sistemini bütüncül bir yaklaşımla ele almayı engelleyen sosyal ve siyasî şartlar ve gelişmeler, sonuçta bir sistem karmaşasına yol açmıştır. Sistemin işleyişinde sorunlar doğurması kaçınılmaz olan bu karmaşanın aşılması hükümet sisteminde esaslı bir anayasa değişikliği zarureti ortaya çıkartmıştır (bkz.2017 an. Değ. teklif gerekçesi).” Şeklindeki ifadeden anlamaktayız ki 1982 Anayasa'sından kaynaklanan hükümet sistemi sorunu çözülmek amaçlanmaktadır.

27 Nisan 2017 tarihinde referanduma sunulan anayasa değişikliği paketi, %51.48 Evet oyu ile kabul edilmiş (RG, 27.04.2017) ve ülkenin Sened-i İttifaktan beri devam eden anayasal sürecinde bir kırılma noktası yaşanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti parlamenter hükümet sisteminden Cumhurbaşkanlığı Hükümet sistemine geçmiştir.

Söz konusu anayasa değişiklikleriyle; Mahkemelerin tanımındaki “bağımsız” ibaresinin yanına “tarafsız” tanımı da getirilerek mahkemelerin tanımı yenilenmiştir. 550 olan milletvekili sayısı 600'e çıkarılmıştır. 25 olan milletvekili seçilme yaşı 18'e düşürülmüştür. Cumhurbaşkanlığı ve milletvekili seçimlerinin 5 yılda bir ve aynı anda yapılmasına karar verilmiştir. Yasama görevinin Meclis'te olmasına ve milletvekillerinin sunacakları teklifin kabul edilmesi durumunda Cumhurbaşkanı'nın onayına sunulmasına karar verilmiştir. Meclis araştırması, genel görüşme, meclis soruşturması ve yazılı soru önergeleriyle denetim yolu açılmıştır. 5 yıllık ve halk tarafından seçilen cumhurbaşkanının iki defa görev yapabilmesine ve en az %5 oya sahip siyasi partilerin aday gösterebilmesine karar verilmiştir (RG,11.02.2017).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle birlikte Cumhurbaşkanı'nın görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir. Cumhurbaşkanı devletin başı görevini üstlenmekle birlikte Başkomutan sıfatı devam etmiştir. Başbakanlık makamı ve dolayısıyla Bakanlar Kurulu kaldırılmış ve görev ve yetkileri cumhurbaşkanına aktarılmıştır. Cumhurbaşkanı yardımcılığı makamı oluşturulmuştur. Cumhurbaşkanı'na yardımcılarını (herhangi bir sayı sınırı

bulunmamaktadır), bakanları ve üst kademe kamu yöneticilerini atama ve diplomat görevlendirme yetkisi verilmiştir. Cumhurbaşkanına anayasada yer alan konular dışında yürütmeye ilişkin kararname çıkarabilme yetkisi verilmiştir (RG, 11.02.2017).

Cumhurbaşkanı hakkında, bir suç işlediği iddiasıyla TBMM üye tamsayısının salt çoğunluğunun vereceği önergeyle soruşturma açılabilir. Meclis, önergeyi en geç bir ay içinde görüşüp, üye tamsayısının beşte üçünün gizli oyuyla soruşturma açılmasına karar verebilmekte ve soruşturma açılmasına karar verilmesi halinde, Meclis'teki siyasi partilerin, güçleri oranında komisyona verebilecekleri üye sayısının üç katı olarak gösterecekleri adaylar arasından her siyasi parti için ayrı ayrı ad çekme suretiyle kurulacak 15 kişilik bir komisyon tarafından soruşturma yapılmaktadır. Komisyon, soruşturma sonucunu belirten raporunu iki ay içinde Meclis Başkanlığı'na sunmaktadır ve soruşturmanın bu sürede bitirilememesi halinde, komisyona bir aylık yeni ve kesin bir süre verilmektedir (RG, 11.02.2017).

Cumhurbaşkanı ayaklanma, savaş hali, afet, salgın gibi olaylarda 6 ayı geçmemek üzere OHAL ilan edebilmektedir Meclis gerekli gördüğü takdirde OHAL süresini kısaltabilmekte, uzatabilmekte veya kaldırabilmektedir. Cumhurbaşkanı savaş halleri dışında 4 ayı geçmemek koşuluyla OHAL'i uzatabilmektedir. OHAL döneminde çıkarılan kararnameler 3 ay içerisinde Meclis'te görüşülmekte, aksi takdirde yürürlükten kalkmaktadır. Sıkı yönetim ibaresi ise kaldırılmıştır. Savaş durumunda askeri suçları yargılamak istisnası ile askeri mahkemeler kaldırılmış; görev ve yetkileri sivil mahkemelere devredilmiştir (RG, 11.02.2017).

Hâkim ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun ismindeki "yüksek" ibaresi kaldırılmıştır. 13 üyeli HSK' nın Adalet Bakanı ve Müsteşarı doğal üye olmakta ve 4 üyesi birinci sınıf hâkim ve savcılar arasından Cumhurbaşkanı'nca, 3 üyesi Yargıtay, bir üyesi Danıştay, 3 üyesi yükseköğretim kurumları ile avukatlar arasından Meclis tarafından seçilmektedir (RG,11.02.2017).

Cumhurbaşkanı mali yılbaşından 75 gün önce tek kanun yapma yetkisi olduğu bütçeyi hazırlayıp meclise sunmak zorundadır (RG, 11.02.2017).

Bahsedilmiş olunan değişiklikler 6771 sayılı kanunun 18.maddesine göre 16 Nisan 2017, 30 Nisan 2018 ve 9 Temmuz 2018 tarihlerinde olmak üzere üç ayrı tarihte yürürlüğe girmiştir.

Halk oylamasının kabul edildiği 16 Nisan 2017 tarihinde; mahkemelerin tanımına tarafsız ifadesi eklenmiş, milletvekili seçilme yaşının 25'ten 18'e düşürülmüş ve milletvekili adaylık

niteliklerine askerlikle ilişiği olmama ifadesinin getirilmiştir. Bakanlar Kurulu ilga edilmiş ve cumhurbaşkanının partili olabilmesi kabul edilmiştir. Askeri Mahkemeler kaldırılmıştır. Anayasa Mahkemesi ve HSK ile ilgili yukarıda sözü edilmiş olunan değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Mahalli idare seçimlerinin (milletvekili seçimlerinden bir yıl önceki veya sonraki) milletvekili seçimleri ile birlikte yapılması hükmü kaldırılmıştır.

TBMM ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin bir arada yapılacak ilk seçim takviminin başlangıcı olan 30 Nisan 2018 tarihinde; 550 olan milletvekili sayısı 600'e çıkarılmıştır. TBMM ve cumhurbaşkanı seçimlerinin 5 yılda bir ve aynı gün yapılması kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanının seçimini konu alan 102. madde ilga edilmiş ve en az % 5 oya sahip siyasi partilerin aday gösterebilmesine karar verilmiştir.

Cumhurbaşkanının göreve başladığı 9 Temmuz 2018 tarihinde ise yukarıda sözü edilen diğer tüm değişiklikler yürürlüğe girmiş ve anayasa değişikliği ön görüldüğü şekilde yürürlüğe girmiştir.

Nohutçu'ya göre (2018: 861) 2017 anayasa değişiklikleri 1982 Anayasasında öncelikle ve özellikle Yürütme bölümünde olmak üzere Yasama, Yargı ve Ekonomik ve Mali Hükümler bölümlerinde önemli ölçüde değişiklikler yapmıştır. En az etkilenen bölümler ise birinci ve ikinci kısımda yer alan Genel Esaslar ile Temel Hak ve Ödevler'dir.

SONUÇ ve GENEL DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin anayasal tarihine bakıldığında tıpkı Huntington'ın Demokratikleşme Dalgaları kuramındaki gibi her demokratik adımın, bir ters demokratik dalga ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Demokrasinin kurumsallaşabildiği ülkelerde başarısız bir hükümetin çaresi yeniden seçim yapmaktır fakat demokrasinin tam olarak kurumsallaşamadığı ve siyasi mekanizmaların tılandığı ülkelerde siyasi mekanizmanın yeniden işlemesi adına ordu yönetime el koymaktadır. Huntington böyle bir durumu ters dalga olarak nitelendirmektedir. Asker her darbeden sonra kendisine yaptığı düzenlemeler, anayasalar ve yeni oluşturduğu kurumlar ile çıkış garantileri oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, batılı ülkelerin demokratikleşme hareketlerini, devletin çöküş döneminde, 19.yüzyılda yakalayabilmiştir. İlk olarak Sened-i İttifak isimli bir belgeyle padişahın yetkileri ilk defa sınırlandırılmış, padişah ve ayanların uzlaşması sağlanmıştır. İlk anayasal belge olan Sened-i İttifak'ı Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan Tanzimat Fermanı ve gayrimüslimlere bazı haklar tanıyan Islahat Fermanı izlemiştir. Söz konusu belgeler anayasa değil, anayasal belge niteliği taşıyan belgelerdir.

Türk tarihinin ilk anayasası Kanun-i Esasi 1876 yılında ilan edilmiştir. Abdülhamit'in Kanun-i Esasiyi askıya almasından ötürü halk isyan etmiş ve II. Meşrutiyet dönemine girilip Kanun-i Esasi yürürlüğe girmiştir. 1918 yılında I. Dünya Savaşı verilmiş ve savaş sonucunda Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi almış devamına yeni Türkiye Devleti kurulmuştur. Türkiye Devleti'nin ilk anayasası 1921 Anayasası'dır.

1921 Anayasası Türklerin bağımsızlık ve özgürlüklerine düşkünlüğünü tüm dünyaya gösterdiği Kurtuluş Savaşı esnasında hazırlanmış, olağanüstü bir savaş anayasasıdır. Sivil halkın dahi asker gibi hareket ettiği savaş koşullarında hazırlanmıştır. 1924 Anayasası Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının hemen peşine hazırlanmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasasıdır. Saltanata darbe vurulup, cumhuriyet kurulmuştur. 1961 Anayasası, Türkiye'nin seçimle iş başına gelmiş başbakanını, dışişleri bakanı ve maliye bakanını idam ettiği 1960 darbesinin hemen ardına hazırlanmıştır. Söz konusu idamlar ve halkın demokrasisine karşı yapılmış bir darbe sonucu hazırlansa dahi, hazırlanışı itibariyle en demokratik anayasa kabul edilmektedir. 1982 Anayasası ise, emir komuta zinciri içerisinde ve üst düzey askerlerden oluşan 1980 darbesinin peşine hazırlanmış bir anayasadır. Darbe gerçekleşikten hemen sonra bir kurucu meclis oluşturulmuştur. Kurucu meclisin bir kanadını, darbenin başında olan 5 komutandan oluşan Milli Birlik Konseyi ve diğer kanadını 40'ını

doğrudan, 120'sini dolaylı yoldan yine MGK'nin seçtiği üyelerden oluşan 160 kişilik Danışma Meclisi oluşturmaktadır. Darbenin haklılığı anayasanın yeterli olmamasıyla ilişkilendirildiğinden hemen yeni bir anayasa değişikliğine girilmiştir. Bu hususta söz konusu 160 kişinin içerisinde başkanlığını Orhan Aldıkçatı'nın yaptığı 15 kişilik bir Anayasa komisyonu kurulmuştur. Anayasa komisyonunun hazırlamış olduğu taslak MGK'ye sunulmuş ve MGK tarafından son haline getirildikten sonra halkoyuna cumhurbaşkanlığı seçimleriyle birlikte sunulmuştur. Halk hem yeni anayasayı hem de cumhurbaşkanının darbenin lideri olan Kenan Evren olmasını aynı seçimle oylamış ve %91 gibi bir oranla evet demiştir. Sıra hükümet kurmaya gelince ise halk Kenan Evren'in desteklediği asker kökenli partiyi değil de Turgut Özal'ın yeni kurmuş olduğu Anavatan Partisi'ne oy vermiştir.

Turgut Özal ve hükümeti darbeden sonra sivil demokrasinin ilk lideri olmuştur. Fakat üçüncü bölümde de bahsedildiği üzere, askerin hazırlamış olduğu anayasa, sivil hayata uyum sağlamakta zorlanmıştır. 1987 yılında, siyasi yasaklıların kaldırılması hususunda ilk anayasal referandum gerçekleşmiştir. Turgut Özal, parti çıkarları ve hükümetinin devamlılığı için her ne kadar antidemokratik bir yasak olduğunu bilse de bu yasağın kaldırılmaması için propaganda yapmıştır. Propagandanın son zamanlarına doğru, referandum sonucunun 'evet' olacağını anlayınca seçimlerin erkene çekilmesi hususunu gündeme getirmiştir. Bu hususta 1988 yılında yeni bir referanduma gidilmiş ve söz konusu referandum Türk tarihindeki 'hayır' oyu alan ilk ve tek referandum olmuştur.

12 Eylül döneminde özel olan tüm radyo ve televizyon yayınlarına yasak gelmişti. TRT arşivlerinden gördüğümüz üzere, TRT, darbeyi ve Evren'i haklı gösterecek yayımlar yapabilmekteydi. 1993 yılına gelindiğinde bu hususta bir anayasa değişikliğine gidildi ve özel yayınlara izin verildi. Menderes döneminden beri Avrupa Birliği'ne girmeye çalışan Türkiye'nin toplulukla müzakereleri kendi iç çatışmalarından dolayı sık sık kesintiye uğramış ve 1995 yılına gelindiğinde Türkiye AB'ye yeniden başvurabilmek adına bazı değişikliklere gitmiştir. Söz konusu değişiklik paketi en kapsamlı değişiklik paketlerinden birisidir.

1999 yılında iki anayasa değişikliğine gidilmiştir. Bunlardan ilki terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın yargılanması öncesi asker kökenli olan Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin sivilleşmesiydi. Türkiye AB'ye defalarca kez başvuru yapmış fakat çeşitli sebeplerden dolayı sürekli reddedilmiştir. Bu sebeplerden bir tanesi de insanlık dışı yargılamalarıyla bilinen DGM'ler idi. AB, Türkiye'nin yüzlerce vatandaşının ölmesine sebep olan bir teröristin DGM'lerde yargılanması yerine, sivil mahkemelerde yargılanmasını doğru bulmaktaydı. Bu

hususla DGM'ler söz konusu terör örgütü liderinin yargılanmasından hemen önce sivilleştirildi. 1999 yılında yapılan ikinci değişiklik ise özelleştirme uygulamalarına dayanak oluşturacak ve yabancı sermayenin Türkiye'de yatırım yapmasını kolaylaştıracak bir anayasa değişikliydi. Söz edilen anayasa değişiklikleri çalışmamızda 1982 Anayasası'nda gerçekleşen ilk değişiklikler olarak ele alınmıştır.

Türkiye 2000'li yıllara gelindiğinde AB ile müzakereleri ilerletmiş ve AB tarafından 8 Kasım 2000 tarihinde bir Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlanmıştır. Söz konusu belgede AB'ye üyelik için Türkiye'ye kısa ve uzun vadede gerçekleştirmesi gereken bazı hedefler konulmuştur. 2001 yılında Türkiye kısa vadede gerçekleştirmesi gereken değişiklikleri yapmak üzere anayasa değişikliğine gitmiştir. Söz konusu değişiklikler, düşünce özgürlüğünün sağlanması, AİHS'ye uygun olmayan maddelerin ayıklanması, özgürlüklerin artması, adil yargılanma hakkının sağlanması ve ölüm cezasının tamamıyla kaldırılması gibi değişikliklerdir. Türkiye'nin o zamana kadar yapmış olduğu en kapsamlı değişiklik paketidir.

Ak Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 1997 yılında okuduğu bir şiir sebebiyle tutuklanması sebebiyle milletvekili seçilme yeterliliğine uymamaktaydı. Ak Parti 2002 yılında tek başına iktidar olmuştur. 2002 yılında milletvekili seçilme yeterliliği ile ilgili bir anayasa değişikliğine gidilmiştir. Katılım Ortaklığı'nda sözü edilen uzun vadeli hedefler ise 2004 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Söz konusu değişiklikler ölüm cezasının her türlü koşulda kaldırılması, cinsiyet eşitliğinin ve temel hak ve özgürlüklerin sağlanması, yargının bağımsızlaşması ve basın özgürleşmesi ile ilgilidir. Söz konusu değişiklikler AB'ye girebilmek adına yapılmış, üyelik konusunda oldukça ivme kazanılmış fakat yine de topluluğa girilememiştir.

2002 yılında AK Parti'nin seçimleri kazanması itibariyle Türkiye'de tam anlamıyla bir Ak Parti dönemi başlamıştır. 2005 yılında iki anayasa değişikliği yapılmıştır. 25 Haziran'da yapılan anayasa değişikliği ile RTÜK üye seçiminde değişikliğe gidilmiş ve 29 Ekim'de yapılan anayasa değişikliği ile yeni bütçe kapsamına uyum sağlanıp, Sayıştay'ın denetim kapsamı genişletilmiştir. 2006 yılında milletvekili seçilme yeterliliği ile ilgili anayasa değişikliğine gidilmiştir. 2007 yılında ise Türkiye'yi hükümet sistemine götürecek değişikliklerin ilk adımı olan cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi konusunda referanduma gidilmiş ve kabul edilmiştir. 2008 yılında pek çok genç kızın eğitim hayatına mâni olan başörtüsü yasağı özgürlükleri kısıtladığı gerekçesiyle gündeme gelmiştir. Anayasa değişikliği ile kamuda kılık kıyafet uygulamasında serbestlikler genişletilmiş ve türban yasağı

kaldırılmıştır. Ancak bu hüküm Anayasa Mahkemesi'nin gerek usul gerekse esas açısından çok tartışmalı bir kararı ile iptal edilmiştir.

2010 yılında halk yeniden sandığa gitmiş ve 12 Eylül dönemini kapatmıştır. Söz konusu referandum da 12 Eylül'e sebep olanlara yargılama yolu açılmış, HSYK'nın yapısı demokratik ve evrensel örneklerle uygun olarak değiştirilmiş, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı gelmiş, Kamu Denetçiliği Kurumu kurulmuştur. Söz konusu değişikliklerin hemen peşine yeni bir anayasa hazırlamak üzerine çalışmalara girişilmiş fakat parti çıkarları ve anlaşmazlıkları sebebiyle hazırlanamamıştır.

2007 yılında Cumhurbaşkanının halk tarafından seçileceği hususu kabul edildikten sonra 2014 yılında Recep Tayyip Erdoğan, Kenan Evren'in aksine halk tarafından halkın iradesiyle seçilen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Parlamenter sistemde Cumhurbaşkanının temsili bir rolü vardır. Fakat halkın seçtiği bir kişinin temsili bir makamda olması doğru değildir. Bu hususta başbakan ile sık sık görev anlaşmazlığına girilmiştir. Söz konusu 2007 değişikliğinin tetiklediği bir dizi süreç sonucu, 2017 yılında komple bir sistem değişikliğine gidilmiş, parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin gerektirdiği değişiklikler doğrultusunda, yürütmeyi tek başlı hale getirmek gibi, anayasa değişiklikleri gerçekleşmiştir.

Sağ-sol kavgasından, cinayetlerden sokağa çıkmaya korkan halka, özgürlüklerini geri vereceği gerekçesiyle hazırlanan 1982 Anayasası halkın özgürlüklerini elinden almıştır. Kenan Evren'in belirttiği üzere sokaklardaki terör bıçakla kesilmiş, fakat aynı zamanda sokaklardaki özgürlükler de kesilmiştir.

Hemen peşine hazırlanmış olan 1982 Anayasası ise hazırlanış usulü bakımından demokratiklikten epey uzaktadır. 1982 Anayasasında Danışma Meclisi'nin 40'ı doğrudan MGK tarafından ve diğer 120 üye ise yine MGK'nın önerdiği kişiler arasından seçilmiştir. Demokrasi halkın kendi kendisini yönetmek demekse yönetim reçetesini hazırlamak da halkın görevidir. Kendisi adına hazırlanacak olan anayasayı hazırlayacak olan kişileri de halk seçmelidir. Anayasa değişikliği ve Cumhurbaşkanı seçiminin aynı seçimde olması hususu ise halkın seçim özgürlüğünü elinden almaktır. Çünkü demokratik bir toplumda, bir insanın anayasaya evet derken, cumhurbaşkanına hayır deme veyahut tam tersini tercih etme özgürlüğü vardır. Referandum sonucuna baktığımızda ise %91,37 gibi bir oranın evet olması, halkın üzerindeki baskıyı çok net bir şekilde göstermektedir. İnsanların konuşmalarından tutun, televizyon ve radyo yayınlarına kadar her şeye kısıtlama getirilmiştir. Eskiden bir kör

kurşuna vurulurum diye sokağa çıkmaya korkan halk, hapse düşerim diye sokağa çıkmaya korkar hale gelmiştir. Hükümet seçimlerine sıra gelince ise askere ve Evren'e tepkisini asker kökenli olan ve Evren'in desteklediği partiye oy vermeyerek göstermiştir. Tarafsız olması gereken bir cumhurbaşkanının, seçim döneminde açık bir şekilde bir partiyi desteklemesi ne kadar demokratik bir tavır olduğu da eleştirilmeye açık bir durumdur.

Devamında yapılan değişiklikleri ele alacak olursak, söz konusu bir değişikliğin aslında diğerini doğurduğunu söylemekte fayda var. Bunun en güzel örneği, 2007 yılında yapılan Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi hususunun kabul edildikten sonra 2017 yılında, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişin yaşanmasıdır. Herhangi bir değişiklik yapınca, aslında diğer maddenin de değiştirilmesi gerektiği fark edilmektedir. Bu da bize açık ve net göstermektedir ki, 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği de zamanla yeterli olmayacaktır.

Her anayasa değişikliğinde sırf iktidar partileri değişikliği gündeme getirdiği için, değişikliğin istemeyen bir muhalefet ile karşılaşmıştır. Partilerin uzlaşmadığı konularda referanduma gidilmiş fakat referandum bile partilerin birbirine kullandığı silah haline gelmiştir. Anayasa değişikliği konusunda başlayan mesele, partisel çatışmalar bağlamında evet-hayır çekişmesine dönmüştür.

Türkiye anayasacılık tarihi, her olumlu adımın peşine gelmiş olumsuz demokratik bir adımla karşı karşıya kalmıştır. Ters bir demokratik dalga ile oluşan 1982 Anayasası, 1983 yılında sivil hayat geçişle birlikte olumlu bir ivme kazanmıştır. Dönem dönem ufak ters dalgalar yaşansa da, 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimine, demokrasiye sahip çıkmak adına Türk vatandaşları tarafından engel olunmuştur. Ters bir dalgaya daha izin verilmemiştir.

Çalışmamız neticesinde görülmüştür ki, hazırlanışı zaten demokratik temellere oturmayan bir anayasada oynatılan her taş sonucu bir diğer taş sallanmaktadır. Oynatılan her taş, anayasanın sağlam kalması için bir diğer taşın oynatılmasını gerekli kılmaktadır. Bunun yerine tüm taşlar hala bir aradayken hepsini demokratik temeli sağlam olan bir zeminde yeniden dizmekte fayda var.

Yapılan genel literatür taraması ve analizi sonucunda artık 1982 Anayasası üzerinde değişiklik yapılmaktansa Ahmet Nohutçu, Hasan Tahsin Fendoğlu ve Cem Duran Uzun gibi hukukçuların da hem fikir olduğu üzere; çoğulcu, özgürlükçü, demokratik ve sivil yeni bir anayasa hazırlanmasının gerekliliği kanısına varılmıştır. Çünkü 1982 Anayasası bir kısır döngüye girmiştir. Anayasa değişikliği konusu gündeme gelince muhalefet ve iktidar zıt

yönlere çekilmekte ve aslında buna bir nevi anayasa izin vermektedir. 1982 Anayasası uzlaşî anlayışına dayanmamaktadır. Her ne kadar sivri yönleri törpülenmeye çalışılsa da özü her Türk vatandaşı tarafından bilinmektedir. Bütün toplumun koşulsuzca benimseyeceği bir anayasa hazırlamak tabii ki mümkün değildir. Ama anayasa partisel çatışma silahı haline dönüştürülmemelidir. Uzlaşî içerisinde çalışılmalı, tartışmalar müzakere ile çözülebilecek düzeyde olmalıdır. Çünkü anayasa her şeyin üzerindedir.

KAYNAKÇA

Acar, Ali & Çelebi Mustafa. B. *Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Cumhurbaşkanlığı Makamının Önemi ve 2007 Yılı Anayasa Değişiklikleri Çerçevesinde Abdullah Gül'ün Görev Süresi Tartışmaları*. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 23, 2012, 1-34

Akbaş, Abdullah. *1982 Anayasası Değişiklikleri ve Demokratikleşme Süreçleri*. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2017

Akın, Rıdvan. *Türk Siyasal Tarihi* (389-409), İstanbul: Levha Yayınevi, 2012

AK Parti Medya Başkanlığı, 2010: 14

Akşin, Sina. *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. Ankara: İş Bankası Yayınları, 1995

Aldıkaçtı, Orhan. *Anayasa Hukukumuzun Gelişimi ve 1961 Anayasası*. İstanbul: İÜHF Dergisi Yayınları, 1982

Andrews, G. William. *Introduction: Freaks, Rainbows and Pots of Gold*. Londra: International Handbook of Political Science, 1982

Arğın, Emrah. *Algı Yönetimi ve Sosyal Medya: 2017 Anayasa Referandumu Üzerinden Bir İnceleme*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2018

Atay, E. Ethem. *Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki*. Ankara: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı:1, 2008, 503-550

Atmaca, Yıldız & Göç, Eray. *Türkiye'de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme*. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt: 16, Sayı:28, 2020, 1524-1540

Aygen, Murat. *Türkiye ve Darbeler: 15 Temmuz Örneği*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 28, Sayı: 2, 2018, 231-253

Bayram, A. Kemal & Çınar, Kerim. *İktidar ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorunluluklar, Gerilimler*. Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, 11-24

Berdntson, Erkki. *The Development of Political Science , Methodological Problems of Comperative Research*. Londra: Routledge, 1991

Birol, Sinem, *1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü* İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi Cilt: 11, Sayı: 43, 2012, 39-54

Bozatay, Şeniz Anbarlı. *12 Eylül 2010 Referandumu ve Referandum Sürecinin Üniversite Öğrencileri Tarafından Algılanmasına İlişkin Bir Araştırma: Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Örneği*. Çanakkale: Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, 2011, 115-140

Cemal, Hasan. *Özal Hikayesi*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1989

Clement, H.Dodd. “ The Crisis of Turkish Democracy”, Beverley: Eothen, 1983

Coşkun, Vahap, *16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliğinin Değerlendirilmesi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 36, 2018, 3-30

Coşgun, Uygur. *Dünden Bugüne Anayasacılık*. Ankara: Hukuk Gündemi Yayınevi, 2015

Çakmak, Haydar. *Türk Dış Politikası, 1919-2008*. Ankara: Platin Yayınevi, 2008

Çattık, Mustafa. *Anayasacılık ve Kutuplaşmış Toplumlarda Anayasa Yapımı*. İstanbul: İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Sayı: 5, Cilt: 1, 2018, 53-70

Çavuşoğlu, Hüseyin. *Üniversite Öğrencilerinin 16 Nisan 2017 Referandum Algısına Yönelik Bir İnceleme: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 50, 2017, 174-195

Çelebi, Onur *6 Eylül 1987 Referandumunda Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in Faaliyetleri*. Journal of History School, Cilt:14, Sayı: 51, 2021, 961-989

Çınar, M. Fatih. *Kuvvetler Ayrılığı İlkesi ve AYM Yorumu*. İstanbul: IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 5, 2019,89-100

Çiçek, M. Kemal. *1924 Anayasasının Hazırlanışı ve Temel Özellikleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2005

Dartan, Muzaffer& Hatipoğlu, Emre. *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Analizi*. İkibinyirmiüç Yayınevi, 2005

Demir, Fatih. *Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Bürokratların Seçilmişlerce Kontrolü Sorunu* Manisa: Celal Bayar Üniversitesi IBF Dergisi Cilt: 18, Sayı:2, 2011, 63-84

Devran, Yusuf & Özcan, Ö. Faruk. *1960'tan 2016'ya Askeri Darbe ve Muhtıra Metinleri Anlamlar Amaçlar Niyetler ve İdeolojiler*. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi), Cilt: 1, Sayı:2, 2017, 7-20

Devran, Yusuf & Seçkin, Gülcan. *12 Eylül Referandumunun Sosyal ve Politik Açından Değerlendirilmesi*. Dergipark, 2011, 157-253

Diamond, Larry. *Democracy After the Arab Spring: A Fourth Wave or False Start?* Foreign Affairs, 2011

Dura, Cihan & Atik, Hayriye. *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye* (3. Baskı), Ankara: Nobel Yayınları, 2007

Duran, Hasan & Aksu, Ahmet. *Türkiye’de Milletvekillerinin Parti Değiştirmelerinin Tür ve Biçimleri Bağlamında Yeni Türkiye Partisi*. Dergipark, Sayı:24, 2015

Dursun, Davut. *Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler*, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Cilt: 1, Sayı 3, 2005, 175-196 2005

Dursun, Davut. *Siyaset Bilimi* İstanbul: Beta Yayınevi, 2019

Eralp, Atilla. *Turkey and the European Union*, içinde Lenore. G. Martin ve D. Keridis (der.), *The Future of Turkish Foreign Policy*, (Cambridge: MIT Press), 2004, 63-82

Erdoğan, Mustafa. *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitapevi (9), 2012

Erdoğan, Mustafa. *Anayasacılık ve Demokrasi Açısından 1921 Teşkilat-Esasiye Kanunu* İstanbul: Toplumsal Tarih, 2021.

Eren, Sıla. *Türkiye’de Demokrasi: Süreç, Yapı, Tartışmalar*. Bitlis: Efe Akademi, 2021

Ergun ÖZBUDUN & Ömer Faruk GENÇKAYA. *Democratization and Politics of Constitution-Making In Turkey*. CEU Press, New York & Budapest, 2009

Ergül, Ozan. *Yeni Kurumsalcı Yaklaşımla Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2007

- Eroğul, Cem. *2007 Cumhurbaşkanı Seçimi Bunalımından Çıkarılabilecek Dersler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 62, Sayı: 3, 2007, 167-181
- Ertem, Barış. *12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974)*. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, Cilt: 8 Sayı: 14, 2018, 658-676
- Evren, Kenan. *Kenan Evren'in Anıları*. (5.(a)/6.(b) Ciltler. Milliyet Yayınları, 1991
- Fedayi, Cemal (2018). *Türkiyenin Siyasal ve Sosyal Kaos Dönemi (1971-1980)*. A. Çaylak, & S. A. Avcu içinde, *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. Ankara: Savaş, 2018, 485-524
- Fendoğlu, Tahsin. *2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak Ve Özgürlüklerin Sınırlanması*. Anayasa Dergisi, Sayı: 5, 2002
- Genç, Özge & İlhan Ebru. *Başörtüsü Yasağına İlişkin Değerlendirme ve Öneriler*. İstanbul: Tesev Yayınları, 2012
- Gershman, Carl. *The Fourth Wave Where the Middle East Revolts Fit in the History of Democratization- and How We Can Support Them*. 2011
- Gökdemir, Orhan. *Faili Meçhul Cinayetler Tarihi*. İstanbul: Destek Yayınları, 2005
- Gönenç, Levent. "Siyaset Bilimi ve Anayasalar" Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. Sayı: 54, Cilt: 3, 2015, 95-131
- Gönenç, Levent, *2017 Anayasa Değişikliğine Dair Notlar*. TEPAV, 2017, 7-10
- Gönenç, Levent & Ergül Ozan & Kontacı Ersoy. *Yaşayan Anayasa: 2002 Gelişmeleri*, Ankara: TBB Dergisi, Sayı: 48, 2003, 117-181
- Gözler, Kemal. *Halkoylamasının Değeri*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt: XL/1 Sayı:4, 1998, 97-113
- Gözler, Kemal. *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım, 2008
- Hakyemez, Y. Şevki. *2010 Anayasa Değişiklikleri ve Demokratik Hukuk Devleti*. Ankara: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 14, Sayı: 2. 2010, 387-406
- Heper, Metin. *Türkiye'nin Siyasal Hayatı*. İstanbul: Doğan Kitap, 2011

- Heywood, Andrew. *Siyaset*. (çev. Bekir Berat Özipek) Ankara: Adres Yayınları (8), 2013
- Huntington, P. Samuel. *Üçüncü Dalga: Geç 20.yüzyılda Demokratikleşme*. İstanbul: Kilit Yayınları, 2011
- Kaboğlu, İbrahim Ö. *2001 Anayasa Değişiklikleri: Ulusal-üstü Etkiden Ulusal Tepkiye*. Anayasa Yargısı, 2002, 105-118
- Kaboğlu, İbrahim Ö. *Değişiklikler Işığında 1982 Anayasası: Halk Neyi Oylayacak*. Ankara: İmge Yayınevi, 2010
- Kandeğer, Barış. *1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Bağlamında Meclis Hükümeti Sistemi, Milli Egemenlik ve Adem-i Merkeziyetçilik*. Mersin: Tarsus Üniversitesi İBF Dergisi Cilt: 2, Sayı: 1, 2021, 15-21
- Karadaş, A. Buğra. *Anayasacılık ve Demokrasi Arasındaki İlişki: Sürekli Bir Çatışma mı, Simbiyotik Bir Birlik mi?* Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Dergisi Cilt:5, Sayı: 1, 2020, 123-152
- Karluk, Rıdvan. *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2003
- Karpat, Kemal. *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi*. Ankara: İmge Yayınevi, 2007
- Kayıran, Mehmet. & Metintaş, M. Yahya. *Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924)*. Eskişehir: Dergi Park, 2017, 14-41
- Keskin, Y. Ziya. *12 Eylül Ara Rejimi Döneminde Türkiye’de Siyasi Gelişmeler (1980-1983)*. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, 2020, 703-724
- Keskinsoy, Ömer & Kaya, B. Semih. *Türk Anayasacılığın, ın Dünü ve Bugünü*. Malatya: İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, 2021, 48-65
- Kılıç, Deniz. *Abdullah Öcalan’ın Yargılanması Sürecinde Cumhuriyet Gazetesinde Yer Alan Haberlerin Kullanım ve Tatminler Modeli Açısından İncelenmesi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 2012, 181-204
- Kıras, Serhat. *Engin Türkiye’nin Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde 1982 Anayasasında Yapılan Değişikliklerin İnsan Hakları ve Demokratikleşme Açısından Değerlendirilmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2009

- Kırkpınar, Dilek. *12 Eylül Askeri Darbesinin Gençlerin Üzerindeki Etkileri*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2009
- Kongar, Emre. *21.yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 41.basım, 2008
- Köroğlu, Beyzanur. *Referandum ve Türkiye Uygulaması*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2009
- Kubalı, H. Nail. *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1971
- Küçük, Adnan. *Türkiye’de Bir Tuhaflık Başörtüsü Yasağı*. Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 51-52, 2008, 91-97
- Lewis, Bernard. *Demokrasinin Türkiye Serüveni*. İstanbul: YKY, 2010
- Marcou, Jean. *Anayasacılık ve Türkiye’de Anayasal Hareketler*. çev. Gülten Kurt Fransa: Grenoble Siyaset Çalışmaları Enstitüsü, Anayasa Hukuku Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1, 2010, 1-50
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 3, Cilt 36, 22 Mart 1973: 342-345
- Narin, Serdar. *1921 Anayasasının Genel Özellikleri Bağlamında Yer Yönünden Yerinden Yönetimler ve Siyasal Özerkliğin Reddi*. İzmir: İzmir Barosu Dergisi, 2018 79-110
- Nohutçu, Ahmet. *Anayasa Hukuku*. 26. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi, 2022
- Nohutçu, Ahmet. *Türkiye Siyasetinde ve Hükümet Sisteminde Yeni Dönem: 16 Nisan 2017 Halk Oylamasıyla Kabul Ediloen Anayasa Değişiklikleri*. A. Çaylak, & S. A. Avcu içinde, Türkiye’nin Siyasal Hayatı. Ankara: Savaş Yayınları. 2018, 851-870
- Nohutçu, Ahmet & Zirek, Ali. *Osmanlı Türk Anayasal Metinleri*. Ankara: Savaş Yayınevi, 2020
- Olimat, Muhammed. *The Fourth Wave: Revolution and Democratization in the Arab Middle East*. Journal of International Women’s Studies. Cilt:12 , Sayı: 3, 2011, 1-6
- Öngider, Seyfi. *Çankaya’nın Bütün Adamları*. İstanbul: Aykırı Yayıncılık, 2014
- Özbudun, Ergun. *Türk Anayasa Hukuku*, 6. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları, 2000

Özbudun, Ergun. *Anayasacılık ve Demokrasi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2015

Özçelik, Pınar. *12 Eylül'ü Anlamak*. Denizli: Ankara Üniversitesi SBF Dergisi Cilt: 66 Sayı: 1, 2009, 73-93

Özdemir, Gürbüz. Çev. Güliden Kurt. *Huntington'ın Demokratikleşme Dalgaları Bağlamında Türk Demokratikleşmesine Bakış ve 15 Temmuz'un Önemi*. Sakarya: Sakarya İktisat Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1, 2018, 27-51

Özdemir, Hakan & Çiftlikçi, Ömer. *Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Türkiye'de Hukuk Devleti'nin Dönüşümü: Helsinki Zirvesinden Günümüze İç Hukukta Yapılan Değişiklikler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 25, Sayı: 1, 123-144

Özer, Yonca. *AB'ye Üyelik Sürecinde Türkiye'de Demokratikleşme*. İstanbul: Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt:23, Sayı:2, 2015, 143-168

Palabıyık, M. Serdar & Yıldız, Ali. *Avrupa Birliği*. Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, 2007

Rousseau, J. Jacques. *Toplum Sözleşmesi*. Fransa: İş Bankası Yayınları, 2020

Saatçioğlu, Beken. *AKP's 'Europeanisation' in Civilianisation, Rule of Law and Fundamental Freedoms: The Primacy of Domestic Politics*. Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 2014, 86-104

Sabuncu, Yavuz. *Anayasaya Giriş*. Ankara: İmaj Yayınları, 2001

Sancaktar, Caner. *İnsan Hakları ve Demokrasi Teması Bağlamında Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*. Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı.12, 2008, 114-123

Sancar, Mithat. *Tarihsel ve Ontolojik Açıdan Anayasa*. İstanbul: Birikim Dergisi, Sayı: 46, 2008

Satır, K. Ümran. *Politik Anayasacılık Ekseninde 1961 Anayasasının Mahiyeti*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2018

Seçkin, Aydın. *12 Eylül 2010 Referandum Sürecinde İktidar Muhalefet Söylemi Üzerine Bir Çözümleme*. Ankara: Uluslararası Dil, Yazın ve Değişbilim Sempozyumu, 2010

Sevinç, Murat. *Anayasa Yazıları*. Ankara: İmaj Yayınevi, 2010

Sevük, Mehmet Yaşar. *1982 Anayasası Değişikliklerinin Siyasi Arka Yüzü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2015

Somuncuoğlu, Sadi. *Avrupa Birliği Uyum Paketlerinden Federasyona*. Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları, 2003

Soysal, Mümtaz. *Anayasanın Anlamı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 6.Basım, 1986.

Sunay, Cengiz . *Türk Siyasal Hayatında Danışma Meclisi*. Ankara: İnsan İnsan Dergisi, Sayı: 19 , 2019, 70-97

Şahbaz, İbrahim. *Yarı Doğrudan Demokrasi Kurumu Olarak Referandum ve Türkiye*. Ankara: Yetkin Yayınları., 2006

Şen, Ali. *24 Ocak Kararlarının Siyasal Ekonomisi: 1980’li Yıllardaki Reformlar Sürecinin Ekonomik Gelişmeleri, İç ve Dış Siyasal Faktörlerle Etkileşimi*”, Adnan Küçük ve diğerleri (der.), 21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat, Cilt: 2, Aktüel Yayınları, Bursa, 2005, 1165-1196

Şirin, Yelım Nur. *12 Eylül 1980 İhtilali Sonrası Türkiye’deki Siyasi Değişim*. Mevzuat Dergisi, Sayı:1, 2004

Tanör, Bülent. *İki Anayasa 1961-1982*. İstanbul: Beta Yayınevi, 1994

Tanör, Bülent. *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. İstanbul: Der Yayınları, 1995

Tanör, Bülent. *Siyasal Tarih (1980–1995)*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2000

Tanör, Bülent & Boratav, Korkut. *Yakınçağ Türkiye Tarihi 2*. İstanbul: Milliyet Kitaplığı, 2003

Teziç, Erdoğan. *Anayasa Hukuku*. Beta Yayınları, 1991

Thomas, William David. *What Is A Constitution?* Gareth Stevens Publishing, 2008

Topuzkanamış, E.Şafak. *1982 Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı: Özel Sayı, 2019, 1767-1793

- Topuzkanamış, E. Şafak. 1982 *Anayasasında Temel Hak ve Özgürlükler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 27, Sayı: Özel Sayı, 2019, 1767- 1793
- Toruk, İbrahim. *Türkiye’de Baş Örtüsü Sorunu ve Yazılı Medya Sunumu*. Sakarya: Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 30, 2011, 483- 514
- Tunç, Bilal., & Çelik, Erdal. *Türkiye’de Yapılan Halkoylamaları ve Bunların Ağrı’da ki Yansımaları*. Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Cilt: 13, Sayı 71, 2021, 653-670
- Tunç, Hasan. *Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Türleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 12, 2008, 1113-1132
- Turinay, Y. Faruk. *Kuralların Kuralı: Anayasa’nın Evrensel Serüveni*. Yalova: TBB Dergisi, Sayı: 99, 2012, 165-228
- Türköne,Mümtazer. *Siyaset*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2008
- Uluç, A. Vahap. *Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi*, Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 23, 2014, 107-140
- Ulugay, Osman. *24 Ocak Deneyimi Üzerine*. Hil Yayınları, 1984
- Usul, A. Rıdvan. *Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyeliği Sürecinde Siyasi Kriterler Sorunu: Dün, Bugün ve Yarın*. Stratejik Analiz, 2002, 9-21
- Yayla, Atilla. *Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler*. İstanbul: Liberal Düşünce Dergisi, Sayı: 66, 2012, 13-22
- Yenisey, Feridun. *2001 Anayasa Değişiklikleri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Dergisi. Sayı: 50, 2003, 190-210
- Yetkin, Barış, *Kırılma Noktası-1 Mayıs 1977 Olayı*. Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk yayınları, 2. basım, 2007
- Yıldız, Ahmet. *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum Uygulama Örnekleri Türkiye-ABD ve Avrupa Ülkeleri*. Ankara: TBMM Araştırma Merkezi Yayınları, 2010
- Yıldız, Muhammet & Edi, Ahmet. *1980 Cumhurbaşkanlığı Seçim Süreci*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 4, 2021, 1651-1658

Yokuş, Sevtap. *Özgürlükler Bağlamında 1982 Anayasasının Evrimi*. İstanbul: Anayasa Yargısı Dergisi, Cilt: 37 Sayı: 2, 2020, 1-30

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 32.Basım, 2016

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 12, 13 Mart 1973: 147.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 12, Toplantı 12, 6 Nisan 1973: 224-225

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 19, Cilt 88, Yasama Yılı 4, 123. Birleşim, 14.06.1994, s. 383.

TBMM Tutanak Dergisi, 1994:383

TBMM Tutanak Dergisi, 25 Haziran 2005

TBMM Tutanak Dergisi, 27 Nisan 2007

TBMM Tutanak Dergisi, 7 Mayıs 2007

TBMM Tutanak Dergisi, 28 Ağustos 2007

TEPAV, Anayasa Platformu 1.Ulusal Çalıştayı Sonuç Raporu, 2007

Resmi Gazete, 9 Temmuz 1961

Resmî Gazete, 12 Eylül 1980

29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun (Resmi Gazete, 30 Haziran 1981)

Resmi Gazete, 30.06.1981

Resmi Gazete, 7 Kasım 1982

Resmi Gazete, 9 Kasım 1982

Resmi Gazete, 6 Eylül 1987

Resmi Gazete, 12.09.1987

Resmi Gazete, 25 Eylül 1988

Resmi Gazete, 22 Haziran 1999

Resmi Gazete, 17 Ekim 2001

Resmi Gazete, 29 Kasım 2002

Resmi Gazete, 7 Mayıs 2004

Resmi Gazete, 25 Haziran 2005

Resmi Gazete, 28 Ekim 2005

Resmi Gazete, 13 Ekim 2006

Resmi Gazete, 16 Haziran 2007

Resmi Gazete: 21 Ekim 2007

Resmi Gazete, 29 Kasım 2007

Resmi Gazete, 9 Şubat 2008

Resmi Gazete, 22 Ekim 2008

Resmi Gazete, 13 Mayıs 2010

Resmi Gazete, 1 Ağustos 2010

Resmi Gazete, 12 Eylül 2010

Resmi Gazete, 11.02.2017

Resmi Gazete, 16 Nisan 2017

Resmi Gazete, 27.04.2017

Anadolu Ajansı, 22.03.2022

Cumhuriyet Ansiklopedisi, 2002: 7

Cumhuriyet Gazetesi, 24 Eylül 1986:1

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Cilt 10, Toplantı 12, 25 Mart 1973: 456-458

Cumhuriyet Gazetesi, 28.04.2007

Dündar, Can. 22 Eylül 2007, Milliyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi, 1995: 14

Ocaktan, Mehmet. (2007, 29 Nisan). “Vesayete karşı demokrasi duruşu”. Yeni Şafak Gazetesi, s.15.

İnternet Kaynakları

“27 Nisan E- Muhtıra Metni”, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/27-nisan-e-muhtirasinin-14-yilinda-donemin-taniklari-yasananlari-anlatti-576062.html> erişim tarihi: 18.07.2022

“32. Gün Belgeseli”,
https://www.youtube.com/results?search_query=32.g%C3%BCn+12+eyl%C3%BCl+belgeseli+5.b%C3%B6l%C3%BCm Erişim tarihi: 12. 05. 2022

“1921 Anayasası Metni”, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> erişim tarihi: 06.08.2022

“1924 Anayasası Metni”, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/> erişim tarihi: 06.08.2022

“1961 Anayasası Metni”, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> erişim tarihi: 06.08.2022

“1982 Anayasası Metni” <https://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm> erişim tarihi: 06.08.2022

“ab.gov.tr”
<https://www.ab.gov.tr/302.html#:~:text=KOPENHAG%20KR%C4%B0TERLER%C4%B0&text=Demokrasiyi%2C-.Hukukun%20%C3%BCst%C3%BCnl%C3%BC%C4%9F%C3%BCn%C3%BC%2C,eden%20kurumlar%C4%B1n%20istikrar%C4%B1n%C4%B1%20sa%C4%9Flam%C4%B1%C5%9F%20olmal%C4%B1d%C4%B1r> erişim tarihi: 13.07.2022

“AİHM İncal kararı” [https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:\[%22001-141254%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-141254%22]}) erişim tarihi: 25.06. 2022

“Avrupa Komisyonu Raporu”, 2004: 187,
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf erişim tarihi: 22.06.2022

İnsan Hakları Derneği, “DGM’lerin Kaldırılması Kampanyası”
<https://www.ihd.org.tr/dgmlerin-kaldirilmasi-kampanyasi/> erişim tarihi: 16.03.2022

“Kanun-i Esasi Metni”, <http://www.anayasahukuku.net/kanun-i-esasi/> erişim tarihi: 05.08.2022

Ma. Elena K. Parayno, “The Concept of Constitution”.

<https://www.scribd.com/doc/11535697/Concept-of-Constitution> erişim tarihi: 22.7.2022

“Online Etymology Dictionary”, <https://www.etymonline.com/> erişim tarihi: 15.07.2022

“Sened-i İttifak Metni”, <https://hukukbook.com/senedi-ittifak/> erişim tarihi: 05.08.2022

“Tahincioğlu, Gökçer (15 Aralık 2013)”. “Kenya’dan İmralı’ya 14 Yılın Öyküsü” Milliyet.
<http://www.milliyet.com.tr/kenya-dan-imrali-ya-14-yilin-oykusu-gundem1669010/> Erişim Tarihi: 12.06.2022

“Tanzimat Fermanı” <https://hukukbook.com/tanzimat-fermani/> , erişim tarihi: 05.08.2022

“Türkiye Dil Kurumu”, <https://sozluk.gov.tr/> erişim tarihi: 17.07.2022

“ysk” <https://ysk.gov.tr/> erişim tarihi: 22.07.2022

“tbmm.gov.tr”

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukumetler.html

<https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/gerekceli-anayasa/> erişim tarihi: 15.07.2022